T.C.

SERHAT KALKINMA AJANSI

TÜRK HALKININ SARIKAMIŞ ALGISI

ARALIK 2011

COPYRIGHT © 2011 SERKA

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

Ortakapı Mah. Atatürk Cad. No:117 Kars - TÜRKİYE

Tel: +90 (474) 212 52 00 Faks: + 90(474) 212 52 04

e-mail:info@serka.org.tr • web: www.serka.org.tr

T.C.

SERHAT KALKINMA AJANSI

TÜRK HALKININ SARIKAMIŞ ALGISI

Dr. Hüseyin TUTAR

Doç. Dr. Tuncay ÖĞÜN

Yrd. Doç. Dr. Hüsnü KAPU

Hamza ERDOĞDU

Ebubekir KÜÇÜK

ARALIK 2011

içindekiler

TAKDİM 07

Başbakan Sn. Recep Tayyip Erdoğan'ın 8 Ocak 2011 tarihli Sarıkamış Şehitlerini Anma Konuşması 09

Dış İşleri Bakanı Sn. Ahmet Davutoğlu'nun 9 Ocak 2011 tarihli Sarıkamış Şehitlerini Anma Konuşması 13

Serhat İlleri Refah İlleri Olacak 17

SARIKAMIŞ HAREKÂTI'NIN TARİHSEL ARKA PLANI 20

BÖLÜM I: Metodoloji ve Örneklem Özellikleri 35

Örneklemin Demografik Özellikleri 38

BÖLÜM II: Tarihsel Bilinç / İlgi 41

Aşağıdakilerle ne kadar ilgilisiniz? 49

Aşağıdaki tarihi ve geçmişe ilişkin kaynaklara ne kadar güveniyorsunuz? 57

Geçtiğimiz son 1 yılda . . . 65

Sizce nasıl bir tarih anlayışına / tutumuna sahip olmalıyız? 70

Aşağıdaki resmi tarihe dair yargılara ne ölçüde katılıyorsunuz? 75

BÖLÜM III: Çanakkale Savaşı 81

Çanakkale Savaşının Türk halkı tarafından yeterince hatırlandığını düşünüyorum. 86

Her yıl yapılan resmi törenler oldukça yüksek seviyede. 89

Çanakkale Şehitliğini ziyaret ettiniz mi? 95

BÖLÜM IV: Sarıkamış Harekâtı 97

Sarıkamış denince aklınıza ilk ne geliyor? 99

Sarıkamış Harekâtı hakkında yeterince bilgiye sahibim. 102

Sarıkamış hezimetinin sorumlusu Enver Paşa'dır. 107

Sarıkamış Harekâtı'nın günümüzde algılanışı / hatırlanışı ile ilgili ne düşünüyorsunuz? 110

Sarıkamış Harekâtı'nın meydana geldiği mekânları (şehitliği) ziyaret ettiniz mi? 126

BÖLÜM V: Sonuç ve Değerlendirme 131

takdim

"Türk Halkının Sarıkamış Algısı" adlı araştırma, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) öncülüğünde Pollmark ile birlikte gerçekleştirilen bir çalışma. Araştırmanın temel amacı; bilgi bazlı bölgesel kalkınma amaçlı politikalara temel teşkil etmesi ve daha rasyonel politikaların oluşturulmasında kullanılmak üzere, Türk halkının tarih ilgisinden yola çıkılarak tarihimizde önemli dönüm noktalarından ikisini teşkil eden Çanakkale Savaşı ile Sarıkamış Harekâtı'nın tanınırlığını karşılaştırmaktır. Türk halkının Çanakkale ile karşılaştırıldığında Sarıkamış'ı nasıl algıladığı, ne kadar bildiğini/tanıdığını saptamaktır. Elde edilen veriler ışığında görülmektedir ki; birçok açıdan benzerlik gösteren bu iki tarihi olay, Türk halkının duygu dünyasında eşit derecede öneme sahip olmasına rağmen, gündelik yaşamda aynı oranda ilgi görmemektedir. Çanakkale ile karşılaştırıldığında Sarıkamış'a olan kümülatif ilginin çok daha geri planda kaldığı görülmektedir. Ajans olarak bizler, çok önemli bir değer olarak gördüğümüz Sarıkamış'ın her anlamda çok daha fazlasını hak ettiğini düşündüğümüz için elinizdeki çalışmayı hazırladık. Çalışmanın teknik detaylarını; eğitim, yaş ve cinsiyet kategorilerinde sorulara verilen cevapları ilerleyen bölümlerde bulabilirsiniz.

Serhat Kalkınma Ajansı olarak üstlendiğimiz görev; ekonomik ve sosyal kalkınmanın yerel potansiyelin harekete geçirilmesi ile gerçekleştirilmesi, bölgesel araştırma ve stratejik planlamaların yapılması, bölgenin iç dinamikleri ile şekillenen programların yürütülmesi, sağlanan desteklerin izlenmesi ve değerlendirilmesi, bölgenin iş ve yatırım alanlarının ve olanaklarının belirlenmesi ve bölgeye yatırımcı çekilmesi çalışmalarında katalizör ve koordinatör rolü üstlenmektir. Bölgenin aktörlerine yol göstererek bölgenin sahip olduğu değerleri avantaja çevirmeyi, bölgede bir zihniyet dönüşümünü gerçekleştirmeyi temel hedeflerimizden biri olarak addediyoruz.

Sarıkamış'ın Türkiye gündemine taşınmasında çok büyük katkısı olduğuna inandığımız Başbakanımız Sn. Recep Tayyip Erdoğan'ın geçtiğimiz sene Sarıkamış'ta yapmış olduğu konuşmasını ve yine ülkemizi yurtdışında temsil eden büyükelçilerimizi Sarıkamış'ta toplayan, Dışişleri Bakanımız Sn. Ahmet Davutoğlu'nun yaptığı ve çok anlamlı bulduğumuz konuşmalarını sizlere takdim etmekten mutluluk duyarız. Son olarak Kalkınma Bakanımız Sn. Cevdet Yılmaz bizlere bölge öz değerlerinin kullanılarak yerel kalkınmanın önemi ile ilgili "Serhat İlleri Refah İlleri Olacak" adlı bir takdim yazısı gönderdiler, onu da sizinle paylaşmaktan memnuniyet duymaktayız.

Sonraki çalışmamız, bölgenin yerel paydaşlarıyla belirleyeceğimiz hedef ve stratejilerimiz doğrultusunda şekillendireceğimiz, Sarıkamış başta olmak üzere bölgemiz değerlerini nasıl bir marka haline getirebilirizin yol haritasını çizmek olacaktır. Çalışmanın bölgemize ve ülkemize hayırlı olmasını dileriz.

Serhat Kalkınma Ajansı

Recep Tayyip ERDOĞAN *T.C. Başbakanı*

Sarıkamış Şehitlerini Anma Töreni Konuşması

8 Ocak 2011

Çok değerli katılımcılar, Sevgili Karslılar, Sevgili Sarıkamışlılar, Değerli kardeşlerim,

Hanımefendiler, beyefendiler...

Sizleri en kalbi duygularımla selamlıyorum.

Bugün, Sarıkamış Harekâtı'nın 96'ıncı Yıldönümünde burada bulunmaktan, Sarıkamış şehitlerimizi burada sizlerle birlikte yadediyor olmaktan büyük heyecan duyduğumu ifade etmek istiyorum.

Sarıkamış şehitlerimizin huzurunda, bütün şehitlerimize, bütün gazilerimize şahsım, ülkem ve milletim adına şükran ve minnet duygularımı sunuyorum. Kabirlerinden nur eksilmesin, mekanları cennet olsun, Allah'ın rahmeti onları kuşatsın diliyorum.

Bugün, başta Sarıkamış ve Kafkas Cephesi şehitlerimiz olmak üzere, tüm şehitlerimize, Mehmet Akif'in şu dizeleriyle seslenmek istiyorum:

GÖK KUBBENİN ALTINDA YATAR, AL KAN İÇİNDE,

EY YOLCU, ŞU TOPRAKLAR İÇİN CAN VEREN ERLER.

HAKK›IN BU VELİ KULLARI TAŞ TÜRBEYE GİRMEZ;

GUFRANA BÜRÜNMÜŞ, YALNIZ FATİHA BEKLER.

Evet... Millet için, vatan için, bayrak, inanç, namus ve şeref için canlarını ortaya koyan Mehmetler, bugün bizlerden dua bekliyor, bugün bizlerden bir fatiha bekliyor...

Millet olarak, şehitlerimizi unutmayacağımızı, dualarımızla, fatihalarımızla, minnet ve şükran ifadelerimizle onların aziz ruhlarını ve muhterem hatıralarını her zaman yadedeceğimizi burada bir kez daha vurgulamak istiyorum.

Osmanlı cihan devletinin ilk tohumu Bilecik'te, Söğüt'te toprağa atılmıştı.

O tohum, kısa sürede boy verdi, filizlendi ve dalları Dicle-Fırat'tan Tuna'ya, Nil'e; Hazar'dan Akdeniz'e, Hint Okyanusu'ndan Karadeniz'e kadar bütün bir coğrafyayı gölgelendiren ulu bir çınara dönüştü.

Bütün bu coğrafyada, gittiğim her ülkede, Osmanlı'ya ait köprüler, kervansaraylar, medreseler, camiler, bedestenler, şadırvanlar gördüğüm kadar, adeta toprağa saçılmış, adeta toprağa bir tohum gibi ekilmiş şehitlikler de gördüm, oradaki şehitlerimizi de ziyaret ettim.

Kırım'dan Yemen'e; Avustralya'dan Viyana'ya; Endonezya'dan Galiçya'ya kadar 4 kıtada Mehmetçiğin izine, Mehmetçiğin aziz hatırasına rastladım.

Ancak, şurası son derece enteresandır...

Nasıl ki, bir ağacın meyveleri, tohumları, dibine dökülürse, işte o ulu çınarın, o cihan devletinin de tohumları, dalları, yaprakları, kurumaya yüz tuttuğunda dibine döküldü.

Sarıkamış şehitlerinin de içinde bulunduğu, Kafkas Cephesi şehitlerinin isim ve memleket listesine hepinizin dikkatlerini çekmek istiyorum.

Burada, Kars'ın, Erzurum'un, Tokat'ın, Sivas'ın, Ankara'nın, İstanbul'un, İzmir'in, Muğla'nın evlatları yatıyor. Burada, Van'ın, Hakkâri'nin, Şanlıurfa'nın, Mardin'in, Diyarbakır'ın evlatları yatıyor. Burada, aynı zamanda, SOFYA'dan, VOLÇETRİN'den, ÜSKÜP'ten, YAFA'dan, BAKÜ'den, CENİN'den, KUDÜS'ten, ŞAM'dan, HALEP'ten, İDLİB'ten, SÜLEYMANİYE'den, MANASTIR'dan, NABLUS'tan şehitler, buradaki kardeşleriyle yan yana, omuz omuza yatıyor.

Kosova'nın Piriştine şehrinden NEZİR, KOPTEPESİ'NİN ŞİMAL ŞARKINDAKİ Tepelerde şehit düştü.

KUDÜS'ten Abdülcelil, Meydan Harbi'nde şehadet şerbetini içti.

ÜSKÜP'ten AZİZ, Sarıkamış'ta Hakk'a yürüdü.

KERKÜK'lü HAMMAD AĞA, Kayserili İbiş'le aynı siperde vuruldu.

Ve büyük dedem, Rize Güneysulu Kemal Mutlu, burada, Sarıkamış'ta şehit düşerek Hakkın rahmetiyle kucaklaştı.

Sarıkamış Şehitliği, Kafkas Cephesi Şehitliği, bizim tarihimizin, bizim medeniyetimizin, en önemlisi de bizim kardeşliğimizin sarsılmaz bir abidesidir.

Sarıkamış şehitliği, Van ile Erzurum'un, Kars ile Diyarbakır'ın, Mardin'le İstanbul'un, Ankara ile Üsküp'ün, İzmir ile Beyrut'un, Tokat ile Bağdat'ın nasıl birbirine kardeş olduğunun anıtıdır.

Sarıkamış'ı, Sarıkamış Harekâtını çok iyi anlamak, buradaki ruhu, buradaki kardeşliği, buradaki dayanışmayı bütün veçheleriyle işte bugüne taşımak zorundayız.

Şu Sarıkamış Türküsü, esasen her şeyi bütün netliğiyle, bütün berraklığıyla ortaya koyuyor:

SARIKAMIŞ ÜSTÜNDE KAR,
KAR ALTINDA MEMEDİM YATAR.
GÜLÜM DONMUŞ, KARA DÖNMÜŞ
GÖREN SANMIŞ YARİN SARAR
KİMİ YEMEN, KİMİ HARPUT
ÜZERİNDE İNCE ÇAPUT.
AVUT YİĞİT, GÖNLÜN AVUT
YAR SARMAZSA, MEVLA'M SARAR.

Değerli Kardeşlerim...

Biz bugün, Anadolu'dan, Trakya'dan, Sarıkamış şehitlerimizi anmak için, onları rahmetle yadetmek için buraya toplandık.

Burada geçireceğimiz bir gün, bir gece bile, Sarıkamış Kışı'nın, Allahu Ekber Dağı ayazının ne demek olduğunu anlatmaya yetiyor.

Yemen'den, üzerlerinde sahra elbiseleriyle, sahra kıyafetleriyle buraya gelmiş Mehmetlerin, Allahu Ekber Dağları'nda çektiği acıyı sizlerin muhayyilesine bırakıyorum.

Hani diyorlar ya... GÂH KAR YAĞARDI, GÂH KARANLIK...

Bu dağlar, ALLAHU EKBER Dağları, 1914 ve 1915 kışında, beyaz ölümü, sessiz ölümü Mehmetçiğin adeta üzerine yağdırdı. 1915 baharında, yağmur yağıp gün ışıyınca, Mehmetlerin

şehit bedenleri bu topraklar üzerinde ışıldamaya başladı. Sarıkamış'ta kırılan gonca gülün tazeleri bir bir gün yüzüne çıkmaya başladı.

İstanbul'dan erler, Mehmetler, Sarıkamış'a şu marşla uğurlanmıştı:

ŞEHİTSEN, SECDELER YÜCE RUHUNA DER

YER ALLAHU EKBER, GÖK ALLAHU EKBER...

Evet... İstanbul'dan, Van'dan, Antalya'dan, Üsküp'ten, Kudüs'ten gelen nice erler, nice Mehmetler, Allahu Ekber Dağı'nda, dayanılmaz uykuya, soğuğa, ayaza, açlığa, susuzluğa son raddeye kadar kahramanca direnip, ruhlarını sükûnetle sahibine teslim ettiler.

Bütün şehitlerimize, tüm Sarıkamış şehitlerimize, Kafkas Cephesi şehitlerimize minnet duygularımızı ifade etmekte gerçekten yetersiz kalıyoruz.

Ama ben, bugün burada, aziz şehitlerimizin manevi huzurunda, ülkem ve milletim adına onların aziz hatırasına sesleniyorum:

Aziz Şehitler...

Bizler, bugün, torunlarınız olarak burada, huzurunuzdayız.

Sizler, Allahu Ekber Dağları'nda bir destan yazdınız.

Sizler, burada, fedakarlığın, tahammülün, inancın ve sevdanın olduğu kadar, kahramanlığın ve kardeşliğin de destanını yazdınız.

Sizin yazdığınız bu destana sahip çıkacak, sizin kutsal emanetinizi asla ve asla yere düşürmeyeceğiz.

Canınızla, kanınızla yazdığınız kahramanlık anıtı olan vatanımıza, sizin kadar sahip çıkacak, onu yüceltmeye, onu büyütmeye devam edeceğiz.

Sizin hatıranıza halel getirmeyecek, aziz ruhlarınızı, şehit bedenlerinizi incitmeyeceğiz.

Sizin bize en büyük vasiyetiniz olan kardeşliği yıpratmayacak, tıpkı sizler gibi, kardeşliğimize uzanan harici ellere karşı göğsümüzü siper etmeye devam edeceğiz.

Sizler, Sarıkamış cephelerinde, Allahu Ekber Dağlarında, Bitlis'te, Bayburt'ta, Oltu'da, Tortum'da, Erzurum'da, Kop Dağı'nda, Bardızı'da, Soğanlı'da; Vanlı, Diyabakırlı, Edirneli, Üsküplü, Gazzeli, Bakülü kardeşlerinizle omuz omuza çarpıştınız, beraber şehadet şerbetini içtiniz.

Sizden aldığımız ilhamla, vatanımız üzerinde, bütün dünya üzerinde, tıpkı sizin gibi kardeşlik demeye, dayanışma demeye, paylaşma demeye, hak ve hukuk demeye devam edeceğiz.

Ruhunuz şad olsun.Mekânınız Cennet olsun.

Allah'ın rahmeti, mağfireti üzerinize olsun diyorum.

Sarıkamış şehitlerimizi, tüm şehit ve gazilerimizi rahmetle, minnetle yad ediyor, hepinizi muhabbetle selamlıyorum.

Ahmet DAVUTOĞLU *T.C. Dışişleri Bakanı*

Sarıkamış Şehitliği 9 Ocak 2011

Anadolu'nun her bir tarafından gelerek bu toprakları vatan bilip şehit düşenleri saygıyla anıyorum.

Onlar dağları aşarken hiçbir zaman geride kalmayı düşünmediler. Onlar hiçbir zaman geriye dönmeyi düşünmediler. Hiçbir zaman arkalarına bakmadılar. Önlerinde dağ, arkalarında vatan, ölünceye kadar, dizlerinde derman kesilinceye kadar, toprağa düşünceye kadar yürüdüler, yürüdüler. Şimdi onların torunları yürüyor. Yanımda bana dağdan yürüyerek bayrağı getiren Garipcan duruyor. O'na 'yoruldun mu Garipcan' dedim. 'Yorulmadım, çünkü asker dedelerim de yorulmamış, üşümemişti' dedi. Bizler bu korunaklı, muhafaza altındaki yerlerde bir törene katılırken bile üşürken onlar üzerlerindeki bütün teçhizatla yürüdüler. Çünkü bir emir almışlardı; vatan korunacaktı, bu dağlar vatan olmaya devam edecekti.

Sayın Cumhurbaşkanımız Abdullah Gül'le birlikte yarın Yemen'e gideceğiz. Haftaya bu saatlerde de Irak'ta olacağız. Bunlar güzel birer tesadüftür.

Onlar bu dağlarda yürürken, onlarla aynı köylerden, aynı kasabalardan aynı şehirlerden kardeşleri Yemen'de yürüyorlardı. Irak'ta, Galiçya'da, Çanakkale'de yürüyorlardı. 20. Yüzyılın en büyük destanını yazdı onlar. Onlara şükran borcumuzu ne kadar ifade etmeye çalışsak, bu ifade yetmez.

Onların kefenleri toprak ve kardı. Onların arkalarından cenaze namazı kılınmadı. Çünkü şehit düştükleri dağların adı Allahüekber Dağlarıydı. Onlara ayrıca bir cenaze namazı kılmaya gerek yoktu. Çünkü dağlarda melekler, dağın adını şahit olarak, Allahüekber diyerek namazını kıldılar. Şimdi biz onların torunları olarak aynı yürüyüşe devam ediyoruz. Onlar kar fırtınalarıyla boğuşurken, kardeşleri de Yemen'de kum fırtınalarıyla boğuşuyordu ama zorluklara boyun eğmediler, diz çökmediler. Biz de diz çökmeyeceğiz. Onun için dünyanın her bir köşesinden benimle birlikte Erzurum'a gelen büyükelçilerimizle bir ant içtik. Mademki onlar bedenlerinde can, dizlerinde derman kalana kadar yürüdüler. Bizler de dünyanın her köşesinde, ister sıcak ülkelerde ister soğuk ülkelerde olsun, bedenlerimizde can, dizlerimizde derman kalana kadar bu bayrağı daha yükseklerde dalgalandıracağız. Andımız olsun, ahdimiz olsun bu şehitlere ki; bu bayrak Afrika'da da dalgalanacak, İskandinavya'da da dalgalanacak, Avustralya'da da dalgalanacak, Şili'de de dalgalanacak. Onun için sadece bir yıl içinde 20 büyükelçilik açtık, vatan topraklarının o aziz bayrağını dünyanın her köşesine taşımak için.

Yolda gelirken Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Beş Şehir" eserini tekrar okudum. Tanpınar 93 Harbinin ardından geldiği Erzurum'da savaş öncesi 150 bin civarındaki nüfusun 65 bine indiğini, İstiklal Harbinden sonra geldiğinde ise bu nüfusun 8 bine düştüğünü yazar. Tanpınar eserinde, Erzurum'da savaşın her bir kapıda dedelerin, babaların belki Kafkasya'daki esir kamplarından döner diye yıllarca çocuklarını, torunlarını beklediklerini yazar. O torunlar döndü. Belki Kafkasya'dan Sibirya'dan değil, ama Anadolu'nun her tarafından döndüler. İşte aziz ve kahraman Mehmetçiklerimiz burada. Gerekirse bir 90 bin daha, gerekirse bir 900 bin daha bu aziz topraklar için bedenimizde can, dizimizde derman kalana kadar mücadele etmeye devam edeceğiz. Ama bugün bu mücadelemizin mahiyeti değişmiştir. Belki bugün dağlarda savaşmak gerekmiyor. Ama dünyanın değişik yerlerinde büyükelçi olarak, vatan

topraklarının değişik yerlerinde valiler olarak, öğretmenler olarak, askerler olarak hep bayrağı taşımaya devam edeceğiz.

Başta Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, bütün aziz şehitlerimizi bugün anıyoruz. 90 bin şehit ayakta öldüler. Düşmanla savaştıkları kadar iklimle de soğukla da savaştılar, ama geri dönmediler. Biz de geri dönmeyeceğiz. Bu ülkeyi dünyanın en saygın ülkesi haline getirene kadar, bu aziz milleti dünyanın en güçlü milleti haline getirene kadar yürüyüşümüze devam edeceğiz. Mademki, şehitlerimiz yürüdü, bizler de yürüyeceğiz ve Garipcan'lara çok daha güçlü bir ülke teslim edeceğiz. Garipcan'lar da onların çocuklarına. Ebediyete kadar bu yürüyüş devam edecek. Allah bu yürüyüşü daim eylesin. Yolumuzu açık, alnımızı açık, dizlerimizi güçlü eylesin. Allah'a emanet olun. Şehitlerimize ve Mehmetçiklerimize saygılarımızı sunuyorum.

Dr. Cevdet YILMAZ *T.C. Kalkınma Bakanı*

SERHAT İLLERİ REFAH İLLERİ OLACAK

Küreselleşme süreciyle birlikte global düzeyde yaşanan değişim ve dönüşümler, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimlerini önemli ölçüde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Ticaret, finansal akımlar, teknoloji değişimi ile bilgi ve işgücünün mobilitesi yoluyla dünya ekonomilerinin birbirleri ile entegrasyonu hız kazanmakta, siyasal ve sosyo-kültürel alandaki etkileşimler de artarak devam etmektedir. Bu durum aynı zamanda küresel ölçekte eşitsizliklerin boyutunu ortaya çıkardığı gibi, ülkelerin bölge içi ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını daha da görünür kılmaktadır. Ülke içinde bölgesel eşitsizliklerin yarattığı bu durum, her ülke için önemli bazı tehditler oluşturmaktadır. Bu nedenle özellikle gelişmiş devletlerin uzun süre uyguladıkları klasik kalkınma anlayışı küreselleşme ile birlikte terk edilmeye başlanmış, merkezin tek kural koyucu ve karar alıcı olduğu klasik yönetim anlayışı terk edilerek yerel öncelik ve karar alıcıların da önem kazandığı yeni yönetim anlayışına geçilmiştir.

Türkiye de, küreselleşme ve Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde önem kazanan kalkınma çabaları sonucunda bölgesel kalkınma anlayışına geçmiş bulunmaktadır. Bu kalkınma anlayışının üç temel boyutu mevcuttur: Yeni kalkınma anlayışının birinci özelliği bölgesel kalkınma politikalarının coğrafi kapsamı ile ilgilidir. Bugün artık yapılan bölge planları, ülkenin sadece sorunlu bazı bölgelerini değil bütün Türkiye'yi, tüm bölgeleri ve illerini kapsamakta, tamamlayıcı bir nitelik arz etmektedir. İkinci olarak yeni bölgesel kalkınma anlayışı ulusal ve yerel önceliklerin bütünleştirildiği, farklı kesimlerin tasarrufundaki kaynakların işbirlikleri çerçevesinde harekete geçirildiği bir süreç olarak tasavvur edilmektedir. Bu nedenle her bölgenin, yaptığı planlarla kendi farklılaşmış ihtiyaçlarına, özelliklerine ve önceliklerine odaklanması beklenmektedir. Son olarak yeni bölgesel kalkınma anlayışı sadece bölgesel eşitsizlikleri gidermeyi amaçlamamakta aynı zamanda bütün bölgelerimizin rekabet gücünün arttırılmasını hedeflemektedir. Böylelikle her bölge kendi dinamikleri ve gücü ölçüsünde ulusal kalkınmaya da katkı sağlamış olmaktadır. Yeni kalkınma anlayışının bu özelliği hem pastanın büyütülmesini hem de daha adil paylaşılmasını öngörmektedir.

Kalkınma ajansları yerelde kalkınmanın yapı taşları olarak ortaya çıkmışlardır. Çok kısa bir zaman içinde kurumsallaşma süreçlerinde önemli mesafeler alan ajanslar, yereldeki aktörlerle bölgesel sorunları tartışmış, bölgelerinin güçlü ve zayıf yönlerini tespit ederek yol haritalarını belirlemişlerdir. Böylelikle bölgesel düzeydeki öz yetenekler ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışının referans çerçevesi oluşturulmuştur. Kalkınma ajanslarının varlık nedenleri yasada da belirtildiği gibi, "kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğini geliştirmek, kaynakların etkin ve yerinde kullanımını sağlamak, bölge içi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaktır." Yerel aktörlerin de karar alma süreçlerine katıldığı bu yaklaşım ile katılımcı demokrasi anlayışının da topluma hâkim olması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Merkezi, otoriter, doğruların tekelini kendinde gören ve buyurgan bir yaklaşımdan katılımcı, paylaşımcı, müzakereci ve kolektif aklı birlikte arayan bu yeni anlayışa geçiş aynı zamanda Türkiye'nin idari ve siyasi yapılanmasında önemli bir paradigma değişimine de işaret etmektedir.

Serhat Kalkınma Ajansı yukarıda ana çerçevesi belirtilen anlayış ve amaç doğrultusunda 2009 yılında kurulmuş olup 2010 yılından itibaren Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars illerimizi kapsayan TRA2 Düzey II bölgesinde faaliyet göstermektedir. Sınır illerimizden müteşekkil olan bölge, Serhat Bölgesi olarak da adlandırılmaktadır. Bölgenin tüm illerini gezmiş ve bölge insanı ile yakın teması olan bir Bakan olarak, bölgede muazzam bir potansiyelin varlığına şahit olunmuştur. Öncelikle bölge, Kafkaslar, Orta Asya ve Ön Asya'nın geçiş güzergâhında stratejik bir konuma ve öneme sahiptir. Hükümetimizin Kafkaslar, Orta ve Ön Asya'ya uzanan makro ölçekteki projelerinin çok önemli bir kısmı bu bölgeden geçmektedir. Enerji nakil hatları ile demiryolu ve karayolu ulaşım ağlarının bu bölgeden geçecek olması çok kısa bir zaman içinde bölgede önemli etkilerin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu önemli sektörlerin ileri ve geri bağlantılarıyla birlikte yaratacağı etki göz önüne alındığında, söz konusu bölgenin kısa zamanda cazibe merkezi olma potansiyeli daha net görülecektir.

Bunun yanında bölgenin muazzam bir doğal zenginliğe, tarım ve turizm potansiyeline sahip olduğu bilinmektedir. Ağrı Dağı, İshak Paşa Sarayı, Ahmedi Hani Türbesi, Hasan Harakani Türbesi, Ani Antik Kenti, Sarıkamış, Kars ve Ardahan Kaleleri bunlardan bazılarıdır. Bölge, etki alanı Kafkaslar, İran ve Orta Asya'ya uzanan zengin soyut ve somut kültürel mirasa da sahiptir. Bu nedenle Ajans, bölge vizyonunu, "Doğal zenginliği ile tanınmış, turizm ve tarımsal ürünleriyle markalaşmış, sınırları aşan kültürel mirasın imkânlarından yararlanmış, rekabet gücü yüksek işletmeleriyle ülkenin Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan ticaret ve lojistik merkezi bir Serhat Bölgesi" olarak belirlemiştir.

Serhat Kalkınma Ajansı, bölgenin mevcut durumu ve potansiyelini, amaç, hedef ve stratejilerini bilimsel bir temelde saptamayı kendisine misyon olarak belirlemiştir. Ajans, bu konuda önemli bir farkındalık yaratmayı amaçlayan Türk Halkının Sarıkamış Algısı çalışmasını hazırlamıştır. Tarihsel olarak Sarıkamış Harekâtı'nın bilinmesi, tanınması ve Türkiye kamuoyunun gündemine taşınması için öncelikle mevcut bir durum analizinden başlanmış ve akabinde inanıyorum ki belirlenecek olan hedef ve stratejilerle, söz konusu değerler tanınır bir marka haline getirilmek için gayret gösterilecektir. Bu çalışmayla dün ile bugün arasındaki bağlantı sağlanarak sosyal ve ekonomik kalkınma, bölgenin kendi iç dinamiklerine ve öz değerlerine dayandırılarak gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

Sabır, özveri ve çok çalışma ile, Serhat illerinin refah illeri olacağına yürekten inanıyorum. Bu kıymetli eserin hazırlanmasında başta Ajans Genel Sekreterimiz Dr. Hüseyin TUTAR olmak üzere emeği geçen herkese teşekkür ederim.

teorik çerçeve

SARIKAMIŞ HAREKÂTI'NIN TARİHSEL ARKA PLANI

Sarıkamış, Sibirya iklimini andıran şiddetli kış mevsimine rağmen, sahip olduğu doğal güzellikleriyle, insanlara ayrı bir keyif veren küçük bir yerleşim yeridir. Yeşilin ve beyazın ahenkle buluştuğu karlı ormanları, temiz havası ve buz gibi pınarlarıyla Sarıkamış, doğal güzelliklerinin yanında sahip olduğu kayak tesisleriyle, kış turizmi açısından da Türkiye'nin önemli merkezlerinden biridir. . Bugün, dinlenmek, eğlenmek ve spor yapmak isteyenleri cezb etmeye başlayan bu güzel yurt köşesi, bundan 97 yıl önce, 1914–1915 kışının en soğuk günlerinde yüreklere korku salan, tüyler ürperten bir büyük savaşa sahne olduğunda şimdiki görüntüsünden çok farklıydı.

O zamanki Sarıkamış, ünlü 93 Harbi'nden sonra bölgeyi ele geçiren Ruslar tarafından, inşa edilmiş küçük, modern bir garnizon kasabasıydı. I. Dünya Savaşı başladığında hâlâ küçük bir kasaba olmasına rağmen, Kafkas cephesindeki en önemli stratejik noktalardan biriydi. Bu nedenledir ki Osmanlı ordusunun, Rus kuvvetlerini yok etmek amacıyla, 22 Aralık 1914 tarihinde başlattığı taarruz sırasında çarpışmalar daha ziyade bu küçük kasaba etrafında yoğunlaşmış ve bu taarruz, tarih sayfalarına *Sarıkamış Harekâtı* adıyla kaydedilmiştir.

Bu harekât sırasında Türk ordusu, tarihinde eşi görülmemiş bir hezimete uğradı. Öyle ki, aradan bunca yıl geçmesine rağmen Sarıkamış Harekâtı ve bu harekâta ait trajik anılar, hafızalardan silinmemiştir. Doksan bin kişilik büyük bir ordunun düşman ateşinden çok, dondurucu soğuklar, açlık ve hastalıklar yüzünden Sarıkamış civarındaki karlı dağlarda neredeyse tamamen yok olması, bir yazarımızın yıllar önce ifade ettiği gibi "*hâlâ kafalarımızın içerisinde beyazlaşmış bir kor sıcaklığı ile durmaktadır.*"

Sarıkamış Harekâtı hakkında şimdiye kadar çok şey söylendi: Bu harekâtın en küçük bir başarı şansı bile bulunmadığı öne sürüldü. Dönemin Başkomutan Vekili Enver Paşa, hezimetin tek sorumlusu olarak gösterildi. Bir maceraperest olduğu ileri sürülen Enver Paşa'nın Almanların Avrupa cephesindeki yüklerini hafifletmek uğruna, 90 bin askeri Sarıkamış dağlarına gömdüğü söylendi. Hatta daha da ileri gidilerek hain olduğu bile îmâ edildi.

Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı aleyhindeki bu tür görüşlerin ortaya çıkmasına, harekâta 9. Kolordu Kurmay Başkanı olarak katılan Şerif Köprülü'nün, 1921 yılında Akşam gazetesinde yayınlanan ve daha sonra, *Sarıkamış İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi* adıyla kitap haline getirilen anıları öncülük etti. İttihatçılar ve Enver Paşa aleyhinde adeta bir karalama kampanyasının başlatıldığı mütareke döneminde yayınlanan bu anıların etkisiyle, Sarıkamış Harekâtı'nın kaybedilmeye mahkûm, Türk askerlerinin hayatını hiçe sayan delice bir taarruz olduğu günümüze kadar tekrarlanıp durdu.

Oysa Türklere karşı çarpışan birliklerde görev alan Maslofki ve Nikolski gibi Rus generallerinin harekât hakkındaki görüşleri, yukarıda belirtilen iddiaların gerçeği yansıtmadığını, en azından bu görüşlerin şüpheyle karşılanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira bu Rus generalleri, Sarıkamış Harekâtı'nı başarı şansı yüksek, cüretkâr bir taarruz olarak değerlendirmiş ve kendileri için ciddi bir tehlike oluşturduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre, kahramanca çarpışan Türk askerleri harekâtın ilk günlerinde galip gelebilecek durumdayken, Enver Paşa'nın maiyetindeki üst düzey komutanlarının inisiyatiflerini sorumsuzca kullanmaları nedeniyle bunu başaramamışlardır.

Harekât Planı ve Amacı

1. Dünya Savaşı başladığında Ruslar, asıl kuvvetlerini Almanlara karşı savaşmak üzere Avrupa cephesine yığdıkları için, Kafkas cephesinde fazla güçlü değillerdi. Ancak bu zaaflarına rağmen, 1 Kasım 1914 günü sınırı aşan Rus kuvvetlerinin, Türk kuvvetlerince cepheden yapılan taarruzlarla yenilgiye uğratılması mümkün olmadı. Kasım ayının ortalarına kadar devam eden Köprüköy ve Azap savaşlarında kısmî başarılar elde edildiyse de, Ruslara ciddi bir darbe vurulamadı. Bu durum, Rus kuvvetlerinin cephe savaşıyla alt edilemeyeceğini gösterdi.

Cephe savaşlarında başarılı oldukları gözlenen Rusların, kuşatma harekâtları karşısında fazla etkili olamadıkları biliniyordu. Almanlar, 1914 Ağustos'unda başarılı bir kuşatma harekâtıyla Rusların üstün kuvvetlerini Tannenberg'de ağır bir yenilgiye uğratmışlardı. Bu sırada Berlin'de bulunan Türk ataşesi de İstanbul'a gönderdiği bir raporda; "*Rusların terkedilmiş mevzilerine taarruz etmenin yararsız olduğunu, Ruslara karşı en etkili hareketin kuşatma olacağını"* bildirmişti.

Bu gelişmeler, Enver Paşa'yı Sarıkamış üzerine bir kuşatma harekâtı yapmaya yönlendirdi. Aras vadisindeki 65 bin kişilik Rus ordusunu imha etmek üzere tasarlanan bu kuşatma harekâtı, aslında büyük ve kapsamlı bir planın sadece ilk ve en önemli bölümünü oluşturmaktaydı. Nitekim I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunda görev yapan Alman Generali Liman von Sanders, anılarında, Enver Paşa'nın kendisine, bu harekâtın plan ve amaçlarını şu şekilde izah ettiği nakledilmiştir:

> *"Enver elindeki haritanın üzerine 3. Orduya yaptıracağı harekâtın bir krokisini çizdi. Buna göre Enver, anayol istikametinden ve cepheden 11. Kolordu ile Rusları oyalarken, diğer iki kolordu (9. ve 10. Kolordular) sola doğru ve dağlar üzerinden günlerce devam edecek bir yürüyüşle Sarıkamış'ta Rusların yan ve arkasını çevirecek, sonra da 3. Ordu Kars'ı zapt edecek.... Konuşmanın sonunda hayali ve dikkat çekici fikirler ortaya attı. Bana ileride Afganistan üzerinden Hindistan'a yürüyeceğini bile söyleyerek veda etti."*

Öte yandan, 3. Ordu komutanı Hazan İzzet Paşa, tasarlanan kuşatma harekâtının başarılı olacağına inanmıyor ve taarruz konusunda de pek istekli görünmüyordu. Ancak onun görüşlerine itibar edilmeyerek kuşatma hareketinin yapılıp yapılamayacağını yerinde araştırmak üzere Hafız Hakkı Bey, Kafkas cephesine gönderildi. Hafız Hakkı Bey, 3 Aralıkta şu raporu gönderdi:

> *"Bir kolordu ile cepheden ve iki kolordu ile Bardız-Oltu üzerinden ihata ile Ruslara muvaffakiyetli taarruz yapılabileceğini yerinde tetkik ettim. Rütbem tashih olunursa ben de bu işi yaparım."*

Ordu komutanı ile kolordu komutanlarının yeterli derecede azim ve cesaret sahibi olmadıklarından taarruz konusunda pek istekli davranmadıklarını da aynı rapora eklemişti.

Hafız Hakkı Bey'den duymak istediği cevabı alan Enver Paşa, ordu komutanını taarruza teşvik etmek veya gerekirse taarruzu bizzat komuta etmek üzere cepheye gitmeye karar verdi. Yanında Genelkurmay Başkanı General Bronsart von Schellendorf, Harekât Şubesi Başkanı Yarbay Feldman ve diğer maiyeti ile İstanbul'dan hareket etti. Heyet, Aralık'ın 15'inde Köprüköy'deki ordu karargâhına ulaştı. Enver Paşa'nın huzurunda samimi görüşlerini ifade etmekten kaçınan Hasan İzzet Paşa, istemeyerek de olsa icra edilecek harekât hakkında Enver Paşa ile mutabık kalmış gibi göründü. Enver Paşa da harekâtın komutasını Hasan İzzet Paşa'ya havale edip: "*ben Erzurum'a gidiyorum, ya oradan İstanbul'a dönerim veya seyirci sıfatıyla hareketinize bakarım*" diyerek Erzurum'a döndü.

Rus ordusu üzerine yapılacak taarruz için son hazırlıklarını tamamlamaya çalışan Osmanlı ordusunun imkânlarıyla Tannenberg zaferini kazanan Alman ordularının imkânları birbirinden çok farklıydı. Tannenberg zaferi, iyi donanımlı kuvvetlerle uygun bir mevsim ve coğrafyada kazanılmıştı. Oysa Osmanlı ordusunun bir kış taarruzu için teçhizat ve lojistik hizmetler açısından önemli eksikleri vardı. Nitekim Menzil Müfettiş-i Umumîliğinin (Orduların lojistik hizmetlerini düzenleyen kurum) 26 Ekim 1914 tarihli raporunda 3. Ordunun durumu şu şekilde değerlendirilmişti:

> *"3. Ordunun bulunduğu yerde bile iaşesi (beslenmesi) için mevcut menzil (ulaştırma) kolları yetersizdir. Hareket halinde açlık muhakkaktır. Doğuda demiryolları olmadığından, menzil kolları ne kadar arttırılsa yine kâfi gelmez. On günlük erzakı taşıyan menzil kolları olsa dahi on birinci günü yine açlık baş gösterir."*

Başlangıçta Enver Paşa'ya itiraz edemeyen Hasan İzzet Paşa, mevcut durumda ordunun büyük bir kuşatma harekâtını gerçekleştiremeyeceği kanaatine vararak ordu komutanlığından istifa etti. 18 Aralık 1914 gecesi Enver Paşa'ya gönderdiği telgrafta istifa gerekçesini şu şekilde belirtmişti:

"Ben bu hareketleri icra için nefsimde kuvvet ve itimat göremediğimden ve esasen fevkalâde bir asabiyet gelerek rahatsız olduğumdan memuriyet–i hazıramdan affımı istirham ederim."

Enver Paşa bu telgrafı alınca, ordu komutanlığıyla birlikte harekâtın sevk ve idaresini kendi uhdesine aldı. Bu arada taarruza taraftar olmayan kolordu komutanları değiştirildi. 10. Kolordu Komutanı Ziya Paşa, daha önce (6 Aralık) emekliye sevk edilerek yerine Hafız Hakkı Bey atanmıştı. Şimdi sıra diğer iki kolordu komutanın değiştirilmesine gelmişti. 9. Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi Paşa'nın yerine Giresunlu Ali İhsan Paşa ve 11. Kolordu Komutanı Galip Paşa'nın yerine ise Abdülkerim Paşa tayin edildi.

Enver Paşa 19 Aralıkta taarruz emrini imzaladı. Bu emre göre taarruz 22 Aralık günü başlayacaktı. Harekât, Enver Paşa'nın İstanbul'da Liman von Sanders'e anlattığı şekilde planlanmıştı. 11. Kolordu ve 2. Nizamiye fırkası sağ kanatta Aras vadisinde kalacak ve cepheden taarruz ederek Rusları oyalayıp asıl cepheden geri çekilmelerine engel olacaktı. 11. Kolordu (35 bin kişi) burada düşmanı oyalarken, 10. Kolordu (30 bin kişi) *İd* (Narman)-Oltu üzerinden Bardız ve 9. Kolordu (25 bin kişi) ise Aras-*İd* arasındaki dağlardan Kötek yönünde sol koldan süratle ilerleyerek, Sarıkamış-Kars yolunu kesip Rus ordusunu kuşatarak imha edecekti.

Erzak kolları yetersiz, yöre sarp ve dağ geçitleri karlarla kaplı olduğundan kuşatma kollarındaki savaşçılar, harekâtı yanlarında taşıyabildikleri erzakla sürdüreceklerdi. Savaşçılar, yanlarına sadece dört günlük erzak alabileceklerdi ki, bu da kuru ekmek ve zeytinden ibaretti. Bundan sonraki yiyecek ihtiyaçlarının düşmandan alınacak ganimetle karşılanması planlanmıştı. Enver Paşa, harekâttan kısa bir süre önce cepheyi teftiş ettikten sonra, yayınladığı bir emirnamede bu planı şu çarpıcı ifadelerle açıkladı:

"*Askerler, hepinizi ziyaret ettim, ayağınızda çarığınız, sırtınızda paltonuz olmadığını da gördüm. Lâkin karşınızdaki düşman sizden korkuyor. Yakın zamanda taarruz ederek Kafkasya'ya gireceksiniz. Siz, orada her türlü nân ve nimete kavuşacaksınız. . . . "*

Görüldüğü gibi harekâtın başarılı olabilmesi kuşatma kuvvetlerinin, en geç 4-5 gün içerisinde, Rusların erzak ve levazım depolarını ele geçirip, Aras vadisinden Kars'a doğru çekilmelerine fırsat vermeden düşmanın ricat yollarını kapatmasına bağlıydı. Aksi taktirde Rus kuvvetleri, Türk kuşatmasından kurtulabilmek için Kars kalesine sığınabilir veya stratejik bölgelere kuvvet kaydırarak başarılı bir savunma yapabilirlerdi. Her iki durumda da erzak ve levazım depoları zamanında ele geçirilemeyeceğinden harekât, büyük ölçüde başarı şansını kaybedebilirdi.

Harekât planının bu özelliğinden dolayı Sarıkamış kasabası, Türk taarruzunun en önemli stratejik hedefi durumundaydı. Zira bu kasaba, Aras vadisinde konuşlanmış olan Rus ordusunun ana lojistik üssü olmasının yanı sıra bu kuvvetlerine ricat için kullanabilecekleri yolların da kavşak noktasında bulunuyordu.

Rus cephe hattının hemen arkasında bulunan Sarıkamış kasabası, 1890'lı yıllarda bir demiryolu hattıyla Kars ve Gümrü üzerinden Tiflis'e, yani Kafkasya'nın merkezine bağlanmıştı. Ayrıca bu demiryolu hattına paralel olarak Osmanlı-Rus sınırından Tiflis'e kadar uzanan bir şose yol daha vardı. Rus birliklerinin yurtiçiyle bağlantısı büyük ölçüde bu yollar özellikle de demiryolu vasıtasıyla sağlanıyor; birliklerin bütün levazımı, mühimmatı, cephanesi, ihtiyat eşyası ve hastaneleri hep bu kasabada bulunuyordu. Devasa depolarda muhafaza edilen malzemeler, ihtiyaç duyuldukça cepheye sevk ediliyordu. Ayrıca Rusların bölgedeki tek telsiz istasyonları da yine buradaydı.

Ruslar, kışın en şiddetli günlerinde Sarıkamış'ı hedef alacak bir Türk taarruzuna ihtimal vermediklerinden, tüm stratejik önemine rağmen, burada kayda değer miktarda savunma gücü bulundurmaya da gerek duymamışlardı. Rus birlikleri ordu komutanın emriyle gözetleme faaliyetlerini de durdurmuş olduklarından Türk tarafındaki taarruz hazırlıklarından haberdar değillerdi. Zaten harekâtın, soğuğun -25 dereceyi bulduğu ve kar kalınlığının zaman zaman 1 metreyi aştığı bir mevsimde başlatılmasının temel nedeni de düşmanı hazırlıksız olarak yakalamaktı. Oysa kış mevsiminin Türk ordusuna sağladığı bu avantajdan şimdiye kadar bahseden olmamıştır.

Hafız Hakkı Bey'in Başına Buyruk Hareketleri Yüzünden Harekât Planı Uygulanamadı

22 Aralık'ta başlayan genel taarruz, Türk tarafının faaliyetlerinden haberdar olamayan Ruslar için tam anlamıyla bir baskın oldu. Taarruzun gerçek amacını ancak üç gün sonra anlayabilen Rus komuta heyeti, gerekli önlemleri almakta gecikmişti. Harekâtla birlikte başlayan şiddetli tipi, Rus kuvvetlerinin arkasına doğru ilerleyen 9. ve 10. Kolorduların düşmana görünmeden ilerlemesini sağlıyordu. Yoğun kar ve şiddetli tipiye rağmen devam eden cebri yürüyüşler sırasında bir miktar kayıp verildiyse de taarruz başarıyla devam etti. Enver Paşa ve ordu karargâhı, Sarıkamış civarındaki ilk çarpışmaları başlatacak olan 9. Kolorduyla birlikte ilerlemekteydi.

Harekât planı gereğince kuşatma kolları, düşman kuvvetlerine mümkün olan en kısa yoldan ilerleyeceklerdi. Ancak 10. Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Bey, daha harekâtın ikinci günü büyük bir kolordu ile mağlup ettiği iki alaydan ibaret küçük bir Rus müfrezesini

takip etmekten kendini alamadı. Abdülkerim Bey Komutasındaki 32. Tümeni Kop yönüne gönderdikten sonra, kendisi, zafer sarhoşluğu içerisinde 30 ve 31. Tümenlerle Oltu-Ardahan istikametinde, Alluhuekber dağlarının kuzey yamaçlarına doğru yöneldi. Hafız Hakkı Bey'in taarruz planı dışına çıkarak geniş bir yay çizmesi, kuşatma cephesinin aşırı derecede genişlemesine yol açtı. Daha da kötüsü, 10. Kolorduya bağlı birlikler Sarıkamış'a ulaşabilmek için kış ortasında Allahuekber dağlarını aşmak zorunda kaldılar. Hafız Hakkı Bey'in düşüncesizce gerçekleştirdiği bu manevraya katılan askerlerin büyük bir kısmı Allahuekber dağlarında donarak şehit oldu. Hafız Hakkı Bey'in basiretsizliğiyle neden olduğu bu facia, Sarıkamış Harekâtı'nın hezimetle noktalanmasına yol açan hataların en büyüğüdür.

Enver Paşa'ya Karşı Oluşan Muhalefet, Harekâtın En Kritik Günlerinde Ordunun Sevk ve İdaresinde Kararsızlığa Yol Açtı

Harekâtın en kritik günlerinde, 10. Kolordu Allahuekber dağlarına yönelerek adım adım faciaya yaklaşmakta iken, 9. Kolorduda da ileride iyice belirginleşecek olan bir sevk ve idare bunalımının ilk işaretleri görülmeye başlandı. 24 Aralıkta Bardız'a ulaşan 9. Kolordu karargâhında, Enver Paşa ile kolordunun üst düzey komuta heyeti arasında harekâtın sevk ve idaresi hususunda önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başladı.

Sarıkamış'taki Rus savunmasının çok zayıf olduğunu haber alan Enver Paşa, vakit kaybetmeden ertesi gün Sarıkamış üzerine yürümek istiyordu. Oysa Ali İhsan Paşa, Bronsart ve Feldman, kolordu birliklerinin henüz tüm mevcutlarıyla Bardız'a ulaşamadıklarını öne sürerek, bu kuvvetler gelinceye ve 10. Kolordu birlikleri de Allahuekber dağlarını aşıncaya kadar beklemek niyetindeydiler.

Her iki tarafın da kendince haklı gerekçeleri vardı. Günlerdir istirahat etmeden cebri yürüyüşlere zorlanan birlikler, bitkin haldeydiler. Bardız'da kolorduyu günlerce besleyebilecek miktarda erzak ele geçirildiğinden, askerleri burada bir süre dinlendirmek ve arkadan gelen kuvvetlerle daha da güçlenerek Sarıkamış'a taarruz etmek aslında fena bir fikir değildi. Ancak bu görüşü savunanlar, düşman kuvvetlerinin alacağı karşı önlemleri hiç düşünmemişlerdi. Oysa Bardız'da kaybedilecek her dakika, Rusların Sarıkamış'a yeni birlikler getirerek ve burayı iyice tahkim etmelerine fırsat verecekti. Bu ise harekâtın başarı şansını büyük ölçüde azaltacaktı. Nitekim kolordu karargâhında bu tartışmaların yapıldığı saatlerde Ruslar da Sarıkamış'ı tahkim etmek üzere ana cepheden kuvvet kaydırmaya başlamışlardı.

Sonunda Enver Paşa, komuta heyetinin görüşlerini dikkate almayarak kendi düşüncesine göre hareket etmeye karar verdi ve Sarıkamış'a taarruz emrini 24-25 Aralık gecesi imzaladı.

Harekâtın en kritik günlerinde verilen bu emir, üst düzey komuta heyeti arasındaki güven duygusunu sarstığı gibi, Enver Paşa'nın sevk ve idaresine karşı bir muhalif grubun ortaya çıkmasına da neden oldu. Kolordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın başını çektiği muhalif grup, başlangıçta fazla etkili olamadılar. Ancak Sarıkamış önlerine gelindiğinde Enver Paşa muhaliflere boyun eğmek zorunda kaldı ki, ileride görüleceği üzere bu teslimiyet, tüm olumsuzluklara rağmen hâlâ başarı şansı bulunan harekâtın kesin olarak başarısız olmasına neden olacaktır.

Taarruzun İlk Günlerinde Sarıkamış'ı Derme Çatma Rus Kuvvetleri Savunuyordu

Harekât başladığında Sarıkamış'ta birkaç bölükten ibaret olan küçük bir Rus kuvveti vardı. Sınır muhafızları içerisinde bir istisna olarak bu birlikler, 1877'den kalma eski model *berdan* tüfekleriyle donatılmıştı. Ağır silâhlardan da yoksun olan bu birliklerin Sarıkamış savunmasında çok etkili olabilecek bir tek topları dahi yoktu ve hepsinden önemlisi Enver Paşa bütün bunları biliyordu.

Harekâtın ilk günlerinde Türk kuvvetlerince kuşatılmakta olduklarını anlayamayan Ruslar, panik ve şaşkınlık içerisinde olduklarından Sarıkamış savunmasını güçlendirecek her hangi bir önlem de alamadılar. Hatta tam tersine aldıkları yanlış kararlarla kuşatma kuvvetlerinin işini kolaylaştıracak hareketlere giriştiler. Rusların Sarıkamış Grup Komutanı General Bergmann, Aras vadisindeki asıl cepheden, Türk taarruzunun tehdit ettiği Sarıkamış'a kuvvet göndermek yerine, Köprüköy istikametine taarruz emri vermişti. Enver Paşa'nın istediği de zaten buydu.

Ruslar, ileri görüşlü bir asker olan Ordu Kurmay Başkanı General Yudenich sayesinde sağ kanattan büyük kuvvetlerle kuşatılmakta olduklarını, Türk taarruzunun başlamasından üç gün sonra nihayet anlayabildiler. Türk taarruzunu haber alır almaz Rus ordusunu komuta etmek üzere Tiflis'ten Sarıkamış'a gelen General Myshlayevski, Yudenich'in önerisiyle 24 Aralık gecesi geç saatlerde ana cephedeki taarruzu durdurdu. Hemen ardından Sarıkamış'ı tahkim etmek üzere kuvvet gönderilmesini emretti. Bu emir üzerine, Aras vadisinden hareket eden ilk birlikler, 25 Aralık akşamı Sarıkamış'a ulaşabildiler ki, Türklerin kasabaya taarruzu da aynı saatlerde başlamıştı. General Yudenich'in telkinleriyle ana cephedeki taarruzun durdurularak Sarıkamış'ın tahkim edilmesi, savaşın gidişatını Ruslar lehine değiştirdi

Ruslar, Sarıkamış'ı tahkim etmekte bir hayli geç kalmışlardı. Ancak talih yine de onlardan yanaydı. Türk birliklerinin Sarıkamış'a ulaşmasından bir gün önce, 24 Aralık gecesi, hiç hesapta yokken Sarıkamış'a bir miktar Rus kuvveti geldi. 2. Türkistan kolordusunun her

alayından birer takım askerle iki obüs topundan oluşan bu birlikler, Türk taarruzunun haber alınmasından önce Kafkas Özel Bataryasını oluşturmak üzere Tiflis'e çağrılmışlardı. Aras vadisinden Tiflis'e gitmek üzere yola çıkan bu birlikler, Türklerin kasaba yakınlarında görülmeleri üzerine Sarıkamış'ta alıkonuldular.

Türk taarruzunun Sarıkamış'ı hedef aldığı anlaşıldıktan sonra buradaki Rus kuvvetleri arasında dehşetli bir panik baş gösterdi. Sarıkamış Müfreze Komutanı General Voropanof, ne yapacağını şaşırmış durumdaydı. Savunma için gerekli olan önlemler, daha çok tesadüfen orada bulunan birtakım subayların kişisel çabalarıyla alınıyordu. Onların girişimleriyle demiryolu işçilerinden birlikler kurulmaya başlandı. Tiflis'teki hastalık izninden dönmekte olan Albay Bukretof'a buradaki dağınık kuvvetlerden bir müfreze oluşturarak Bardız geçidini koruması emredildi. Topçu subayı Mushelov, iki obüs topunu şehrin ana meydanındaki kilisenin yanına yerleştirdi. Böylece, Ruslar, Sarıkamış savunması için ilk kuvveti oluşturdular. Bu birlikler 2 obüs topu, 8 ağır makineli tüfek ve 2 000 tüfeğe sahipti.

Sonun Başlangıcı: Sarıkamış Taarruzu

Türk taarruzu karşısında korkuya kapılan Ruslar, tüm imkânlarıyla Sarıkamış'ı savunmaya hazırlanırken, Enver Paşa, buradaki kuvvetleri hâlâ topları da olmayan birkaç bölükten ibaret zannediyor ve bu kuvveti önemli bir engel olarak görmediğinden, Türk ordusunun ertesi gün Sarıkamış'a gireceğine kesin gözüyle bakıyordu. Hatta 24–25 Aralık gecesi vermiş olduğu taarruz emrinde, ordu karargâhının 25 Aralık öğleden sonra Sarıkamış'a nakledileceğini bile belirtmişti.

9. Kolordu, Albay Arif Bey (Baytın) komutasındaki 29. Tümenin öncülüğünde 25 Aralık sabahı saat 7'de Sarıkamış'a yürümek üzere Bardız'dan hareket etti. Birlikler daha sertleşmemiş, diz boyunu aşan kar ile mücadele ederek yürüdüler. Yürüyüş düzenli; fakat asker bitkin bir halde olduğu için yavaş yavaş devam etti. Akşam saat 16.00'da öncü kuvvetler Sarıkamış'a 3–4 km mesafede ve kasabanın kilit noktası konumunda bulunan Bardız geçidine ulaştılar. Bu sırada hava iyice soğuduğundan yorgun asker arasında donma vakaları da artmaya başladı. Geçit noktasının her iki tarafında ise buraya 15 dakika önce ulaşmış olan Albay Bukretof komutasındaki düşman avcıları mevzilenmişti.

Dinlenmeye fırsat bulamadan dört gün boyunca sarp dağlardan ilerleyen 25 bin kişilik 9. Kolordu, hem çok fazla kayıp vermiş, hem de kuvvetlerini henüz Sarıkamış civarında toplayamamıştı. Bu nedenle Bardız geçidine sadece 2 000 kişilik bir öncü kuvvet ulaşabilmişti. Bu kuvvetler yanlarında 8 adet dağ topu getirmeyi de başarmışlardı. Yani Sarıkamış'a taarruz etmek üzere olan Türk kuvvetleriyle burayı savunacak olan Rus kuvvetleri 25 Aralık akşamı sayıca eşit durumdaydılar. Türk kuvvetlerinin aç ve yorgun

olması Ruslar açısından önemli bir avantajdı. Öte yandan Rus savunması da alelacele oluşturulmuş derme çatma kuvvetlerden ibaretti.

Stratejik konumundan dolayı Ruslar, Sarıkamış'ın ana savunma hattını Bardız geçidinde oluşturmuşlardı. Bu geçidin aşılması halinde, kasabanın Türklere karşı ciddi bir direnç göstermesi mümkün değildi. Bu nedenle Enver Paşa, düşmanın toparlanmasına fırsat vermeden bir an önce Sarıkamış'a girmek için sabırsızlanıyordu. Oysa kolordunun üst düzey komuta heyeti, Rusların Sarıkamış'a kuvvet kaydırmaya başladıklarından da habersiz olduklarından, Bardız'daki muhalif tavırlarını sürdürerek askerleri dinlendirmek, geride kalan birlikleri ileri yanaştırmak ve şafak sökmeden karanlıktan yararlanarak düşmanı püskürterek geçitten atmak niyetindeydiler.

Enver Paşa ısrarlıydı. Saat 19.00 sularında bir dağ topunun, geçit noktasına doğru ateş etmesini emretti. Niyeti düşman mevzilerinde görünmekte olan karartıların top olup olmadığını anlamaktı. Ateşe karşılık verilmeyince karartıların top olmadığı anlaşıldı ve taarruz emri verildi. Altı saat süren ve gece yarısına kadar devam eden bu taarruz sırasında, süngü hücumu ile geri atılan düşman kuvvetleri, Bardız geçidini terk ederek Sarıkamış'a doğru çekildiler. Onları takip eden iki bölük, kasabanın hemen yanı başındaki Yukarı Sarıkamış köyü yakınlarına kadar ilerledi.

Buradan Sarıkamış'ın ışıkları görülmeye başlanmıştı. Sarıkamış istasyonu civarındaki levazım depolarının ele geçirilmesi, askerin sıcak kışlalara kavuşması ve kuşatmanın tamamlanması artık an meselesiydi. Kısacası Türk birlikleri arzu ettikleri zafere ulaşmak üzereydiler. Ancak Bardız'dan beri Enver Paşa'ya muhalefet eden İhsan Paşa, bu defa da gece taarruzuna alışık olmayan birliklerin dinlendirilebilmesi için taarruzun durdurulmasını teklif etti. O zamana kadar İhsan Paşa'nın muhalefetine karşı direnmeyi başaran Enver Paşa, daha fazla direnemeyerek taarruzun durdurulmasını emretti. İşte, bu taarruzun durdurulması, o zamana kadar yapılan hataların en büyüğüydü.

Gece taarruzunu durduran birlikler, Sarıkamış sırtlarındaki ormanlık alanda (Soğanlı dağları) geceledilerler. Bu sırada 17. tümen de savaş alanına yetişti. O gece 17 ve 29. Tümenler aşırı soğuk ve şiddetli tipi yüzünden mevcutlarının yarısından fazlasını kaybettiler. Ateş yakmayı başarabilenlerin durumu bir dereceye kadar iyiydi. Bir çokları ise bir ateş başı bile bulamadıklarından donarak şehit oldular.

Oysa o gece, Sarıkamış zapt edilebilseydi askerlerimiz, Soğanlı dağlarında yok olmak yerine, sıcak kışlalarda geceleyecek, karınlarını doyuracak ve arkadan gelen kuvvetlerin kuşatma harekâtını emniyet içinde tamamlamalarını sağlayacaklardı. Bu durumda levazım depoları ele geçirilen, ricat yolları kesilen Rus ordusunun teslim olmak veya direnerek yok olmaktan başka çaresi kalmayacaktı. Fakat komuta heyetinin, özellikle de Kolordu

Komutanı Ali İhsan Paşa'nın muhalefeti yüzünden Türk ordusu, yakaladığı bu fırsatı maalesef değerlendiremedi. Taarruzun başından beri, inisiyatifi ellerinde bulunduran Türk kuvvetleri bu andan itibaren üstünlüklerini kaybederek büyük bir hezimete doğru sürüklenmeye başladılar.

Türkler taarruzu durdurduklarında, Aras vadisinden sevk edilmeye başlanan Rus kuvvetleri de peyderpey Sarıkamış'a ulaşmaya başladılar. İlk kuvvet, 25 Aralık akşamı geldi. Takviye kuvvetlerinin gelişi gece boyunca devam etti. 26 Aralık sabahı kasabadaki Rus kuvvetlerinin sayısı önceki güne göre bir kat artarak 4 bin kişiye ulaştı. Oysa aynı gece Sarıkamış civarındaki Türk kuvvetlerinin yaklaşık olarak yarısı Soğanlı dağlarında donarak şehit oldu. Bundan sonra zaman bütünüyle Türk kuvvetleri aleyhine işlemeye başladı. Zamanında Sarıkamış'a giremeyerek aç ve perişan bir halde civarındaki dağlarda gecelemek zorunda kalan Türk kuvvetleri eriyip yok olurken, Sarıkamış'taki Rus kuvvetlerinin sayısı giderek arttı.

Türk Ordusunun Kahramanca Mücadelesi Düşman Saflarında Korku Yarattı: Rus Cephe Komutanı General Myshlayevski Tiflis'e Kaçtı

Sarıkamış yakınlarına ulaşan Türk kuvvetleri, 25–26 Aralık gecesi kazanma şanslarını yitirdikleri halde, en küçük bir bozgun emaresi dahi göstermeden, taarruzu azim ve cesaretle sürdürdüler. Onların bu kahramanca mücadelesi, Rus ordusunda büyük bir korku yarattı. Cephe komutanı General Myshlayevski de korkuya kapılanlar arasındaydı. Esir alınan bir Türk subayının üzerinde ele geçirilen Türk taarruz emrini görünce büsbütün ümitsizliğe kapıldı. 26–27 gecesi Bergmann ve Yudenich ile yaptığı bir toplantıda, Türk kuşatmasından kurtulabilmek için derhal geri çekilmeyi önerdi. Bergmann da onunla aynı fikirdeydi. Fakat gerçek bir asker olan General Yudenich durumu anlamıştı. Çok kötü şartlar altında savaşan Türk kuvvetlerinin birkaç gün içerisinde hiç savaşamayacak duruma geleceklerini anlattı. Bu izahat üzerine Myshlayevski, Sarıkamış'taki durum açıklık kazanana kadar geri çekilmeyi ertelemeye ikna oldu.

Rus karargâhında bu tartışmalar olurken 10. Kolordu Sarıkamış'a ulaşmak üzere Allahuekber dağlarını geçmekle meşguldü. Yaklaşık olarak 20 bin kişilik mevcutla başlayan bu tırmanış 19 saat sürdü ve maalesef büyük bir faciayla noktalandı. Allahuekber dağları, inanılmaz bir biçimde 17 bin Türk askerine mezar oldu. Azim ve cesaretle Sarıkamış'a doğru yürüyen bu kahraman vatan evlatları, Allahuekber dağlarının dondurucu soğuğuna ve boğucu tipisine dayanamayarak şehit düşmüşlerdi. Dağın güney yamaçlarına sadece 3 bin 200 kişi ulaşabildi. Birçoğunun elleri ve ayakları donduğundan bunların da % 20'si savaşamayacak durumdaydı.

Büyük zayiat vermelerine rağmen 10. Kolordudan arta kalan birlikler, yılmadan ilerlemeye devam ettiler. 27 Aralıkta Selim yakınlarına ulaşarak, Rus ordusunun can damarı durumunda bulunan Sarıkamış-Kars demiryolunu tahrip etmeye muvaffak oldular. Sadece keşif kolları tarafından gerçekleştirilen bu harekât, aslında Ruslar için artık ciddi bir tehlike oluşturmuyordu. Buna rağmen demiryolunun tahrip edilmesi, Rus ordusundaki panik ve korkuyu bir kat daha artırdı. Harekâtın başından beri büyük bir ümitsizlik içerisinde bulunan Myshlayevski, Türklerin savaşı kazanacağına emin olduğundan, Rus ordusunun kurtuluş şansı kalmadığına inanarak, cepheyi terk edip Tiflis'e kaçtı. Myshlayevski'nin cepheden getirdiği kötü haberler, Kafkasya'da da büyük bir panik ve kargaşanın başlamasına yol açtı.

Oysa 10. Kolordunun da Sarıkamış civarına intikal etmesiyle birlikte Enver Paşa'nın planı, sadece teorik olarak gerçekleşmişti. 28 Aralık günü Sarıkamış'ı kuşatan iki Türk kolordusunun toplam mevcudu, aç ve perişan halde bulunan 5 bin kişiden ibaretti. Buna karşılık Sarıkamış'taki Rus kuvvetlerinin mevcudu 15 bin kişiye ulaşmıştı. Rusların 34 adet topu ve birçok makineli tüfeği vardı. Buna rağmen Türk taarruzu inatla devam etti. Öncü kuvvetler bir ara Sarıkamış'a girmeyi bile başardılar. Sarıkamış sokaklarında başlattıkları süngü savaşıyla Ruslara önemli kayıplar verdirdiler. Hatta Rusların Kazak Alayı Komutanı Albay Kravçenko da öldürülenler arasındaydı. Fakat düşmanın uzun menzilli sahra topları, ormanlar içerisine mevzilenmiş olan Türk birliklerini yerlerinden kıpırdayamaz hale getirdiğinden, yardım alamayan öncü kuvvetler, Sarıkamış sokaklarında birkaç yüz şehit ve yaralı bırakarak maalesef çekilmek zorunda kaldılar.

Sarıkamış Harekâtında Son Perde

Myshlayevski'nin Tiflis'e kaçmasının ardından cephenin komutasını devralan General Yudenich, soğukkanlılığını yitirmeyerek akıllıca hareket etti. Karşı taarruza başlamak hususunda aceleci davranmadı. Türk taarruz gücünün iyice kırılmasını bekledi. Nihayet, 1 Ocak 1915 günü Türk kuvvetlerini Bardız-Sarıkamış-Eşekmeydanı geçidi arasındaki üçgende çevirmek üzere bir kuşatma harekâtı başlattı. Türkler için durum ümitsizdi.

Rus ordusunun karşı taarruzu başladığında, Enver Paşa da mağlubiyetin kaçınılmaz olduğunu anlamıştı. Bu nedenle 9. ve 10. Kolordulardan arta kalan birlikleri, Sol Cenah Ordusu adıyla birleştirerek, generalliğe terfi ettirilen Hafız Hakkı Paşa'nın emrine verdikten sonra 3 Ocak'ta cepheden ayrılmak üzere Erzurum'a hareket etti. Ertesi gün 9. Kolordu karargahına gelen Hafız Hakkı Paşa, acı gerçeği, I. Fransuva'nın bir yenilgisinden sonra annesine yazdığı mektupta yer alan şu ünlü satırı söyleyerek itiraf etti: "*Tout est perdu, sauf l'honneur* (şereften başka her şey mahvoldu)". Bu cümle tam anlamıyla Sarıkamış Harekâtının ruhunu yansıtmaktadır. Türk askerleri, en ümitsiz anlarda bile en küçük bir yılgınlık ve bozgun emaresi dahi göstermeden kahramanca savaştıkları için şerefli bir mağlubiyete uğramışlardı.

Hafız Hakkı Paşa 4 Ocak'ta ricat emri verdi. Bu sırada Rus birliklerinin taarruzu başladı. Atına atlayan Hafız Hakkı Paşa kurşun yağmuru altında güçlükle uzaklaşabildi. Ancak diğerleri onun kadar şanslı değildi. 9 Kolordu karargâhı düşmana esir düştü. 9. ve 10. Kolordu birliklerinden arta kalanlar dağ yollarını takip ederek Bardız'ın doğusundaki Çermik köyü üzerinden Erzurum'a doğru çekildiler. Böylece büyük ideallerle başlayan Sarıkamış Harekâtında son perde en acı mağlubiyetle kapandı.

Sarıkamış Harekâtında 33 Bin Şehit Verildi

3. Ordu, Sarıkamış Harekâtında çok ağır kayıplara uğradı. En çok kaybı, kuşatma harekâtını yapan 9. ve 10. Kolordular vermişti. Cepheden taarruz eden 11. Kolordunun zayiatı ise nispeten azdı. Ancak yukarıda belirtilen nedenlerle, harekâtın daha çok olumsuz yönlerini ön plana çıkaranlar, aynı maksatlarla, verilen kayıpları da olabildiğince abartmışlardır. Bu nedenle Sarıkamış Harekâtında 90 bin şehit verildiği, yani 3. Ordunun tüm mevcuduyla Sarıkamış dağlarında şehit düştüğü bugün dahi dilden dile dolaşmaktadır.

Oysa bu konudaki en yetkili kurumlardan biri olan Genelkurmay Başkanlığı Harp Encümeninin tespitleri, verilen kaybın iddia edilen rakamların çok altında olduğunu göstermektedir. Harp Encümeninin tespitlerine göre Sarıkamış Harekâtında Türk ordusu, 23 bini savaş alanında, 10 bini de savaş hatları gerisinde olmak üzere toplam 33 bin şehit vermiştir. 7 bin kişi esir düşmüş, 17 bin kişi ise hasta ve yaralı olarak saf dışı kalmıştır. Yani, yaralı, hasta ve esir düşenler de dâhil olmak üzere Türk ordusunun toplam kaybı 57 bin kişidir. Rus kaynakları da bu rakamların doğru olduğunu onaylamaktadır. Nitekim harekât alanındaki şehit naaşlarının defin işlemleri tamamlandıktan sonra, Kars Askerî Dairesi Başkanlığınca, General Yudenich'e sunulan bir raporda 23 bin Türk cesedinin defnedilmiş olduğu belirtilmiştir.

Türkler kadar olmamakla birlikte, Rus kuvvetleri de bu savaş sırasında ağır kayıplara uğramışlardı. General Maslofski'nin tespitlerine göre Sarıkamış Harekâtında Rus ordusunun verdiği toplam zayiat 30 bin kişi civarındadır. Bunların 9 binden fazlası donarak ölmüştür. Yaklaşık 20 bin kişi de çarpışmalar sırasında ölmüş, yaralanmış ya da hastalanarak saf dışı kalmıştır. Bu rakamlara Türkler tarafından esir alının 2 bin kişi de eklendiğinde Rus ordusunun verdiği toplam kayıp miktarının 32 bin kişi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Cephede Sırt Sırta Savaşan Kahramanlar Koyun Koyuna Toprağa Verildiler

Harekâtın devam ettiği günlerde hüküm süren şiddetli kış ve cebri yürüyüşler, Türk birliklerinin şehitlerini defnetmesine fırsat vermemişti. Soğuğun şiddetiyle donan

toprak, kaya gibi sertleştiğinden yorgun askerler, şehit arkadaşları için birer mezar bile kazamamışlardı. Bu sebeple kahraman şehitlerin aziz naaşları; dağ başlarında, orman içlerinde, ıssız vadilerde defnedilmeksizin öylece bırakıldı. Bu mübarek naaşlar, bulundukları yerlerde aylarca kaldılar. Bir kısmı da ne yazık ki kurda kuşa yem oldu.

Nisan ayı başlarında karların erimesiyle birlikte açığa çıkan şehit naaşları vicdan sızlatıcı bir hal almaya başladı. Bunun üzerine Rus yetkilileri, Sarıkamış kaymakamlığına emir vererek naaşların bir an önce defnedilmesini istediler. Bu emir üzerine civardaki Türk köylerinden getirtilen amelelerden yüzer kişilik gruplar oluşturuldu. Her grubun başına defin işlemlerinin dinî vecibelere uygun olarak yapılabilmesi için birer imam tayin edildi.

Bahtsız Türk köylüleri, şehit kardeşlerinin naaşlarını, bulundukları dağ başlarından toplayarak, kazdıkları toplu mezarlara dinî merasimle defnettiler. Bu mezarların kimisi beş yüz, kimisi sekiz yüz, kimisi de bin şehide ebedi istirahatgâh oldu. Cephede sırt sırta savaşan kahramanlar koyun koyuna toprağa verildiler. Bir sıra şehit diziliyor, üzerine kireç dolduruluyor ve bir sıra daha şehit diziliyordu. Bu işlem bazı yerlerde kat kat uygulandı. Ayrıca her toplu mezarın başına orada kaç şehidin yattığını gösteren birer yazı asıldı. Bir hafta kadar süren defin işlemleri tamamlandıktan sonra, General Yudenich'e 23 bin şehidin toprağa verildiği rapor edildi.

Doç. Dr. Tuncay ÖĞÜN[1]

1 YYÜ, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü *tuncayogun@yyu.edu.tr*

1

Bölüm 1.
Metodoloji ve Örneklem Özellikleri

"Türk Halkının Sarıkamış Algısı Araştırması" Serhat Kalkınma Ajansı öncülüğünde PollMark Araştırma tarafından 1 – 7 Ekim 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı bilgi bazlı bölgesel kalkınma amaçlı politikalara temel teşkil etmesi ve daha rasyonel politikaların oluşturulmasında kullanılmak üzere, Türk halkının Çanakkale ile karşılaştırıldığında Sarıkamış'ı nasıl algıladığını, ne kadar bildiğini/tanıdığını ortaya çıkarmaktır.

Araştırma raporu beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde örneklemde yer alan iller ile örneklemin demografik özelliklerine yer verilmiştir. İkinci bölüm, genel anlamda tarihsel bilinç ve ilgi, tarihin nasıl algılandığı, tarihsel konulara yönelik kaynaklara olan güven, farklı tarih anlayışlarına ilişkin algı ve resmi tarih algısı ile ilgili analizlerden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde Çanakkale Savaşı'nın algılanış şekli ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde Sarıkamış denilince halkımızın ilk aklına gelen çağrışımın ne olduğu, Sarıkamış Harekâtı'nın ne kadar bilindiği, nasıl algılandığı konularına Çanakkale Savaşı ile karşılaştırmalı analizlerle birlikte yer verilmiştir. Son bölümde ise elde edilen veriler ışığında çalışmadan çıkan sonuç ele alınmış, genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Araştırmada önceden hazırlanmış, tam yapılandırılmış bir anket formu kullanılmış, bu anket formları tecrübeli ve eğitim almış anketörler tarafından yüz yüze görüşme yöntemi ile uygulanmıştır. Örneklem büyüklüğü 2.047'dir. Örneklem seçiminde istatistiki bölge birimleri sınıflaması Düzey 1 (12 bölge) bölgeleme sisteminin esas alındığı alan örneklemesi yöntemi tercih edilmiştir. Buna ilaveten il, cinsiyet ve yaş kotaları uygulanmıştır. Anketörlere saha koordinatörleri eşlik etmiş, sonrasında her bir anketör bölge koordinatörü tarafından telefonla, her bölge de merkez koordinatörü tarafından yine telefonla ortalama %10 düzeyinde denetlemeye tabi tutulmuştur.

Anket formları kodlanarak bilgisayar ortamına aktarılmış ve SPSS paket programlarıyla analize tabi tutulmuştur. Sonuçlar da grafik ve tablolar halinde sunulmuştur.

Kısım 1

ÖRNEKLEMİN DAĞILIMI

BÖLGE	İL	SAYI	%
İSTANBUL	İstanbul	514	25,1
BATI MARMARA	Tekirdağ	99	4,8
EGE	İzmir	240	11,7
DOĞU MARMARA	Bursa	176	8,6
BATI ANADOLU	Ankara	209	10,2
AKDENİZ	Antalya	185	9,0
ORTA ANADOLU	Kayseri	122	6,0
BATI KARADENİZ	Samsun	123	6,0
DOĞU KARADENİZ	Trabzon	60	2,9
KUZEYDOĞU ANADOLU	Erzurum	59	2,9
ORTADOĞU ANADOLU	Malatya	90	4,4
GÜNEYDOĞU ANADOLU	Gaziantep	170	8,3
TOPLAM		**2.047**	**100,0**

İstatistiki bölge birimleri sınıflandırması Düzey 1 bölgeleme sistemi kapsamında tüm ülke çapında 12 bölge esas alınarak, (il, cinsiyet ve yaş kotaları da uygulanmak suretiyle) 2.047 kişi ile yüz yüze görüşülerek hazırlanan anket formları doldurulmuştur.

Ankete katılanlara ait çeşitli değişkenlerin çapraz tablo değerleri aşağıdaki gibidir.

Kısım 2

ÖRNEKLEMİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Tablo 1: Cinsiyet ~ Yaş

Yaş	Cinsiyet: Kadın	Cinsiyet: Erkek	TOPLAM
18-24	256	256	512
25-34	256	256	512
35-44	205	205	410
45-54	205	205	410
55+	102	102	204
TOPLAM	1024	1024	2048

Tablo 2: Eğitim Durumu ~ Çalışma Durumu

Çalışma Durumu	Eğitim Durumu: Mezun Değil	İlkokul Mezunu	Ortaokul Mezunu	Lise Mezunu	Üniversite Mezunu	Lisansüstü Mezunu	TOPLAM
Çalışan	7	189	157	343	205	10	911
Öğrenci	21	11	136	128	33	0	329
İşsiz	1	11	12	17	14	0	55
Malul – Emekli	0	2	2	0	0	0	4
Emekli	10	68	24	49	26	3	180
Kamu Görevlisi	1	2	1	4	11	5	24
Ev Hanımı	47	269	66	142	17	0	541
TOPLAM	87	552	398	683	306	18	2044

Tablo 3. Babanın Eğitim Durumu ~ Annenin Eğitim Durumu

Annenin Eğitim Durumu	Babanın Eğitim Durumu: Mezun Değil	İlkokul Mezunu	Ortaokul Mezunu	Lise Mezunu	Üniversite Mezunu	Lisansüstü Mezunu	TOPLAM
Mezun Değil	305	189	24	13	2	0	533
İlkokul Mezunu	16	928	70	122	40	0	1176
Ortaokul Mezunu	5	19	56	35	9	1	125
Lise Mezunu	2	25	19	87	37	2	172
Üniversite Mezunu	0	5	2	5	28	0	40
TOPLAM	328	1166	171	262	116	3	2046

Tablo 4. Memleketinin Bulunduğu Coğrafi Bölge ~ En Uzun Yaşadığı Yerleşim Birimi

En Uzun Yaşadığı Yerleşim Birimi	Memleketinin Bulunduğu Coğrafi Bölge: Karadeniz	Güney	Batı Anadolu	İç Anadolu	Doğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Trakya	TOPLAM
Büyükşehir	200	64	274	305	141	96	61	1141
İl Vilayet	141	43	21	41	117	124	51	538
İlçe-Kasaba	81	25	17	29	72	15	27	266
Köy	22	5	5	39	25	5	2	103
TOPLAM	444	137	317	414	355	240	141	2048

Bölüm 2.

Tarihsel Bilinç / İlgi

Sizin için tarihin anlamı nedir?

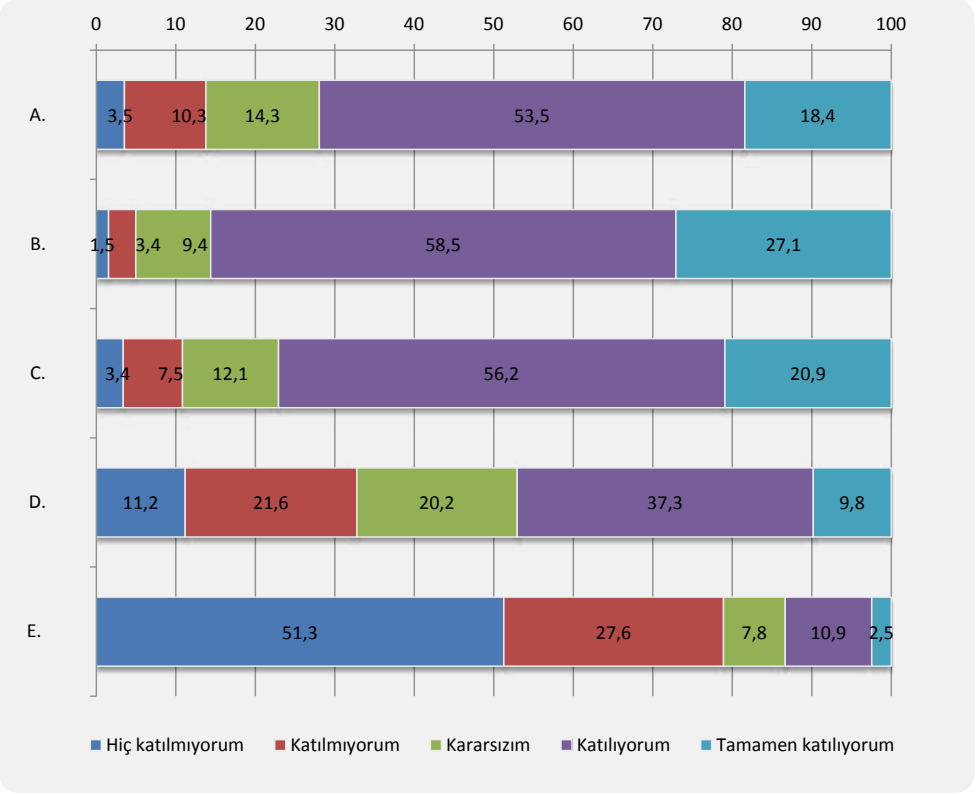

A.	Günümüz olaylarını geçmiş olaylar ışığında yeniden yorumlamak
B.	Diğerlerinin hatalarından ders, başarılarından ibret almak için bir fırsat
C.	Okullarda eğitim için genel bir bilgi
D.	Hayal gücümü coşturan büyüleyici şeyler
E.	Beni ilgilendirmeyen olmuş bitmiş şeyler

Tarih, toplumların ortak hafızasıdır. Toplumsal karakteri şekillendiren temel değerdir. Bu nedenle toplumlar yaşadıkları ortak geçmişin izleriyle kişilik bulur, olaylar karşısında beğenilerini, tepkilerini hatta sevgi ve nefretlerini bu kişiliklerine uygun reflekslerle ortaya koyarlar. Bu nedenle bir toplumu yakından tanıyabilmenin, hangi durumlarda ne tür tepkiler verebileceğini önceden kestirebilmenin en iyi yolu o toplumun tarihiyle ilişkilerini çok iyi analiz etmekten geçer. İşte bu düşünceyle bu bölümdeki sorular, halkımızın tarihle olan bağlarının hangi boyutlarda olduğunu ve ne anlam taşıdığını ölçmeye yönelik olarak hazırlanmıştır.

A. Günümüz olaylarını geçmiş olaylar ışığında yeniden yorumlamak.

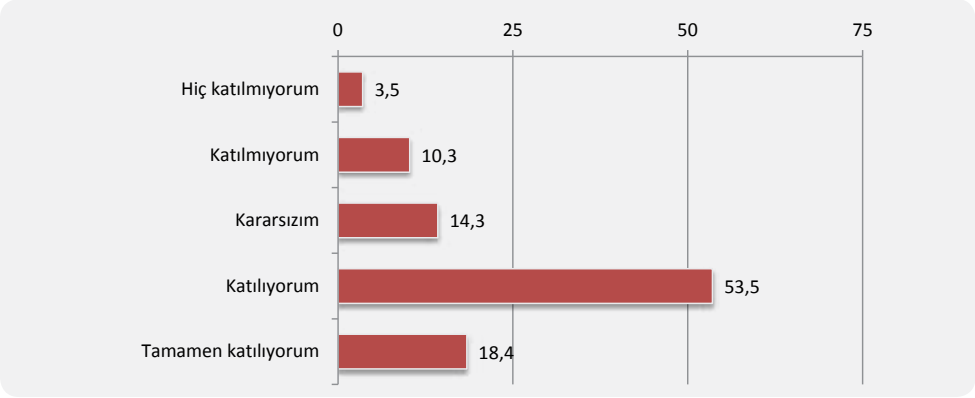

		Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	3,2	9,5	18,2	52,8	16,2
	Erkek	3,8	10,9	10,4	54,2	20,6
YAŞ	18-24 Yaş	4,1	11,8	12,4	51,8	19,9
	25-34 Yaş	3,9	11,2	12,9	55,2	16,8
	35-44 Yaş	3,9	13,0	13,0	53,9	16,2
	45-54 Yaş	2,4	6,6	16,1	53,8	21,0
	55 Yaş ve üstü	2,9	5,9	21,6	51,5	18,1
EĞİTİM	Düşük	3,0	10,6	18,4	52,0	16,0
	Orta	4,0	10,6	10,6	56,7	18,2
	Yüksek	4,7	8,4	9,0	51,2	26,7
	ORTALAMA	**3,5**	**10,3**	**14,3**	**53,5**	**18,4**

İlk soru, toplumsal hayatı yönlendiren tarihsel olayların neden-sonuç ilişkisi kapsamında süreklilik gösterdiği varsayımından hareketle, günümüzdeki gelişmeleri algılamada geçmiş olaylara ne ölçüde değer verildiğini ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Verilen cevaplar toplumun geniş bir kesimi tarafından geçmişin günümüzü anlamak için referans olarak kabul edildiğini göstermektedir. Ankete katılanların % 53,5'i günümüz olaylarını geçmiş olaylar ışığında yeniden yorumlamak gerektiği fikrine katıldığını belirtirken % 18,4'ü bu fikre tamamen katıldığını ifade etmiştir. Aynı görüşün farklı cinsiyet, yaş ve eğitim gruplarınca da neredeyse eşit ölçüde paylaşıldığı dikkat çekmektedir. Bu durum, cinsiyet, yaş ve eğitim farkı olmaksızın toplumun % 71,9 gibi büyük bir kesiminde tarih şuurunun oldukça canlı olduğunu göstermektedir.

B. Diğerlerinin hatalarından ders çıkarmak, başarılarından örnek almak için bir fırsat.

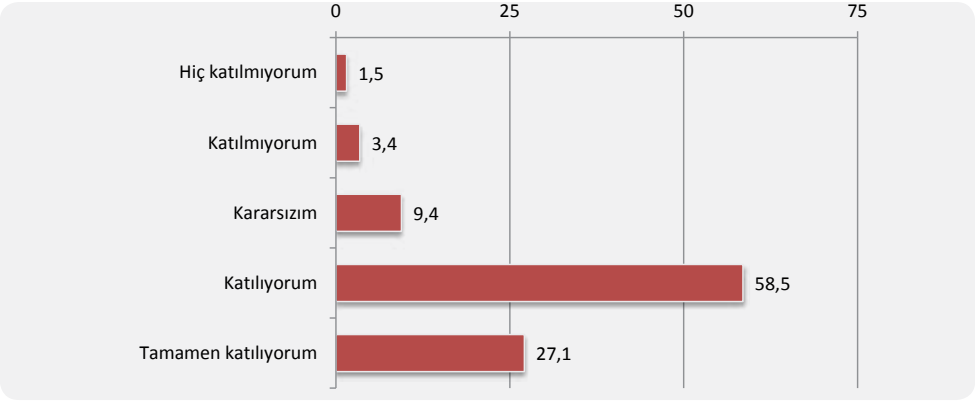

		Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	1,9	3,2	10,4	57,6	26,8
	Erkek	1,2	3,6	8,4	59,4	27,4
YAŞ	18-24 Yaş	3,1	5,7	9,0	56,3	25,9
	25-34 Yaş	1,8	3,3	8,1	58,3	28,5
	35-44 Yaş	1,2	2,2	8,3	59,9	28,4
	45-54 Yaş	0,2	2,5	9,4	61,1	26,8
	55 Yaş ve üstü	0,0	2,9	16,2	56,4	24,5
EĞİTİM	Düşük	1,4	2,6	11,0	59,4	25,6
	Orta	1,6	5,3	7,9	59,0	26,2
	Yüksek	1,9	1,9	7,5	54,7	34,1
	ORTALAMA	**1,5**	**3,4**	**9,4**	**58,5**	**27,1**

Bu soru, günümüzün ve geleceğin inşasında tarihsel olaylara ne ölçüde değer verildiğini ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Soruya verilen cevaplar, tarih ilminin, toplumun oldukça büyük bir kesimi (%81,6) tarafından, geçmişten ders almak ve geleceğe yönelik daha isabetli öngörülerde bulunabilmek için önemli bir vasıta olarak algılandığını göstermektedir. Bu algı, halkın, tarihsel gerçeklerle sansürsüz bir şekilde yüzleşmek arzusunda olduğunu ortaya koymaktadır. Zira geçmiş deneyimlerden yararlanarak toplumsal hayatın doğru temeller üzerine inşa edilebilmesi için zaferler ve büyük başarılar kadar yenilgiler ve hezimetlerin de eleştirel bir yaklaşımla çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde geçmişte yapılan hataları gizleyip başarıları ön plana çıkarmanın ya da bunun tam tersini yapmanın toplumu yanlış yollara sevk etmekten başka bir işe yaramayacağı açıktır.

C. Okullarda eğitim için genel bir bilgi.

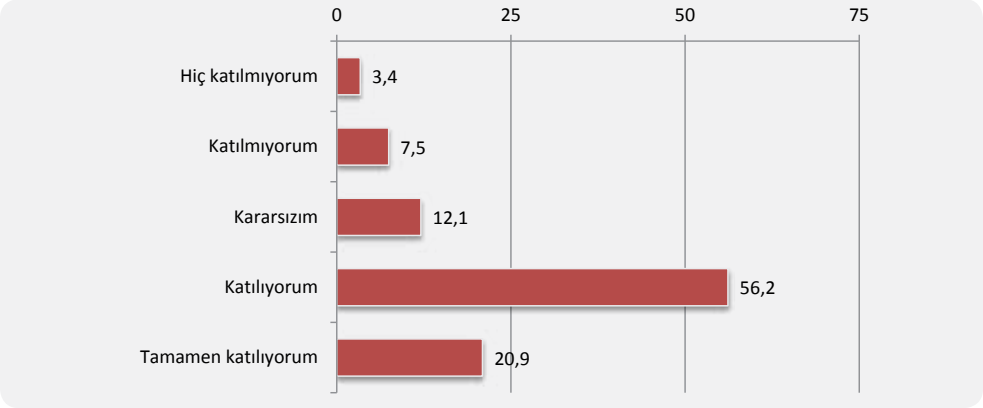

		Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	3,1	6,9	12,0	57,0	20,9
	Erkek	3,6	8,1	12,2	55,3	20,8
YAŞ	18-24 Yaş	3,3	8,9	12,6	53,5	21,7
	25-34 Yaş	3,9	7,1	9,8	57,7	21,5
	35-44 Yaş	4,0	8,1	9,6	56,8	21,5
	45-54 Yaş	2,0	5,9	15,0	56,4	20,8
	55 Yaş ve üstü	3,9	6,9	14,7	57,4	17,2
EĞİTİM	Düşük	2,0	5,5	13,4	55,9	23,1
	Orta	4,6	7,8	9,9	58,6	19,1
	Yüksek	5,0	13,1	12,1	51,7	18,1
	ORTALAMA	**3,4**	**7,5**	**12,1**	**56,2**	**20,9**

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı kadarıyla toplum nezdinde tarih, eğitim alanının da önemli bir unsuru olarak görülmektedir. Bu fikre katılanlar (% 56,2) ile tamamen katıldığını (% 20,9) belirtenlerin oranı toplamda % 77,1 düzeyine ulaşmaktadır. Buna karşılık tarihi, eğitim hayatının bir unsuru olarak görmeyenlerin toplam oranı % 10,9 düzeyinde kalmaktadır. Bu oranlar cinsiyet ve yaş faktörlerine bağlı olarak kayda değer bir değişkenlik göstermezken, eğitim düzeyi temel alındığında ilginç bir tablo ortaya çıkmakta; eğitim düzeyi yükseldikçe tarih eğitimine verilen önem azalmaktadır. Bu durumu eğitim düzeyi yükseldikçe Türkiye'de verilen tarih eğitiminin nitelik ve yöntem açısından yetersiz kalmaya başladığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

D. Hayal gücümü coşturan büyüleyici şeyler.

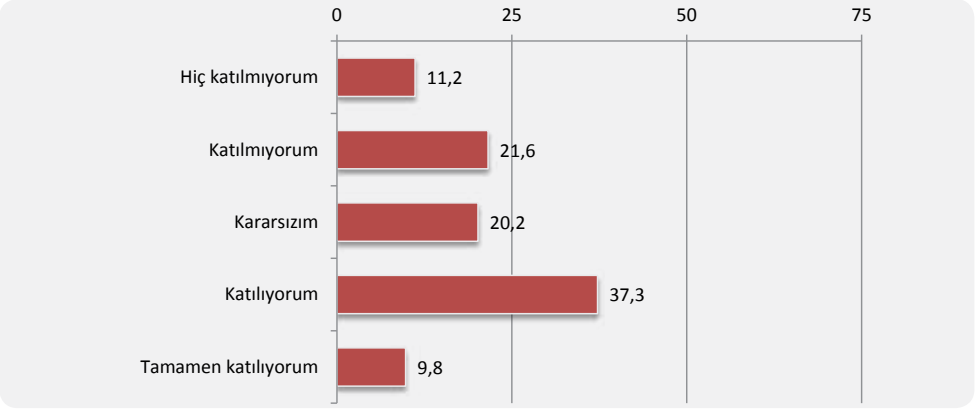

		Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	11,3	20,0	22,0	36,7	10,0
	Erkek	11,1	23,2	18,3	37,7	9,7
YAŞ	18-24 Yaş	13,4	23,3	17,4	35,7	10,3
	25-34 Yaş	10,3	22,3	19,5	38,9	9,1
	35-44 Yaş	11,5	20,1	20,8	39,2	8,3
	45-54 Yaş	7,9	22,4	21,7	36,0	12,1
	55 Yaş ve üstü	13,4	17,3	24,8	35,6	8,9
EĞİTİM	Düşük	9,3	20,7	22,0	37,1	10,9
	Orta	12,6	22,8	17,6	39,3	7,7
	Yüksek	14,3	22,1	19,6	33,3	10,6
	ORTALAMA	**11,2**	**21,6**	**20,2**	**37,3**	**9,8**

Bu soru, tarihin pratik yararlarından çok toplumun ruh dünyasını ne derece etkileyebildiğini, kitleleri ne ölçüde coşturabildiğini ölçmek amacıyla sorulmuştur. Alınan cevaplar, geçmişin, yani tarihsel olayların toplumun ruh dünyası üzerinde kayda değer ölçüde coşturucu bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Bu soruya cevap verenlerin % 37,3'ü tarihsel olayların hayal gücünü coşturan büyüleyici şeyler olduğu fikrine katıldığını ifade etmiş, % 9,8'i ise tamamen katıldığını beyan etmiştir. Böylece toplumun % 47,2'lik kesiminin tarihin büyüleyici gücünün etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık % 32,8'lik kayda değer bir kesim ise tarihin böyle bir işlevi olduğu fikrine katılmadığını dile getirmektedir. Görüldüğü kadarıyla bu değerlerin işaret ettiği en önemli husus, tarihin duygusal yönünden ziyade hayata dönük pratik yararlarına ilgi duyulduğudur. Yukarıdaki ilk üç soruya verilen cevaplarda tarihin pratik yararları % 70'leri aşan bir oranda onaylanırken, ruh dünyasına hitap eden yönünün % 50 oranında bile onay alamamış olması bunun en önemli kanıtıdır.

Bu soruya verilen cevapların ilginç bir yönü de 45-54 yaş grubunun tarihin coşkulu ve büyülü etkisine, duygusal yönleri daima ağır basan 18-24 yaş grubundan bile daha fazla oranda kapılmış olmasıdır. Eldeki mevcut verilere bakarak bu durumun hangi neden ya da nedenlerden kaynaklandığını tespit etmek kolay değildir.

E. Beni ilgilendirmeyen olmuş bitmiş şeyler.

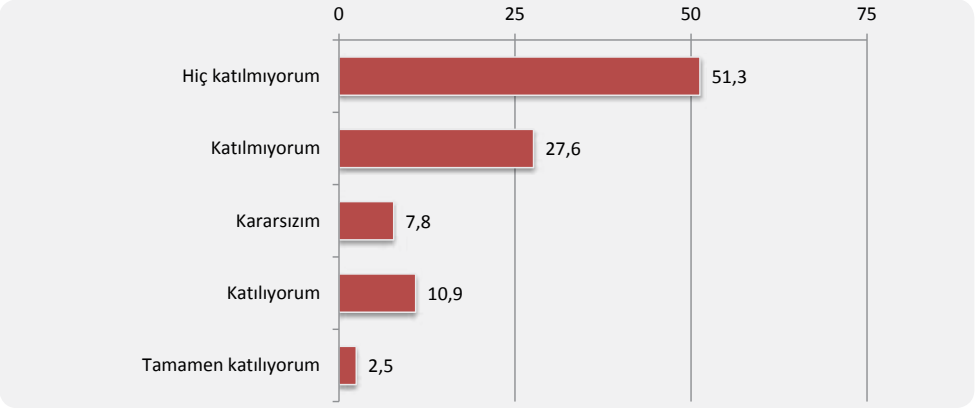

		Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	50,3	25,8	8,3	13,2	2,4
	Erkek	52,3	29,4	7,2	8,6	2,6
YAŞ	18-24 Yaş	52,5	25,7	7,5	11,2	3,1
	25-34 Yaş	50,3	31,4	5,3	10,4	2,6
	35-44 Yaş	54,7	29,7	6,4	7,8	1,5
	45-54 Yaş	50,5	25,5	8,3	13,0	2,7
	55 Yaş ve üstü	44,6	23,0	16,7	13,2	2,5
EĞİTİM	Düşük	46,3	29,0	10,4	12,4	1,9
	Orta	51,0	28,8	5,8	10,5	4,0
	Yüksek	67,9	20,7	3,4	7,1	0,9
	ORTALAMA	51,3	27,6	7,8	10,9	2,5

Genel olarak tarihe duyulan ilgi düzeyini ve onun toplumsal hayatta ne ölçüde işlevsel olduğunu ölçmeye yönelik olan bu soruya verilen cevaplar, doğal olarak yukarıdaki sorulara verilen cevaplarla paralellik arz etmektedir. Ankete katılanların sadece % 13,4'ü, tarihsel olayları kendisini ilgilendirmeyen olmuş bitmiş şeyler olarak nitelendirirken, % 78,9'luk büyük bir kesim ise bu fikre karşı çıkmaktadır. Ayrıca eğitim düzeyi düştükçe tarihe duyulan ilginin de azaldığı göze çarpmaktadır.

Görüldüğü üzere tarihin toplumsal hayat açısından ne anlam taşıdığını ölçmeye yönelik yukarıdaki sorulara verilen cevaplar ortak bir noktayı işaret etmektedir; Türk toplumunun % 70'inden fazlası tarihe ilgi duymakta ve tarihin hem bugünü anlamak ve hem de geleceği planlamak açısından yararlı olduğunu düşünmektedir.

Aşağıdakilerle ne kadar ilgilisiniz?

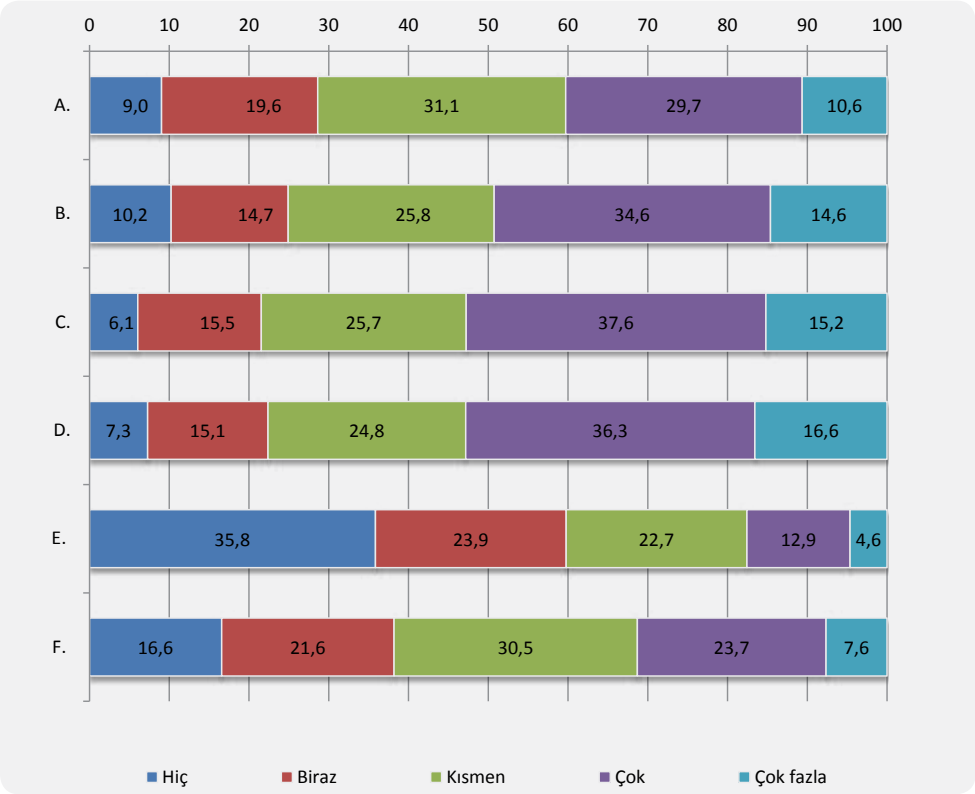

A.	Genel anlamda tarih ve geçmiş
B.	Aile tarihiniz ve soyağacınız
C.	Türkiye ve Türk tarihi
D.	İslam Tarihi
E.	Avrupa tarihi
F.	İnsanın günlük yaşam ve düşünce şeklinin geçmişi

Yukarıdaki sorular, Türk toplumunun yönelimlerini belirlemek ve toplumsal karakterinin oluşum sürecinde hangi kültür kodlarının daha etkili olduğunu belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Bu maksatla aile geçmişine, Türkiye ve Türk tarihine, İslâm tarihine ve Avrupa tarihine ne ölçüde değer verildiğinin ölçülmesine öncelik verilmiştir.

A. Genel anlamda tarih ve geçmiş.

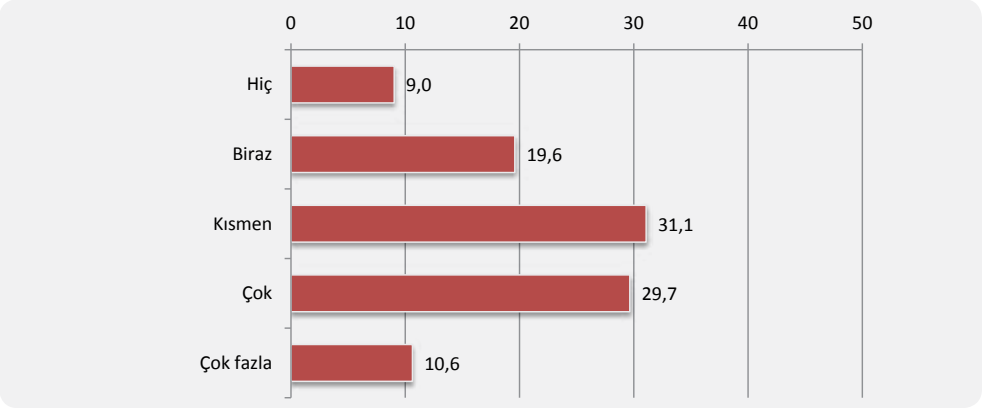

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	10,3	21,6	30,9	28,2	9,1
	Erkek	7,7	17,5	31,4	31,1	12,3
YAŞ	18-24 Yaş	8,0	21,9	31,6	29,3	9,2
	25-34 Yaş	8,8	19,0	31,9	28,2	12,1
	35-44 Yaş	9,0	17,1	33,3	31,1	9,5
	45-54 Yaş	8,3	19,8	28,9	31,8	11,2
	55 Yaş ve üstü	13,7	20,1	27,5	27,0	11,8
EĞİTİM	Düşük	11,1	23,3	31,6	26,5	7,4
	Orta	8,5	17,4	32,1	31,1	10,9
	Yüksek	3,7	12,0	27,2	36,7	20,4
ORTALAMA		9,0	19,6	31,1	29,7	10,6

İnsanoğlu tarihin her döneminde geçmişe ilgi duymuş bilemediği bazı konuları öğrenme gayreti içerisinde olmuştur. Aslında bu, insan olmanın bir gereğidir. Bu nedenle toplumun tarihe ve geçmişe ne ölçüde ilgi duyduğunu ölçmeye yönelik bu soruya verilen cevaplar da tahmin edilen düzeyde olmuştur. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere ankete katılanların kahir ekseriyeti (% 91) genel anlamda tarihe ve geçmişe az ya da çok ilgi duyduğunu ifade etmiştir. Tarihe ilgi duymadığını belirten % 9,0'luk kesimin daha çok düşük ve orta eğitim düzeyinde yoğunluk kazanması da beklenen bir durumdur. Çünkü tarih dünyayı, basit ve sığ bir bakış açısıyla görenlerden çok daha geniş bir açıdan değerlendirebilecek kültür ve bilgi birikimine sahip olanların ilgi alanıdır.

B. Aile tarihiniz ve soyağacınız.

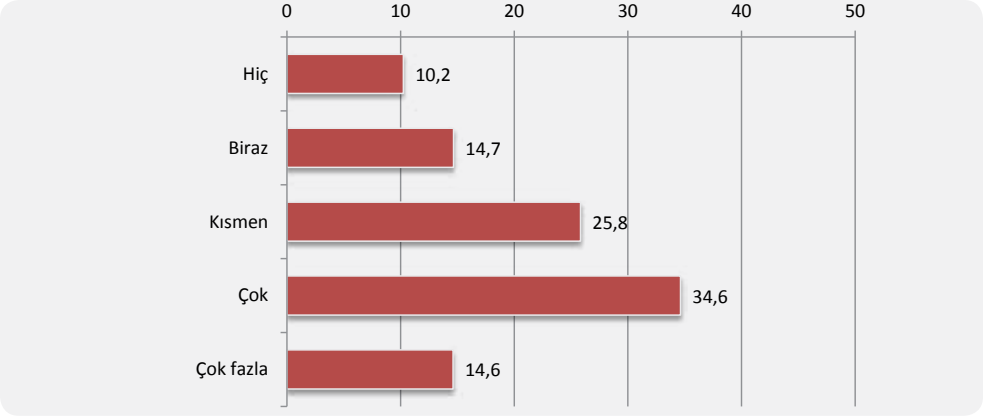

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	11,1	16,3	25,0	32,7	14,9
	Erkek	9,4	13,0	26,6	36,5	14,4
YAŞ	18-24 Yaş	13,5	14,6	27,7	30,3	13,9
	25-34 Yaş	9,4	14,9	26,5	33,4	15,7
	35-44 Yaş	8,3	13,4	24,6	41,0	12,7
	45-54 Yaş	8,8	12,8	25,6	36,9	16,0
	55 Yaş ve üstü	10,8	20,7	22,2	31,0	15,3
EĞİTİM	Düşük	12,4	15,4	24,8	34,8	12,5
	Orta	9,3	14,6	26,4	34,5	15,2
	Yüksek	5,2	12,3	28,1	34,3	20,1
	ORTALAMA	**10,2**	**14,7**	**25,8**	**34,6**	**14,6**

Bu soru, fertlerin kendi aileleriyle sınırlı olan geçmişlerine, yani tarihin oldukça dar bir alanına kişisel olarak ne kadar ilgi duyduklarını ölçmeye yöneliktir. Fakat bu soruya verilen cevaplar da genel anlamda tarihe ve geçmişe duyulan ilgiden çok farklı olmamıştır. Yalnız burada söz konusu olan kişinin kendi ailesi olunca ilginin dozu bir miktar farklı olmaktadır. Örneğin genel anlamda tarihe ve geçmişe çok fazla ilgi duyanların oranı % 10,6 iken, aile ve soyağacı söz konusu olduğunda bu oran % 14,6'ya yükselmektedir. Yine tarihe çok ilgi duyanların oranı % 29,7 iken, aile söz konusu olduğunda bu oran % 34,6'ya ulaşmaktadır. Bu durum, aile geçmişine duyulan ilgi ile ondan çok daha geniş kapsamlı olan genel anlamdaki tarihe duyulan ilginin toplum muhayyilesinde birbirinden çokta farklı olmadığını göstermektedir. Bu durum toplum nezdinde tarihin nasıl algılandığına dair önemli bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

C. Türkiye ve Türk tarihi.

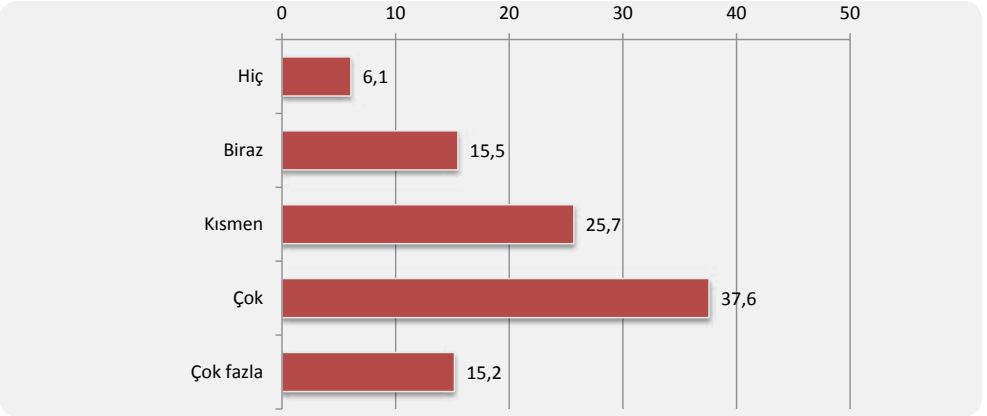

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	7,5	17,3	29,4	32,5	13,3
	Erkek	4,6	13,6	22,0	42,7	17,0
YAŞ	18-24 Yaş	6,3	16,3	25,7	36,1	15,7
	25-34 Yaş	5,9	15,5	23,7	38,2	16,7
	35-44 Yaş	5,4	15,2	25,9	40,3	13,2
	45-54 Yaş	4,1	14,6	30,0	37,1	14,1
	55 Yaş ve üstü	11,2	15,6	22,0	35,1	16,1
EĞİTİM	Düşük	9,0	17,9	26,6	35,6	10,9
	Orta	3,7	14,8	24,9	40,2	16,4
	Yüksek	1,9	9,3	24,4	38,3	26,2
	ORTALAMA	6,1	15,5	25,7	37,6	15,2

Bu soru, millî tarihe, yani Türkiye ve Türk tarihine ne kadar ilgi duyulduğunu tespit etmeye yöneliktir. Verilen cevaplar aile tarihi ile genel anlamda tarihin toplum muhayyilesinde ne kadar özdeşleştiğini başka bir açıdan göstermektedir. Zira aile tarihine ve soyağacına duyulan ilgi ile Türkiye ve Türk tarihine duyulan ilgi büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Bu, fertlerin ailelerine duydukları aidiyet kadar milli tarihlerine de yakınlık hissettiklerine dair önemli bir kanıttır. Millî tarihe duyulan ilginin (% 93,9), aile tarihine duyulan ilgiden (% 89,8), % 4,1 oranında daha yüksek olması ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husustur. Bu Türkiye toplumunun kültür kodlarında millî kültürün belki de aileden daha fazla bir yere sahip olduğunu göstermek açısından önemlidir.

D. İslam Tarihi.

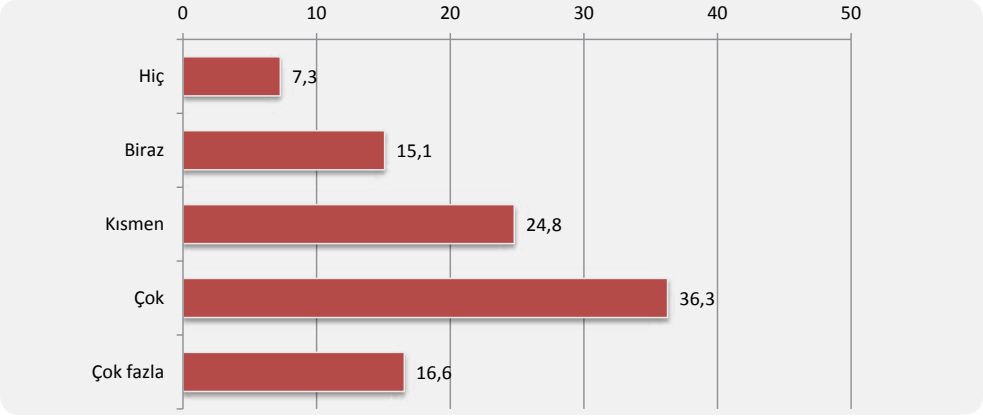

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	8,6	16,2	24,9	34,5	15,9
	Erkek	6,0	14,0	24,7	38,0	17,3
YAŞ	18-24 Yaş	7,1	14,3	25,9	35,0	17,7
	25-34 Yaş	6,7	13,2	23,2	37,2	19,7
	35-44 Yaş	6,6	16,4	23,5	38,7	14,7
	45-54 Yaş	7,6	15,9	25,4	34,9	16,3
	55 Yaş ve üstü	9,9	17,7	27,1	35,5	9,9
EĞİTİM	Düşük	7,3	15,5	24,8	37,6	14,8
	Orta	7,1	15,8	24,2	36,4	16,6
	Yüksek	7,4	12,3	26,2	32,1	21,9
	ORTALAMA	**7,3**	**15,1**	**24,8**	**36,3**	**16,6**

İslâm tarihine ve bu tarihin muhteviyatında yer alan İslâmî değerlere ne ölçüde ilgi duyulduğunu sorgulamayı amaçlayan bu soruya verilen cevaplar İslâmî değerlerin de aile ve milliyet kadar önemli olduğunu göstermektedir. Zira ankete katılanların % 92,7'si az ya da çok olmak üzere İslâm tarihine ilgi duyduğunu ifade etmektedir. Burada dikkat çeken diğer bir husus ta millî tarihe duyulan ilgi ile İslâm tarihine duyulan ilgi oranlarının neredeyse birebir denilebilecek kadar benzerlik göstermesidir. Bu durum birbiriyle çeliştiği zannedilen milliyet duygusuyla ümmet gerçeğinin ülkemizde harika bir uyum içerisinde olduğunu göstermektedir.

E. Avrupa tarihi.

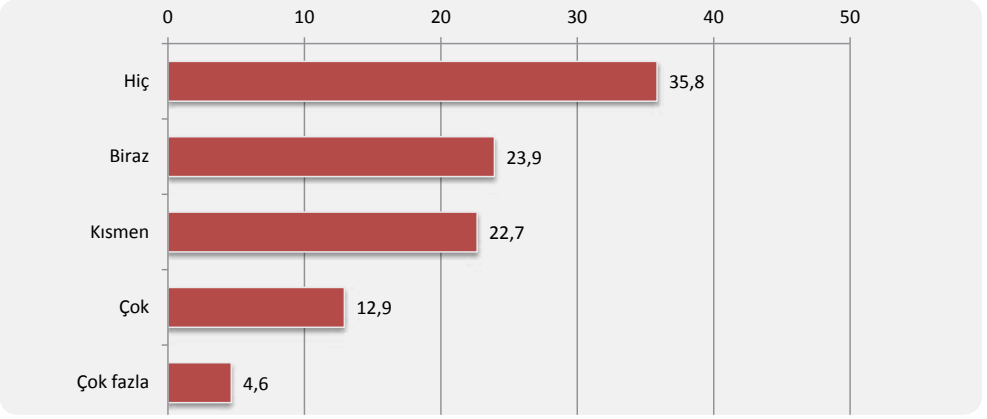

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	37,2	24,5	22,2	12,5	3,6
	Erkek	34,5	23,3	23,2	13,3	5,6
YAŞ	18-24 Yaş	30,3	24,0	25,0	14,9	5,9
	25-34 Yaş	36,5	23,1	22,5	11,8	6,1
	35-44 Yaş	35,7	24,6	23,4	13,5	2,7
	45-54 Yaş	36,3	26,2	21,1	12,5	3,9
	55 Yaş ve üstü	47,3	20,0	19,0	10,2	3,4
EĞİTİM	Düşük	45,4	21,7	18,2	12,2	2,5
	Orta	28,8	28,2	24,6	13,3	5,2
	Yüksek	20,1	22,2	32,7	14,8	10,2
	ORTALAMA	**35,8**	**23,9**	**22,7**	**12,9**	**4,6**

Avrupa tarihine duyulan ilginin hangi boyutlarda olduğunu belirlemeyi amaçlayan bu soru, oldukça çarpıcı sonuçların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Verilen cevaplar, Osmanlının son zamanlarında başlayıp günümüze kadar devam eden ve yaklaşık iki asır süren Batılılaşma/Avrupalılaşma çabalarına rağmen Avrupa tarihine duyulan ilginin beklenen ölçüde olmadığını ortaya koymaktadır. Bu soruya cevap verenlerin % 35,8'lik bölümü, Avrupa tarihine hiç ilgi duymadığını ifade etmiştir. Çok fazla ilgi duyanların oranıysa sadece % 4,6 tır. Bu oran Türk ve İslâm tarihine duyulan % 90'ların üzerindeki yoğun ilgiyle karşılaştırıldığında çok düşük bir seviyedir. İşin ilginç yanı, Türkiye'nin Avrupa Birliğine üye olmasını sağlamak amacıyla yıllardan beri gösterilen hummalı çalışmalara rağmen halkın söz konusu tutumunda kayda değer bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Yukarıdaki tabloda Avrupa tarihine duyulan ilginin yaş guruplarına göre dağılımını

gösteren değerlere göz atıldığında hemen fark edileceği üzere Avrupa tarihine duyulan ilgi oranında nesiller boyu önemli bir değişiklik olmamıştır.

Aslında Avrupa-Türkiye ilişkileri Avrupalılaşma çabalarının sınırlarını aşarak daha geniş bir açıdan değerlendirildiğinde, anket sonuçlarının hiç te şaşırtıcı olmadığı görülecektir. Her şeyden önce her iki taraf, farklı inanç ve kültür değerlerine sahiptirler. Siyasî, askerî ve ekonomik rekabetin yanında bu farklılıklarında etkisiyle asırlarca devam eden savaşlar, karşılıklı olarak güvensizlik ve düşmanlık hislerinin derinleşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla daha çok ulusal değerleri ve inançlarıyla var olan Türkiye halkının önemli bir kesimi, kendisini Avrupa'nın bir parçası olarak görmediğinden tarihine de fazla ilgi duymamaktadır.

F. İnsanın günlük yaşam ve düşünce şeklinin geçmişi.

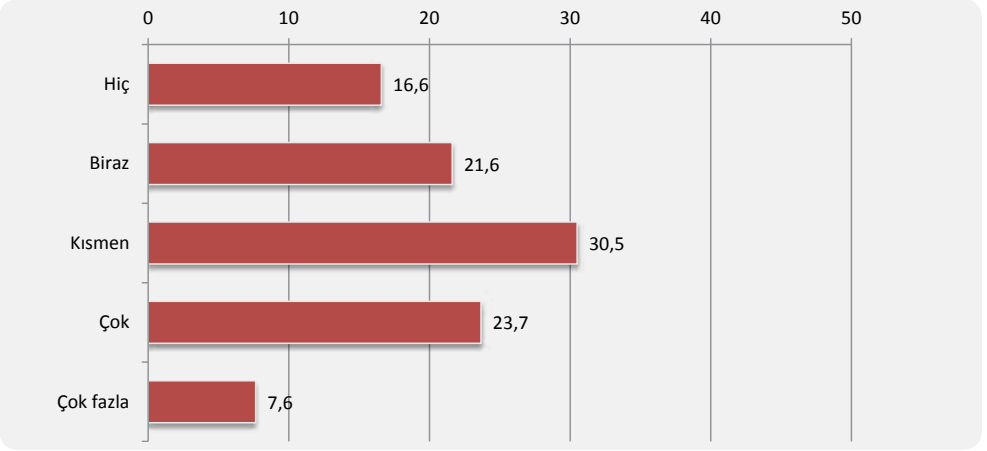

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	19,5	23,4	29,0	21,0	7,1
	Erkek	13,6	19,8	32,0	26,3	8,3
YAŞ	18-24 Yaş	14,4	21,1	33,1	22,3	9,1
	25-34 Yaş	16,9	19,8	32,0	24,8	6,5
	35-44 Yaş	16,5	21,6	29,2	25,8	6,9
	45-54 Yaş	15,7	23,3	27,8	24,8	8,4
	55 Yaş ve üstü	22,9	23,9	28,3	18,0	6,8
EĞİTİM	Düşük	19,7	23,0	28,8	22,9	5,5
	Orta	14,9	20,9	31,2	24,9	8,1
	Yüksek	10,2	18,5	34,5	23,4	13,5
	ORTALAMA	**16,6**	**21,6**	**30,5**	**23,7**	**7,6**

Avrupa tarihine duyulan ilginin ölçülmesinden hemen sonra bu sorunun yöneltilmesi ayrıca anlamlı olmuştur. Genel olarak insanın günlük yaşam ve düşünce şeklinin geçmişine ne ölçüde ilgi gösterildiğini ölçmeye yönelik bu soruya verilen cevaplar Avrupa tarihine duyulan ilgisizliğin tersine insanlığın geçmişine hatırı sayılır bir alaka duyulduğunu göstermektedir. Ancak yine de bu alakanın % 90'ları aşan düzeyde aile geçmişine, Türk ve İslâm tarihine gösterilen seviyeye ulaşmadığı hemen dikkat çekmektedir. Ankete katılanların % 83,4'ü, insanın günlük yaşam ve düşünce şeklinin geçmişine az ya da çok ilgi duyduklarını ifade etmişlerdir. Çok fazla ilgi duyanların sayısı ise oldukça düşük olup ancak % 7,6 oranındadır. Bu durum, öncelikle kültür ve inanç açısından yakınlık hissedilen çevrelerin geçmişine ilgi duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Görüldüğü üzere toplumun tarihin hangi alanlarına daha çok ilgi duyduğunu ölçmeye yönelik yukarıdaki sorulara verilen cevaplar, aile geçmişiyle Türk ve İslâm tarihine neredeyse eşit düzeyde yoğun bir ilgi gösterildiğini, Avrupa tarihine verilen değerin ise oldukça geri planda kaldığını ortaya koymaktadır.

Aşağıdaki tarihî ve geçmişe ilişkin kaynaklara ne kadar güveniyorsunuz?

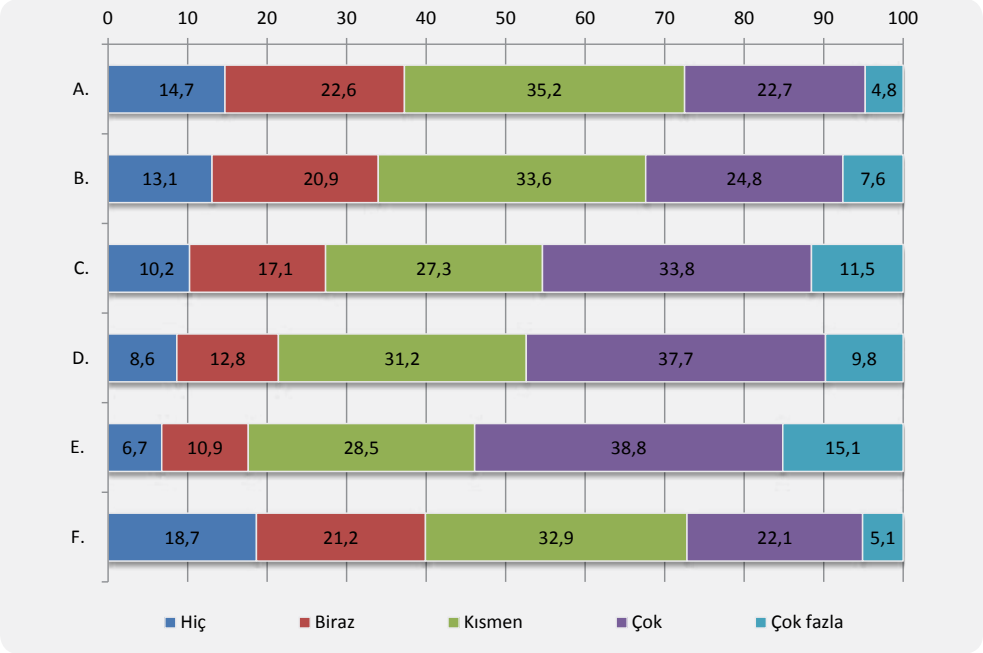

A.	Tarih ve yakın tarihe dair televizyon programları, belgeseller ve filmler
B.	Tarihsel romanlar ve kitaplar
C.	Ebeveyn, aile, akraba hikâyeleri
D.	Okulda öğretilen tarih
E.	Üniversitelerin tarih araştırmaları
F.	Alternatif tarih anlayışı

Tarihin gerçekte nasıl cereyan ettiğinden ziyade onun geniş kitlelere nasıl aksettirildiği önemlidir. Günümüzde okullarda verilen tarih eğitiminin yanında farklı kanallardan da tarih adına bilgiler aktarılmaktadır. Bir sosyal bilim dalı olarak tarih, doğası gereği siyasetle daima çok yakın olmuştur. Tarih, geçmişte neler yaşandığını belgeler ve bulgular eşliğinde objektif bir bakış açısıyla ortaya koymayı amaçlar. Yani başka bir ifade ile tarih yalnızca gerçeğin peşindedir. Oysa siyaset gerçeği aramaz. Siyasî menfaatler neyi gerektiriyorsa herkesi o doğrultuda ikna etmeyi amaçlar. İki bilim dalı arasındaki bu önemli fark nedeniyle siyaset çoğu zaman tarihi tahrif ederek kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya kalkışır. İşte bu bağlamda ülkemizde de tarihsel gerçeklerin sık sık ideolojik ön yargılarla siyasî heveslere kurban edildiği görülmektedir. Bu durumun farkında olan kitleler ister istemez çeşitli vasıtalarla kendilerine sunulan tarihsel bilgilere inanıp inanmamakta şüpheye düşmektedirler. İşte yukarıdaki sorular, toplumun en çok hangi kaynaktan gelen bilgilere güven duyduğunu ölçmek amacıyla hazırlanmıştır.

A. Tarih ve yakın tarihe dair televizyon programları, belgeseller ve filmler.

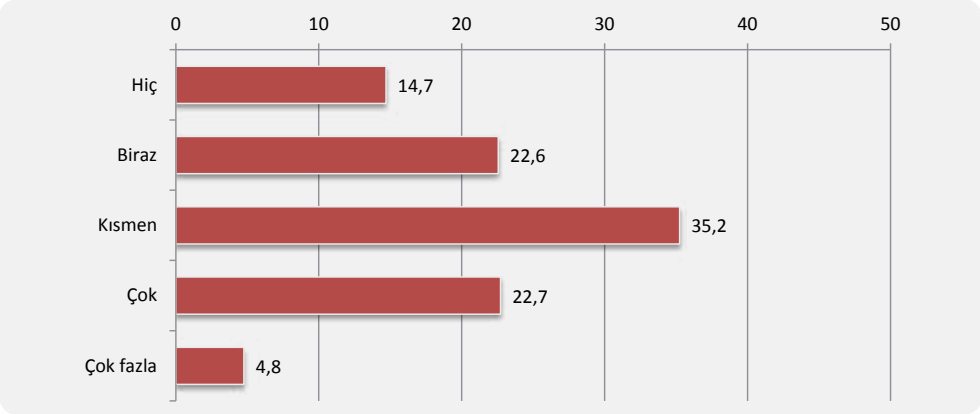

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	12,9	24,8	36,3	22,4	3,6
	Erkek	16,5	20,4	34,2	23,0	5,9
YAŞ	18-24 Yaş	16,2	23,7	33,1	21,1	5,9
	25-34 Yaş	16,2	20,0	34,4	23,9	5,5
	35-44 Yaş	11,6	22,2	41,9	19,7	4,7
	45-54 Yaş	13,1	24,1	33,7	25,6	3,4
	55 Yaş ve üstü	17,1	23,9	32,2	23,9	2,9
EĞİTİM	Düşük	15,3	25,9	33,5	20,6	4,8
	Orta	13,3	21,3	35,9	25,1	4,4
	Yüksek	15,7	14,5	39,8	24,7	5,2
	ORTALAMA	**14,7**	**22,6**	**35,2**	**22,7**	**4,8**

Bu soru, televizyon programları, belgesel ve filmlerin toplumun tarih algısının oluşmasında ne derece etkili olduklarını ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Bahsi geçen iletişim vasıtaları, sahip oldukları görsel olanakların da etkisiyle birçok konuda olduğu gibi tarih ve geçmiş hakkında da geniş kitlelere bilgi aktaran kaynaklar konumundadırlar. Bu nedenle tarih algısının oluşmasında bu kaynakların ne ölçüde etkili olduklarının bilinmesinde yarar vardır. Bu soruya verilen cevaplar, geniş kitlelere kolayca ulaşma imkânına sahip olan televizyon programları, belgeseller ve filmlerin tarih algısının oluşumunda sanıldığı kadar etkili olamadıklarını göstermektedir. Nitekim ankete katılanların % 14,7'lik bir bölümü bu kaynaklar tarafından aktarılan bilgilere hiç güvenmediğini belirtirken, sadece % 4,8'lik küçük bir kesim aynı bilgilere çok fazla güvendiğini ifade etmiştir. % 35,2'lik kısmı oluşturan büyük çoğunluk ise verilen bilgilere kısmen güvendiğini beyan etmiştir. Aktarılan bilgilere bu denli kuşku ile yaklaşılmasının nedeni, adı geçen sektörlerin olayları her fırsatta siyasî tercihlerine göre yorumlama alışkanlığına sahip olmalarıyla ilgilidir.

B. Tarihsel romanlar ve kitaplar.

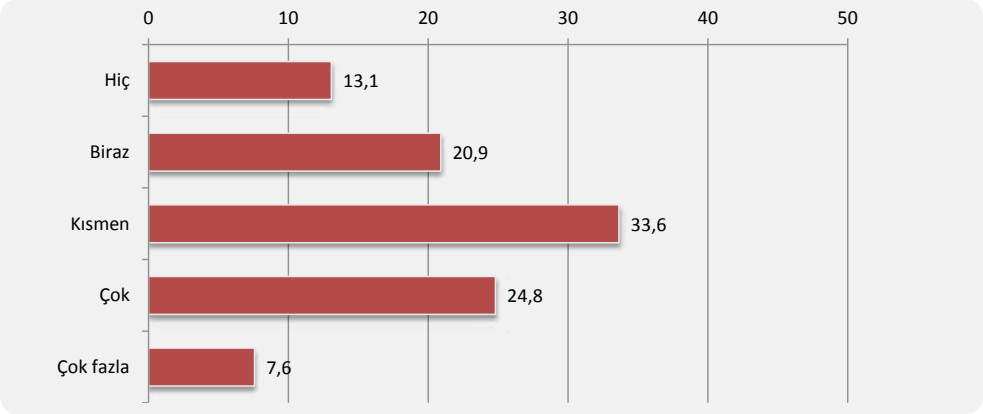

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	11,5	22,5	33,1	24,7	8,2
	Erkek	14,7	19,3	34,2	24,9	7,0
YAŞ	18-24 Yaş	10,4	16,1	35,9	27,1	10,6
	25-34 Yaş	12,0	21,7	32,7	26,4	7,1
	35-44 Yaş	12,1	20,7	37,8	23,2	6,2
	45-54 Yaş	15,3	25,6	30,3	22,2	6,7
	55 Yaş ve üstü	19,8	21,8	29,2	23,8	5,4
EĞİTİM	Düşük	15,6	23,7	30,3	24,2	6,1
	Orta	10,2	19,5	37,0	24,6	8,7
	Yüksek	10,8	14,8	37,3	27,2	9,9
	ORTALAMA	**13,1**	**20,9**	**33,6**	**24,8**	**7,6**

Tarihsel romanlar ve kitapların ne ölçüde güvenilir kabul edildiğini ölçmek amacıyla yöneltilen bu soruya verilen cevaplar, adı geçen kaynakların televizyon programları, belgeseller ve filmlere oranla az da olsa daha güvenilir görüldüklerini ortaya koymaktadır. Bu soruya cevap verenlerin % 13,1'i tarihsel romanlara ve kitaplara hiç güvenmediğini belirtirken, % 7,6'lık bir kesim çok fazla güvendiğini ifade etmiştir. % 33,6'lık oldukça önemli bir bölüm ise kısmen katıldığını belirterek oldukça müteredddit olduğunu ortaya koymuştur.

Tarihsel roman ve kitaplara karşı ortaya konan bu şüpheci tavır toplumda en azından bir ölçüde bilinçli bir yaklaşımın mevcut olduğunu göstermektedir. Özellikle tarihsel romanların tarih kitabı olarak algılanmaları çok riskli bir durumdur. Çünkü bu tür eserlerde tarihsel gerçeklerle yazarın hayal dünyası çoğu kez ayırt edilemeyecek ölçüde iç içe girmektedir. Çarpıcı isimlerle piyasaya sürülen tarih kitabı olma iddiasındaki eserlere gelince; bunların da çoğu kez belge ve bulgulara dayanmadan daha çok ideolojik ve siyasî maksatlarla kaleme alındıkları bilinmektedir.

C. Ebeveyn, aile, akraba hikâyeleri.

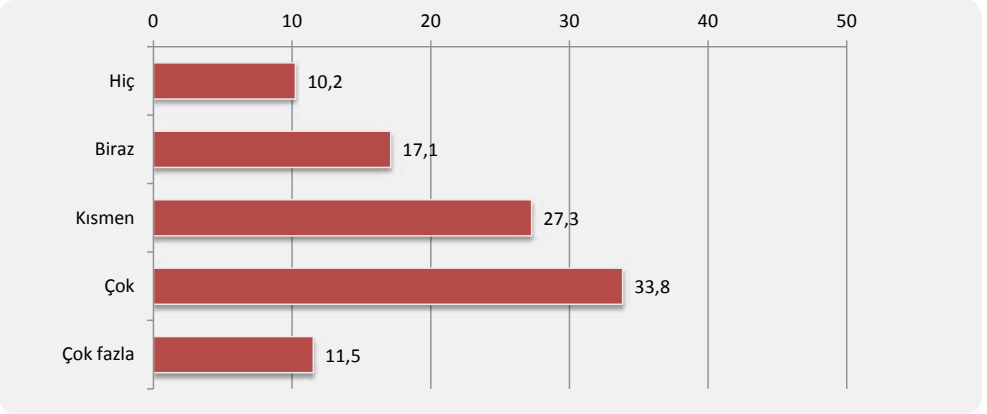

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	9,0	17,4	27,8	34,9	10,9
	Erkek	11,4	16,9	26,7	32,7	12,2
YAŞ	18-24 Yaş	12,4	20,4	26,9	29,7	10,6
	25-34 Yaş	11,2	15,3	26,9	34,4	12,2
	35-44 Yaş	7,1	17,7	28,3	35,4	11,5
	45-54 Yaş	9,3	14,7	29,7	34,9	11,3
	55 Yaş ve üstü	11,0	16,5	22,0	38,0	12,5
EĞİTİM	Düşük	9,9	16,1	27,2	35,4	11,4
	Orta	10,7	19,2	25,8	32,7	11,6
	Yüksek	10,5	15,8	30,3	31,3	12,1
	ORTALAMA	**10,2**	**17,1**	**27,3**	**33,8**	**11,5**

Bu soru ebeveynlerin ya da akrabaların naklettiği anlatıların tarih algısında ne ölçüde etkili olduğunu sorgulamak adına yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplar ebeveyn anlatılarının öncekilere (televizyon programları, belgeseller, filmler, tarihsel romanlar, kitaplar) oranla daha güvenilir görüldüğünü göstermektedir. Nitekim ankete katılanların % 11,5'i söz konusu anlatılara çok fazla güvendiklerini belirtirken, % 33,8 gibi oldukça önemli bir bölümü de çok güvendiklerini beyan etmişlerdir. Tabii bu sonuçlar biraz da ebeveyn ve akrabalara duyulan yakınlık ve güvenin eseridir. Yoksa çoğu zaman aile fertlerinin tarih adına bildikleri kulaktan dolma sığ ve zaman zaman da efsanelerle iç içe geçmiş muğlak şeylerden ibaret kalmaktadır. Bu durumun bir başka nedeni de tarihin çok fazla siyasete alet edilmesi olabilir. Yoğun tahrifat ve bilgi kirliliği içerisinde kime inanacaklarını şaşıran insanlar, muhtemelen çareyi yakınlarının anlattıklarına sığınmakta bulmaktadırlar.

D. Okulda öğretilen tarih.

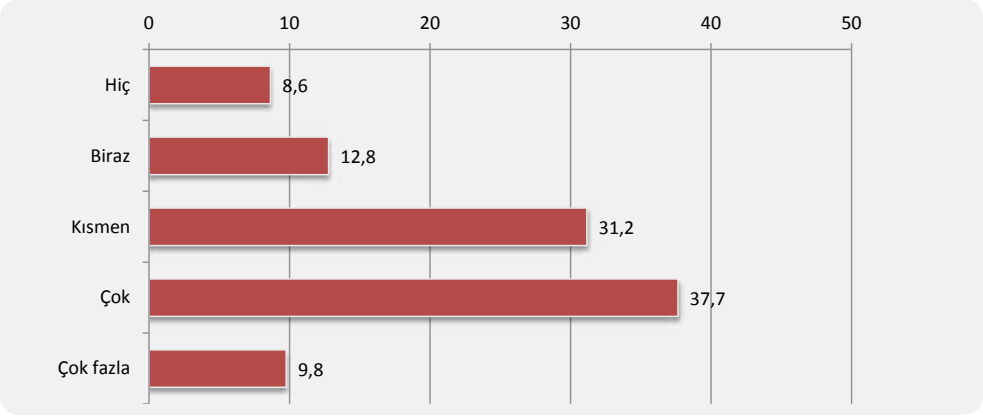

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	6,3	12,4	31,7	38,2	11,5
	Erkek	11,0	13,2	30,7	37,1	8,0
YAŞ	18-24 Yaş	6,5	11,8	29,5	40,5	11,8
	25-34 Yaş	6,9	10,8	30,8	40,6	11,0
	35-44 Yaş	10,0	13,5	32,4	36,5	7,6
	45-54 Yaş	10,3	13,0	35,8	33,3	7,6
	55 Yaş ve üstü	12,8	18,7	24,1	34,0	10,3
EĞİTİM	Düşük	7,0	13,9	29,5	38,0	11,7
	Orta	9,5	11,5	31,6	39,9	7,5
	Yüksek	12,0	12,0	35,8	31,8	8,3
	ORTALAMA	**8,6**	**12,8**	**31,2**	**37,7**	**9,8**

Eğitim kurumlarında okutulan tarih derslerinin ne ölçüde güvenilir bulunduğunu ölçmek amacıyla yöneltilen bu soruya verilen cevaplar ilginç bir tablo oluşturmakta ve bu derslerin oldukça düşük bir güvenirlilik düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu soruya cevap verenlerin % 8,6'sı tarih derslerini hiç güvenilir bulmadığını, % 12,6'sı biraz güvendiğini, % 31,2'si ise kısmen güvendiğini ifade etmiştir. Bu durum Türkiye'de okutulan tarih derslerinin toplumun yarısından fazlasını (% 52,6) tatmin etmediğini göstermektedir. Buna karşılık tarih derslerini çok fazla güvenilir bulduğunu ifade edenlerin oranı sadece % 9,8 dir.

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere bu yargıların farklı yaş ve eğitim düzeyi gruplarınca da neredeyse eşit düzeyde benimsenmiş olması, mevcut durumun geçmiş yıllara kadar uzanan ve eğitim sisteminin her basamağı için geçerli olan bir sorun olduğunu göstermektedir. Tarih derslerine karşı bu denli yoğun bir şüphenin bulunması çeşitli nedenlere bağlı olabilir. Bu konuda kesin yargılara varabilmek için kuşkusuz konuyla ilgili özel çalışmalar yapılması gerekmektedir. O nedenle, burada bilimsel verilere dayanmayan birtakım tahminlerde bulunmaktan kaçınılmıştır.

E. Üniversitelerin tarih araştırmaları.

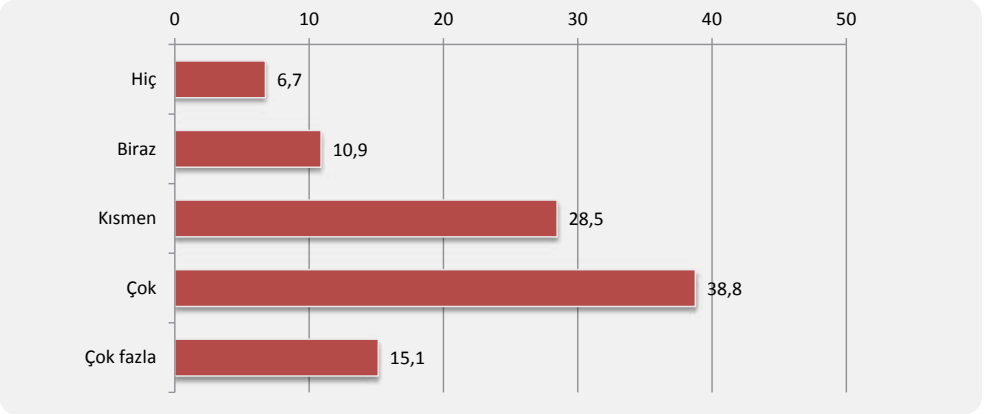

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	6,2	11,1	29,6	36,5	16,6
	Erkek	7,3	10,6	27,4	41,0	13,7
YAŞ	18-24 Yaş	6,3	11,5	28,6	37,0	16,6
	25-34 Yaş	4,9	10,9	25,3	41,1	17,8
	35-44 Yaş	7,0	9,0	31,9	40,9	11,2
	45-54 Yaş	7,7	9,0	30,6	38,3	14,4
	55 Yaş ve üstü	10,5	17,0	24,5	34,0	14,0
EĞİTİM	Düşük	7,4	11,7	26,5	40,1	14,2
	Orta	5,7	11,3	30,5	36,6	15,9
	Yüksek	6,7	7,4	30,4	39,0	16,6
	ORTALAMA	**6,7**	**10,9**	**28,5**	**38,8**	**15,1**

Bu soru üniversitelerde yapılan akademik tarih çalışmalarının ne kadar güvenilir bulunduğunu ölçmek amacıyla sorulmuştur. Akademik çalışmalara duyulan güvenin oranı yukarıda bahsi geçen diğer kaynaklara oranla bir miktar yüksek olmakla beraber % 50 sınırını çok az aşabilmektedir. Zira ankete katılanların % 15,5'i akademik tarih çalışmalarına çok fazla güvendiğini belirtirken, % 38,8'i de çok güvendiğini ifade etmiştir. Buna göre akademik tarih çalışmalarına güvenenlerin oranı % 53,9 düzeyindedir. Bu veriler akademik tarih çalışmalarının toplum nezdinde en çok değer gören kaynaklar durumunda olduğunu ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi akademik çalışmalarla diğer bilgi kaynakları arasındaki temel fark, birincilerin görüşlerini belgelere ve ana kaynaklara dayandırmasıdır. Zaten onlara karşı daha fazla güven duyulması da bu özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum halkın ideolojik ya da siyasî arayışlardan ziyade tarihsel gerçeklerin peşinde olduğuna dair güçlü bir kanıt olarak gösterilebilir.

F. Alternatif tarih anlayışı.

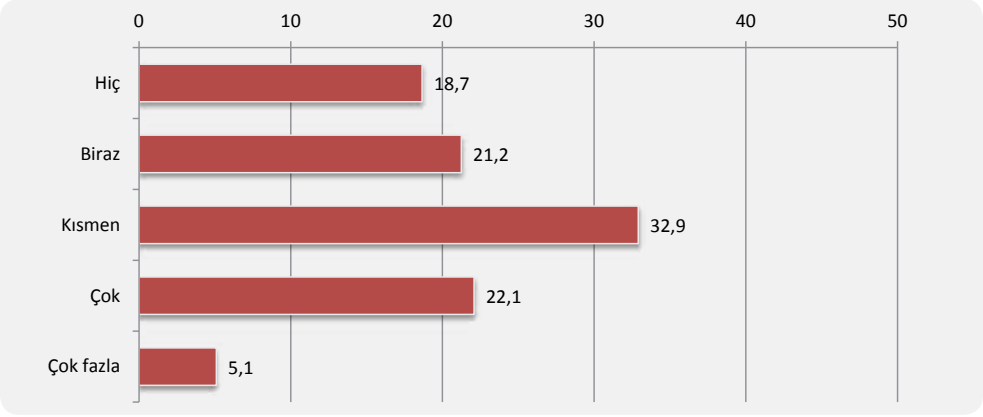

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	19,1	21,1	34,2	20,4	5,0
	Erkek	18,2	21,3	31,6	23,8	5,2
YAŞ	18-24 Yaş	13,5	23,3	35,6	21,9	5,8
	25-34 Yaş	18,0	17,4	32,7	26,5	5,3
	35-44 Yaş	22,7	19,9	32,1	20,2	5,1
	45-54 Yaş	19,1	24,4	29,5	21,9	5,1
	55 Yaş ve üstü	24,2	22,2	35,4	15,7	2,5
EĞİTİM	Düşük	19,9	22,7	32,1	20,6	4,6
	Orta	16,0	20,4	33,9	25,0	4,8
	Yüksek	20,4	18,2	33,0	20,8	7,5
ORTALAMA		18,7	21,2	32,9	22,1	5,1

Devletin resmi tarih görüşüne ya da toplumda kabul gören tarihsel inançlara karşılık aykırı görüşler ortaya koyan çalışmaları alternatif tarih çalışmaları olarak adlandırmak mümkündür. Yukarıdaki soru işte bu tür çalışmaların toplum nezdinde ne kadar kabul gördüğünü ölçmek amacıyla hazırlanmıştır. Verilen cevaplar bu tür çalışmalara duyulan güvenin yukarıda temas edilen diğer bilgi kaynaklarına oranla düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Ancak aynı veriler toplumun % 27,2 gibi önemli bir kesiminin alternatif tarih çalışmalarına çok (% 22,1) ya da çok fazla (% 5,1) güvendiğini göstermektedir. Ancak bu çalışmalara hiç güvenmeyenlerin oranı da % 18,7'e ulaşmaktadır. Bu rakamlar tarihe ve geçmişe dair güvenilir kaynaklar bulma arayışında olan toplumun zaman zaman alternatif tarih çalışmalarının aykırı görüşlerine de ilgi duyduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki sorulara verilen cevaplardan ve bu cevaplar bağlamında yapılan analizlerden anlaşılacağı üzere toplumun önemli bir kesimi tarihe ve geçmişe dair bilgi sunan kaynaklara mesafeli durmakta verilen bilgilerin doğruluğundan ciddi anlamda kuşku duymaktadır. Aslında bu kuşku halkın tarihsel gerçekleri olduğu gibi öğrenme arzusundan kaynaklanmaktadır. Akademik tarih çalışmalarına duyulan güvenin diğer kaynaklara oranla daha yüksek olması, bu arzunun en önemli kanıtıdır. Bu bölümün başında yer alan tablodan da anlaşılacağı üzere söz konusu kaynakları en çok güvenilenden en az güvenilene doğru şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Üniversitelerin tarih araştırmaları
2. Okulda öğretilen tarih
3. Ebeveyn, aile, akraba hikâyeleri
4. Tarihsel romanlar ve kitaplar
5. Tarih ve yakın tarihe dair televizyon programları, belgeseller ve filmler
6. Alternatif tarih anlayışı

Geçtiğimiz son 1 yılda…

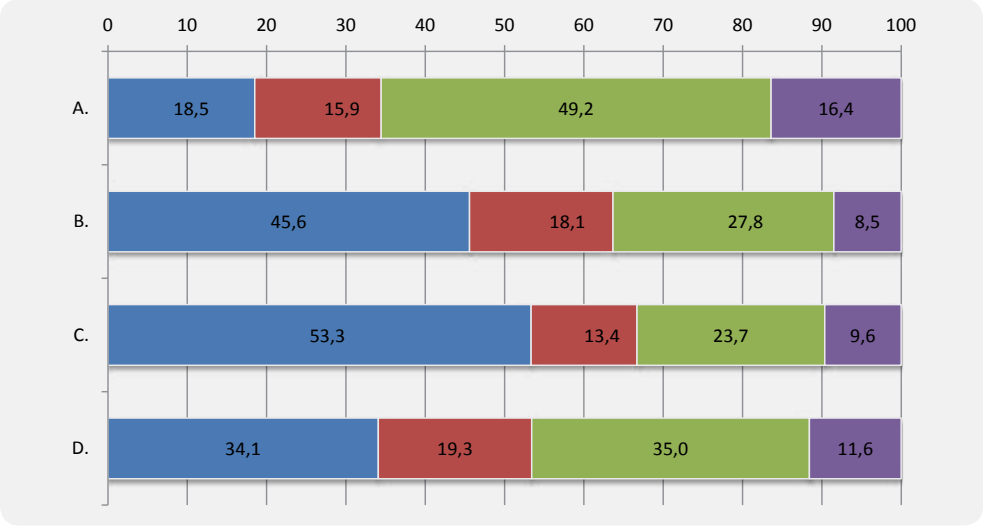

A. Tarihi olayları, kişileri, olguları işleyen TV programları, belgeseller, biyografiler, filmler vs. izledim

B. Geçmiş veya tarih hakkında romanlar veya biyografiler okudum

C. Kütüphane ve/veya internette tarihe dayalı bilgi taraması yaptım

D. Tarihle ilgili bazı mekânları gezdim

Yukarıdaki sorular, tarihe ve geçmişe dair bilgi edinmek için en çok hangi vasıtalara başvurulduğunu ve insanların geçmişi öğrenmek adına ne ölçüde çaba harcadıklarını tespit etmek amacıyla sorulmuştur.

A. Tarihi olayları, kişileri, olguları işleyen TV programları, belgeseller, biyografiler, filmler vs. izledim.

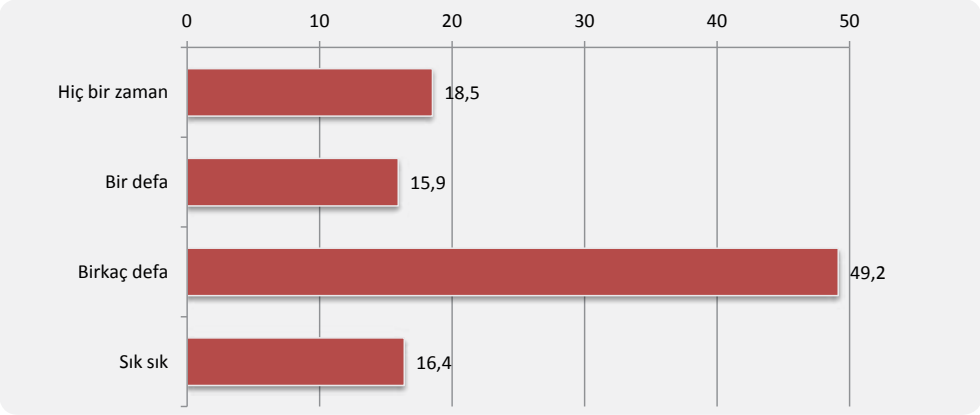

		Hiç bir zaman	Bir defa	Birkaç defa	Sık sık
CİNSİYET	Kadın	21,8	17,6	47,2	13,3
	Erkek	15,2	14,3	51,1	19,5
YAŞ	18-24 Yaş	17,6	15,0	51,2	16,2
	25-34 Yaş	14,3	16,1	50,6	19,0
	35-44 Yaş	16,6	14,7	50,6	18,1
	45-54 Yaş	20,5	18,1	47,7	13,7
	55 Yaş ve üstü	30,7	16,1	41,0	12,2
EĞİTİM	Düşük	24,2	16,7	45,4	13,7
	Orta	15,7	15,0	54,8	14,5
	Yüksek	6,4	15,6	49,1	28,8
	ORTALAMA	**18,5**	**15,9**	**49,2**	**16,4**

Son bir yıl içinde tarihsel olay ve olguları işleyen TV programları, belgeseller, biyografiler, filmler ve benzeri kaynaklardan ne ölçüde istifade edildiğini ölçmek amacıyla sunulan bu soru bazı çelişkili durumların ortaya çıkmasına da vesile olmuştur. Verilen cevaplar, halkın tarihi bilgileri en çok bu tür kaynaklardan alma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Son bir yıl içerisinde söz konusu kaynakları bir defa (% 15,9), birkaç defa (% 49,2) ya da sık sık (% 16,4) izlediğini ifade edenlerin oranı % 81,5 gibi yüksek bir düzeye ulaşmaktadır. Oysa aynı denekler hatırlanacağı üzere yukarıdaki sorulara verdikleri cevaplarda tarihe dair televizyon programları, belgesel ve filmleri güvenirlik açısından son sıralarda (5. Sıra) gördüklerini ifade etmişlerdi. Güvenilir bulmadığı halde en çok bu tür programların izlenmesi elbette önemli bir çelişkidir. Bu çelişkinin hangi nedenlerden kaynaklandığını tahmin etmek ise hiçte zor değildir. Anlaşıldığı kadarıyla insanlar, kütüphaneye gitmek, araştırma yapmak gibi çaba gerektiren faaliyetler yerine, fazla güvenmeseler bile, tarihle alakalı televizyon programları ya da filmleri izlemeyi tercih etmektedirler.

B. Geçmiş veya tarih hakkında romanlar veya biyografiler okudum.

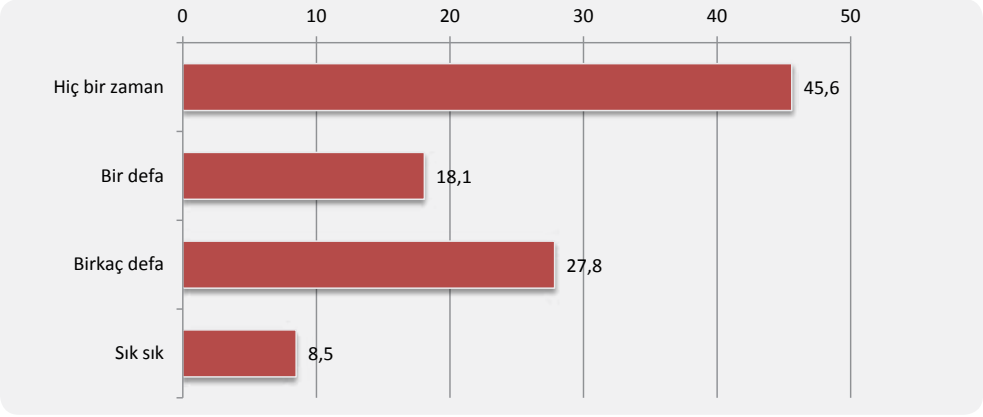

		Hiç bir zaman	Bir defa	Birkaç defa	Sık sık
CİNSİYET	Kadın	47,7	17,9	26,9	7,5
	Erkek	43,5	18,3	28,7	9,5
YAŞ	18-24 Yaş	32,6	22,3	35,0	10,2
	25-34 Yaş	42,5	17,8	29,9	9,8
	35-44 Yaş	46,7	15,9	28,6	8,8
	45-54 Yaş	56,1	16,6	21,5	5,9
	55 Yaş ve üstü	62,3	16,2	15,7	5,9
EĞİTİM	Düşük	60,3	15,0	20,2	4,4
	Orta	34,3	23,0	34,3	8,5
	Yüksek	22,2	17,5	38,8	21,5
	ORTALAMA	**45,6**	**18,1**	**27,8**	**8,5**

Bu soru, esas itibariyle toplumun tarihle ilgili olarak ne ölçüde okuma yaptığını tespit etmek amacıyla yöneltilmiştir. Tarihî romanlar ve biyografiler, diğer kitap ve bilimsel makalelere oranla daha kolay okunur eserler olduklarından soru bu iki türle sınırlandırılmıştır. Buna rağmen yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere okuma oranı oldukça düşüktür. Verilen cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla eğitim düzeyi yükseldikçe okuma oranı da bir miktar artmaktadır. Yine yaş ortalaması düştükçe okuma oranı yükselmektedir. Daha açık bir ifade ile toplumun eğitimli kesimiyle genç nüfus arasında okuma alışkanlığı daha yüksek seviyededir. Belki bu geleceğe dönük iyi bir gelişmedir, ancak yine de ortalama okuma seviyesi çok düşüktür. Ankete katılanların yaklaşık yarısının (% 45,6) söz konusu eserlerden hiç okumadığı anlaşılmaktadır. Sık okuyanların oranı ise sadece % 8,5 düzeyindedir.

C. Kütüphane ve/veya internette tarihe dayalı bilgi taraması yaptım.

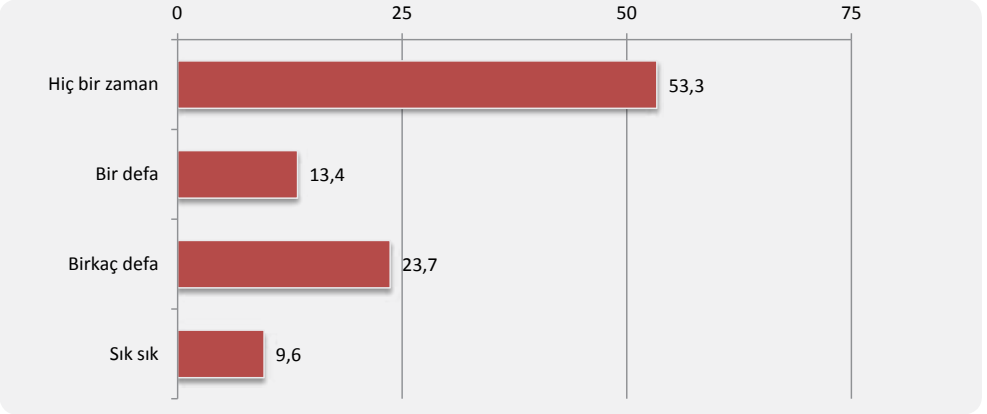

		Hiç bir zaman	Bir defa	Birkaç defa	Sık sık
CİNSİYET	Kadın	56,9	13,8	22,1	7,1
	Erkek	49,8	12,9	25,2	12,1
YAŞ	18-24 Yaş	37,3	15,4	32,6	14,6
	25-34 Yaş	48,0	14,3	27,3	10,4
	35-44 Yaş	55,1	12,5	23,0	9,3
	45-54 Yaş	66,7	12,5	15,0	5,9
	55 Yaş ve üstü	76,7	9,2	11,2	2,9
EĞİTİM	Düşük	66,2	12,6	16,0	5,1
	Orta	45,5	14,9	29,2	10,4
	Yüksek	29,0	12,3	36,4	22,2
	ORTALAMA	**53,3**	**13,4**	**23,7**	**9,6**

Tarih konusunda ne ölçüde araştırmacı bir ruha sahip olunduğunu ölçmek amacıyla yöneltilen bu soruya verilen cevaplar, maalesef ülkemiz insanının araştırmacı yanının çok zayıf olduğunu ortaya koymaktadır. Ankete katılanların yarıdan fazlası (% 53,3) son bir yıl içerisinde bir kütüphanede veya internette tarihe dayalı herhangi bir bilgi taraması yapmadığını ifade etmiştir. Yöneltilen soru kütüphaneyle sınırlandırılmış olsaydı belki bu oran normal kabul edilebilirdi. Ancak internetin hayatımızın her alanına girdiği, bir tuşa dokunarak sınırsız bilgiye ulaşmanın mümkün olduğu günümüzde araştırma oranının çok daha yüksek olması beklenirdi. Neyse ki, tablodaki veriler, bu oranın ilerleyen yıllarda yükselerek daha iyi bir düzeye ulaşacağını göstermektedir. Zira veriler, eğitim seviyesi yükselip yaş ortalaması düştükçe araştırmaya olan ilginin belirgin bir şekil de artmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

D. Tarihle ilgili bazı mekânları gezdim.

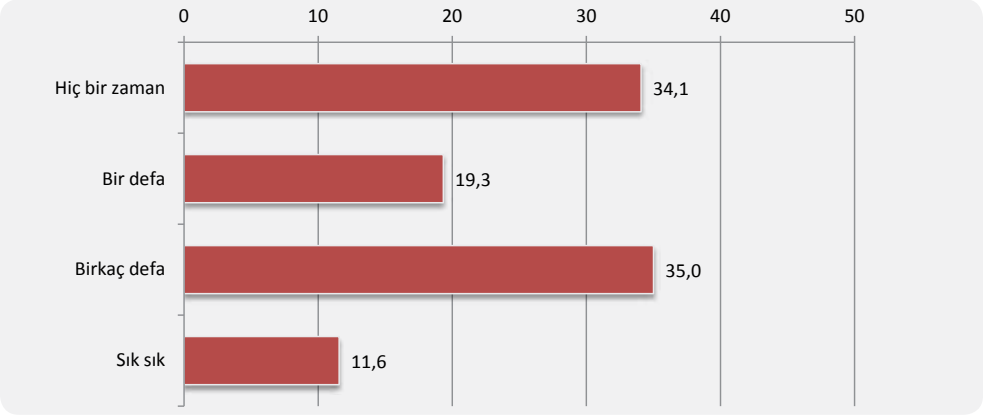

		Hiç bir zaman	Bir defa	Birkaç defa	Sık sık
CİNSİYET	Kadın	37,6	22,2	30,2	10,0
	Erkek	30,5	16,5	39,8	13,2
YAŞ	18-24 Yaş	28,3	21,9	37,7	12,1
	25-34 Yaş	28,0	20,8	40,0	11,2
	35-44 Yaş	36,4	19,3	31,5	12,7
	45-54 Yaş	39,4	15,9	33,7	11,0
	55 Yaş ve üstü	48,0	16,2	25,5	10,3
EĞİTİM	Düşük	42,9	19,2	30,3	7,7
	Orta	28,7	20,6	38,6	12,1
	Yüksek	17,5	17,2	42,5	22,8
	ORTALAMA	**34,1**	**19,3**	**35,0**	**11,6**

Bu soru ülke insanının tarihsel mekânları ne sıklıkta ziyaret ettiğini ölçmek amacıyla sorulmuştur. Tarihsel mekânlar bakımdan ülkemiz çok zengin bir mirasa sahiptir. Tarihin en eski dönemlerinden beri büyük medeniyetlere beşiklik etmiş bu topraklar, neredeyse adım başı denilecek sıklıkta tarihsel mekânlarla doludur. Bu nedenle her yıl dünyanın pek çok yerinden milyonlarca insan bu eşsiz mirası ziyaret etmek için akın akın ülkemize gelmektedir. Soruya verilen cevaplar halkımızın bu zenginliğe rağmen tarihsel yerlere gereken önemi vermediğini göstermektedir. Ankete katılanların % 34,1 gibi önemli bir kesimin bir yıl içerisinde hiçbir tarihi mekânı ziyaret etmediğini ifade etmiş olması kolay anlaşılır bir durum değildir. % 19,3'lük bir kesim ise sadece bir defa ziyarette bulunduğunu belirtmiştir. Bu durum şüphesiz halkın eğitim düzeyi, kültürel altyapısı ve ekonomik şartlarıyla yakından ilgilidir.

Görüldüğü gibi bu başlık altındaki sorulara verilen cevaplar, tarihsel olaylar ve olgular hakkında bilgi sahibi olmak için neredeyse hiçbir gayret gösterilmediğini ortaya koymaktadır. Bu ilgisizlik hali, halkın geniş bir kesimini, hiç güvenmedikleri halde tarihle ilgili TV programları ile bir takım belgesel ve filmlerle yetinmeye mahkûm etmektedir.

Sizce nasıl bir tarih anlayışına/tutumuna sahip olmalıyız?

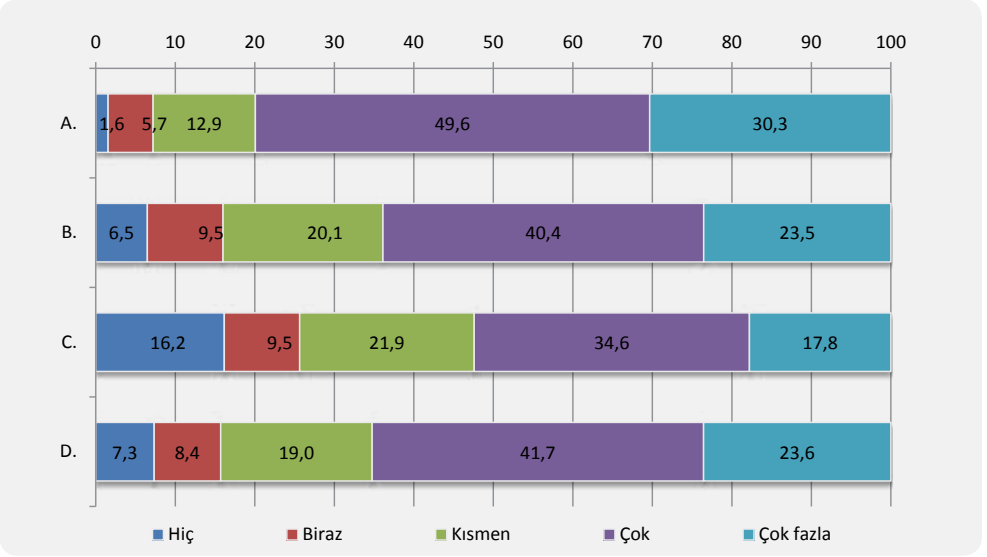

A.	Tarih; ne olursa olsun gerçeği yansıtmalı, eleştirel bir niteliğe sahip olmalı
B.	Tarih, yeni nesillere milli aidiyet duygusu kazandırdığından kahramanlık temaları ağır basmalı
C.	Üç tarafımız deniz, dört tarafımız düşman anlayışından vazgeçilmeli
D.	Geçmişte hangi savaşlar yaşamış olursak olalım, tüm milletlere karşı 'barış' temasını tarih kitaplarında ön plana çıkarmalıyız

Yukarıdaki sorular halkın hangi niteliklere sahip bir tarih arzusu içerisinde olduğunu tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu hususun bilinmesi gerçekten çok önemlidir. Zira bu verilerin elde edilmesi insanların tarihten daha fazla zevk alıp tarihsel deneyimlerden daha fazla yararlanmalarını sağlamak için, tarihsel bilgilerin onların hoşlanacağı tarzda sunulmasını mümkün kılacaktır.

A. Tarih; ne olursa olsun gerçeği yansıtmalı, eleştirel bir niteliğe sahip olmalı.

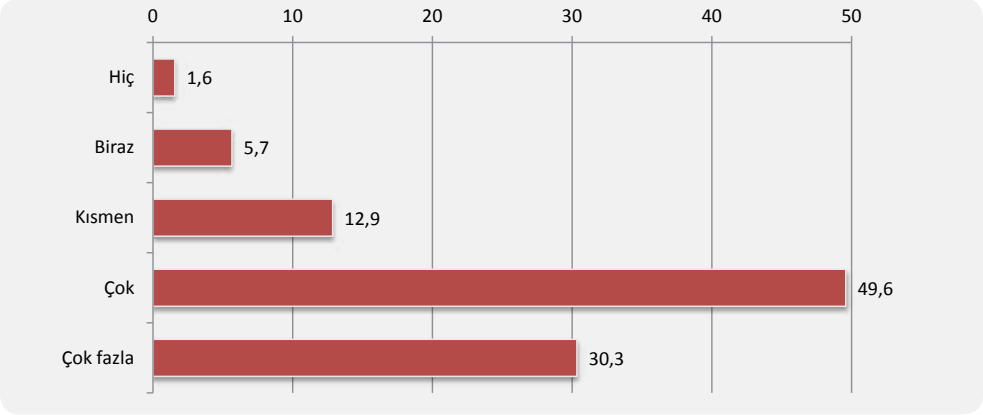

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	1,6	7,4	13,5	49,5	28,0
	Erkek	1,5	3,8	12,3	49,8	32,7
YAŞ	18-24 Yaş	1,4	6,6	14,5	48,2	29,3
	25-34 Yaş	1,4	4,5	10,4	47,9	35,8
	35-44 Yaş	2,7	3,6	11,4	50,9	31,4
	45-54 Yaş	1,2	6,6	14,2	51,6	26,4
	55 Yaş ve üstü	1,0	8,5	15,6	50,3	24,6
EĞİTİM	Düşük	1,7	6,8	13,3	51,6	26,6
	Orta	0,9	5,3	13,8	47,9	32,1
	Yüksek	2,5	2,8	9,5	46,5	38,8
	ORTALAMA	1,6	5,7	12,9	49,6	30,3

Tarih çalışmalarında halkın ne ölçüde gerçeklikten yana olduğunu ölçmek amacıyla yöneltilen bu soruya verilen cevaplar, büyük çoğunluğun gerçeklerin olduğu gibi ve eleştirel nitelikte ortaya konulmasından yana olduğunu göstermektedir. Nitekim ankete katılanların % 30,3'ü bu fikri çok fazla desteklediğini, %49,6'sı ise çok desteklediğini beyan etmiştir. Buna göre gerçeklikten yana olanların % 80,8 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmaktadır. Bir bilim dalı olarak tarihin de amacı gerçekleri ortaya koymak olduğundan, verilen bu cevaplar, halkın da aslında bilimsel normlara uygun bir tarih arzusu içerisinde olduğunu göstermektedir.

B. Tarih, yeni nesillere milli aidiyet duygusu kazandırdığından kahramanlık temaları ağır basmalı.

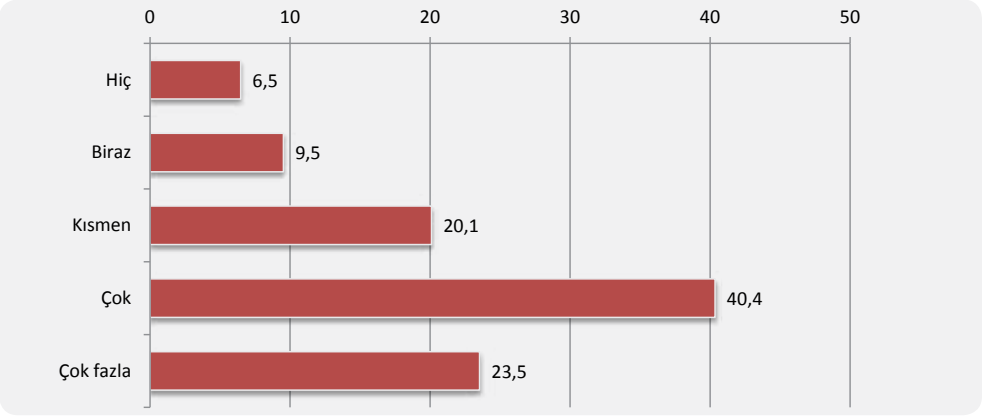

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	4,3	10,5	21,0	39,6	24,6
	Erkek	8,7	8,6	19,2	41,1	22,4
YAŞ	18-24 Yaş	6,7	8,6	21,7	41,7	21,3
	25-34 Yaş	6,3	9,6	19,1	39,1	26,0
	35-44 Yaş	7,6	7,6	22,3	37,7	24,8
	45-54 Yaş	6,2	11,9	19,3	41,3	21,3
	55 Yaş ve üstü	5,0	10,4	15,9	43,8	24,9
EĞİTİM	Düşük	4,9	8,7	18,9	44,1	23,3
	Orta	6,2	9,8	21,4	37,9	24,7
	Yüksek	12,0	11,4	21,3	33,3	21,9
	ORTALAMA	6,5	9,5	20,1	40,4	23,5

Bu soru halkın tarihten nasıl bir toplumsal işlev beklediğini test etmek amacıyla yöneltilmiştir. Bu bağlamda millî aidiyet duygusu kazandıran tarihsel kahramanlık temalarına ne ölçüde yer verilmesi gerektiği sorulmuştur. Alınan cevaplar, büyük çoğunluğun tarihî kahramanlık temalarına ağırlık verilmesi arzuladığını göstermektedir. Bu fikre çok fazla (% 23,5) ya da çok (% 40,4) katıldığını ifade edenlerin oranı % 63,9 gibi oldukça yüksek seviye ulaşmaktadır. Buna karşılık hiç katılmadığını belirtenlerin oranı sadece % 6,5 kadardır. Bu verileri bir önceki soruya verilen cevaplarla birlikte analiz ettikten sonra şu kanıya varmak mümkündür: Kahramanlık temalarına vurgu isteği tarihi gerçekliğin hiçe sayıldığı anlamına gelmemektedir. Zira bu fikri savunanlar sahte kahramanlık hikâyeleri uydurulmasını değil, gerçek kahramanların ön plana çıkarılmasını arzu etmektedir. Bu da önemli bir kesimin motive olmak için tarihsel kahramanlık temalarıyla moral bulmak arzusunda olduğunu göstermektedir.

C. Üç tarafımız deniz, dört tarafımız düşman anlayışından vazgeçilmeli.

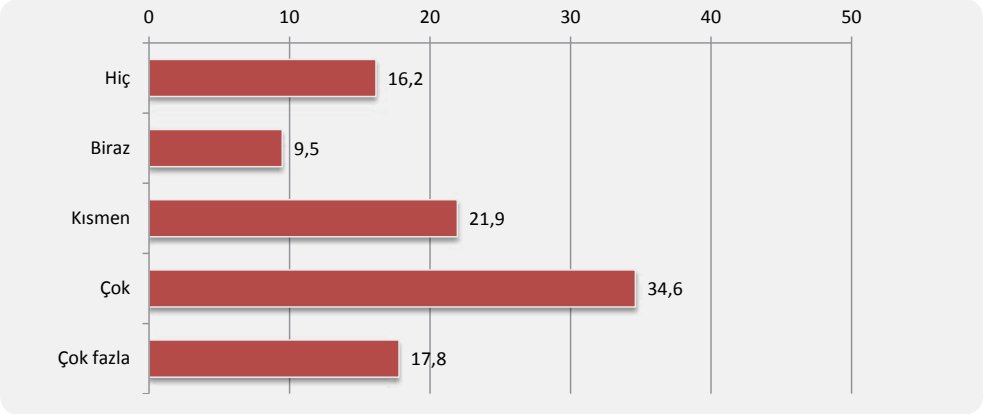

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	12,3	10,6	25,3	34,2	17,5
	Erkek	20,0	8,4	18,5	35,0	18,0
YAŞ	18-24 Yaş	16,6	10,0	22,5	31,3	19,6
	25-34 Yaş	17,8	10,0	20,0	35,0	17,2
	35-44 Yaş	17,3	7,8	24,1	35,6	15,1
	45-54 Yaş	14,9	9,3	21,0	35,0	19,8
	55 Yaş ve üstü	11,0	10,5	23,0	39,5	16,0
EĞİTİM	Düşük	15,0	10,1	22,4	34,5	18,0
	Orta	17,7	10,1	22,4	34,9	14,8
	Yüksek	16,7	5,9	19,4	34,6	23,5
	ORTALAMA	**16,2**	**9,5**	**21,9**	**34,6**	**17,8**

Ortak tehdit ya da ortak düşman algısı, kitleleri bir arada tutan önemli unsurlardan biridir. Bu soru ülke içerisinde birlik ve beraberliği sağlamak için Türk tarihi yazımında abartılı bir düşman algısı yaratıldığı varsayımından hareketle yöneltilmiştir. Bu haliyle denekleri etkilemeye yönelik bir özellik taşımaktadır. Buna rağmen verilen cevaplar, üç tarafımız deniz, dört tarafımız düşman anlayışının değişmesi gerektiğine dair toplum katında kesin bir yargının bulunmadığını göstermektedir. Nitekim yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere söz konusu anlayışın değişmesini hiç istemeyenlerle (% 16,2) çok fazla isteyenler (% 17,8) arasında çok küçük bir oran farkı vardır. Ancak bu iki kesim dışında kalan % 34,6 oranında önemli bir çoğunluğun da mevcut anlayışın değişmesinden yana olduğu hemen dikkat çekmektedir. Bu rakamlar halkın yarısından fazlasının (% 52,4) bu klişe anlayıştan kesinlikle vazgeçilmesinden yana olduğunu göstermektedir.

Bu tablonun oluşmasında AK Parti hükümetinin son yıllarda uygulamaya koyduğu "komşularla sıfır sorun" politikasının büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir.

D. Geçmişte hangi savaşları yaşamış olursak olalım, tüm milletlere karşı 'barış' temasını tarih kitaplarında ön plana çıkarmalıyız.

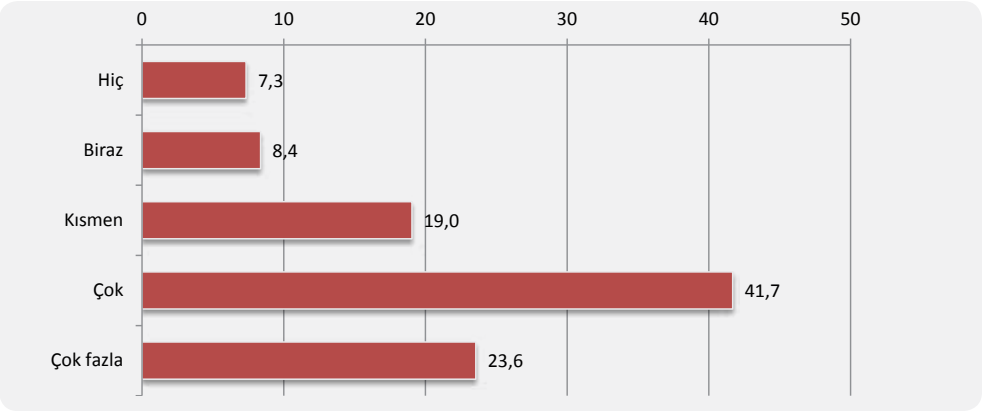

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	5,8	9,0	21,4	41,0	22,8
	Erkek	8,9	7,7	16,7	42,4	24,3
YAŞ	18-24 Yaş	8,4	9,6	18,8	37,8	25,4
	25-34 Yaş	7,2	7,6	18,0	42,7	24,5
	35-44 Yaş	9,0	7,1	18,1	41,6	24,2
	45-54 Yaş	5,6	9,5	18,6	45,0	21,3
	55 Yaş ve üstü	5,0	7,4	25,2	42,6	19,8
EĞİTİM	Düşük	6,9	8,5	19,9	42,6	22,2
	Orta	8,7	9,1	17,6	42,1	22,5
	Yüksek	6,5	6,2	19,4	37,8	30,2
	ORTALAMA	**7,3**	**8,4**	**19,0**	**41,7**	**23,6**

Bu soru, tarih kitaplarında barış temasına ne ölçüde yer verilmesinin arzu edildiğini ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevapların büyük çoğunluğu geçmişte yaşanan savaşlara rağmen barış temasının ön planda tutulması gereğine işaret etmektedir. Bu görüşü çok ya da çok fazla destekleyenlerin oranı, % 63,3 gibi oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmaktadır. Tümüyle karşı çıkanların oranı ise % 7,3 tür. Köklü bir gaza ve cihat anlayışına sahip olup Osmanlı İmparatorluğu gibi bir cihan devletinin mirasçıları olan Türkiye halkının böyle bir kanaat belirtmesi ilk bakışta biraz tuhaf karşılanabilir. Ancak Osmanlı Devleti'nin parçalanma dönemine girdiği 19. yüzyıldan Kurtuluş Savaşına kadar devam eden yaklaşık bir asırlık süreç göz önüne alındığında, halkın barış fikrine bu kadar sıcak bakmakta ne kadar haklı olduğu anlaşılacaktır. Anlaşıldığı kadarıyla, söz konusu dönemde, emperyalist güçlerin paylaşım kavgalarına kurban edilmek istenen halkımız, bu kirli savaşın her türlü musibetlerini en ağır biçimde yaşadığından o defteri bir daha açmak niyetinde değildir.

Aşağıdaki "resmi tarihe" dair yargılara ne ölçüde katılıyorsunuz?

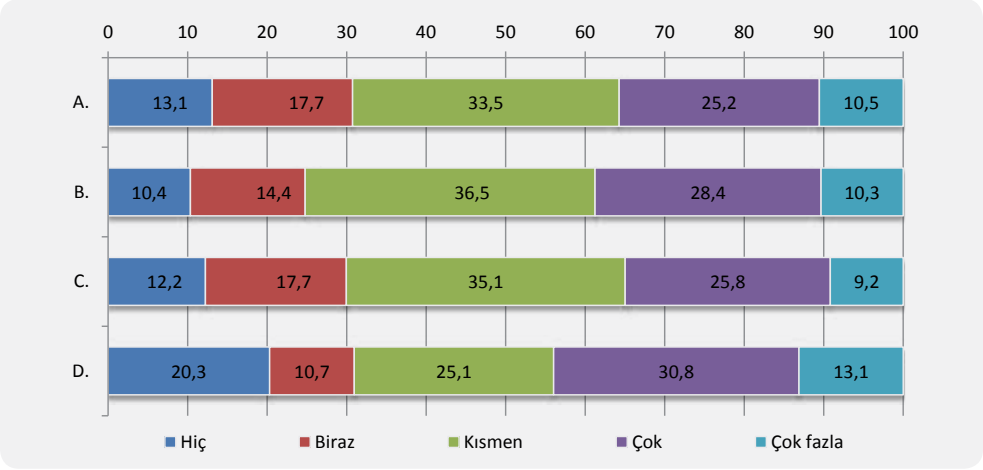

A.	İlköğretim ve liselerde öğretilen tarih dersleri evrensel tarih gerçekliğinden oldukça uzak
B.	Üniversitelerde öğretilen tarih, resmi devlet ideolojisinin dışına çıkamamaktadır
C.	Türkiye'de öğretilen resmi tarih tezleri ağır ideolojik tahakküm altında olduğundan sağlıklı değil
D.	Tarih konusunda dünya ile aynı dili konuşmalıyız

Burada kullanılan resmî tarih ifadesiyle, devletin resmî kurumlarınca benimsenen ve devlet denetimi altında bulunan eğitim kurumlarında okutulan tarih tezleri ve eğitim anlayışı kastedilmektedir. Bu anlamda resmî tarih anlayışının sadece ülkemizde değil dünyanın her yerinde mevcut olduğunu hatırlatmak gerekir. Her devlet, ülkesinin içinde bulunduğu şartları ve halkının sahip olduğu kültür değerlerini dikkate alarak tarihsel gerçekleri tahrif etmemek koşuluyla resmî bir tarih eğitim politikası benimseyebilir. Kendince önemli gördüğü değerlere vurgu yaparak genç nesillere ortak bir tarih şuuru vermek isteyebilir. Örneğin bir Afrika ülkesinde Afrika kıtasının tarihsel değerlerine öncelik tanınması ne kadar normal ise Türkiye'de de Türk ve Türkiye tarihine ağırlık verilmesi o derece doğaldır. Yine halkının çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede İslâm tarihine, Hristiyanların çoğunlukta olduğu başka bir ülkede ise Hristiyanlık tarihine daha çok önem verilmesi anlaşılır bir durumdur.

Ancak birileri devletin gücünü arkasına alarak gerçekleri alt üst edip, genç nesilleri kendi ideolojilerinin esiri etmeye kalkışırlarsa orada sorun var demektir. Bu nedenle devlet kurumlarında verilen tarih derslerinin bu tür dayatmalardan uzak, hür düşünceye ve farklı görüşlere açık olması, bilimsel kriterleri esas alması, belge ve bulgulara dayanması gerekir. Bu bölümde yer alan sorular Türkiye'de resmî tarihe dair nasıl bir algı bulunduğunu ölçmeye yöneliktir.

A. İlköğretim ve liselerde öğretilen tarih dersleri evrensel tarih gerçekliğinden oldukça uzak.

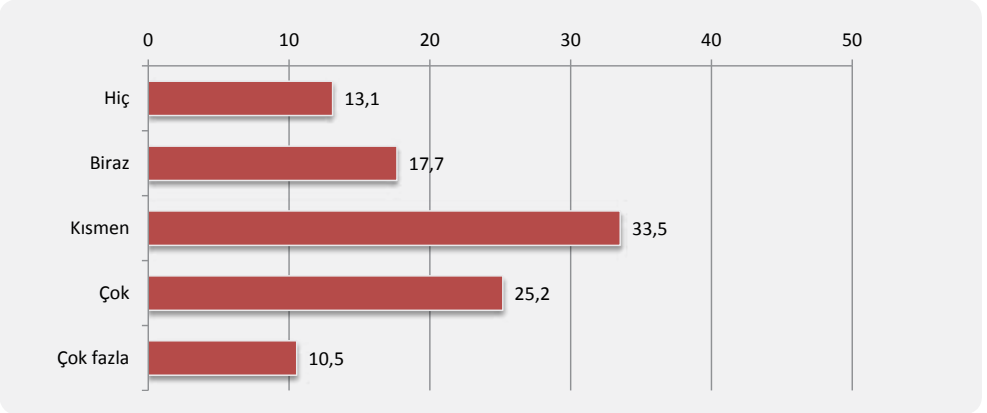

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	13,9	19,0	35,8	22,9	8,3
	Erkek	12,3	16,3	31,2	27,5	12,8
YAŞ	18-24 Yaş	16,2	21,7	31,7	20,4	10,0
	25-34 Yaş	12,8	15,3	35,0	26,3	10,6
	35-44 Yaş	12,2	18,7	35,1	22,4	11,7
	45-54 Yaş	12,5	13,5	30,1	32,6	11,3
	55 Yaş ve üstü	8,7	19,5	38,5	25,1	8,2
EĞİTİM	Düşük	15,4	17,8	33,2	24,8	8,8
	Orta	12,1	17,9	33,7	26,1	10,2
	Yüksek	7,7	16,7	34,4	24,5	16,7
	ORTALAMA	**13,1**	**17,7**	**33,5**	**25,2**	**10,5**

Bu soru ilk ve orta öğretim düzeyinde verilen tarih derslerinin evrensel tarih gerçeğinden ne derece uzak olup olmadığını sorgulamak amacıyla yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplarda tarih derslerinin evrensel gerçeklikten uzak olduğu algısı oldukça ağır basmaktadır. Sadece % 13,1 oranında küçük bir kesim bu fikre kesinlikle karşı çıktığını belirtirken, geriye kalan büyük çoğunluk (% 86,9) ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan tarih derslerinin farklı düzeylerde olsa da evrensel gerçeklerden uzak olduğunu ifade etmiştir. Burada dikkat çeken bir husus, daha çok eğitim düzeyi yüksek olanların tarih derslerini evrensel gerçeklerden uzak gördükleridir.

B. Üniversitelerde öğretilen tarih, resmi devlet ideolojisinin dışına çıkamamaktadır.

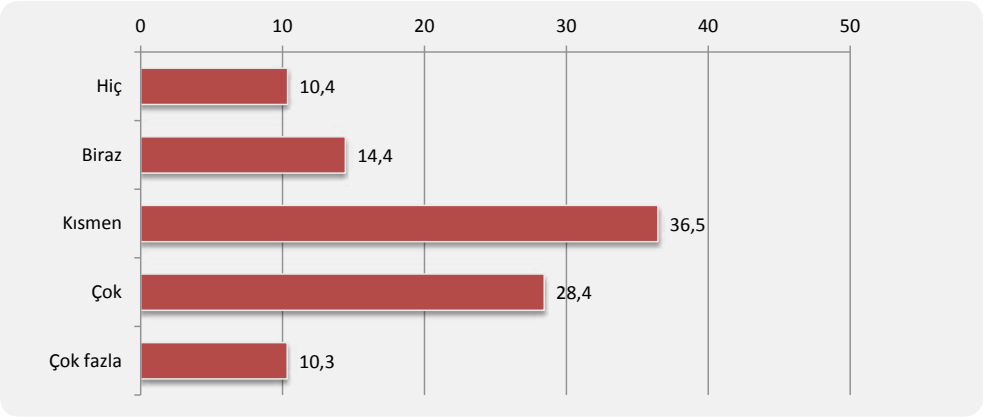

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	11,3	14,3	39,7	26,1	8,6
	Erkek	9,5	14,6	33,3	30,7	12,0
YAŞ	18-24 Yaş	10,2	14,9	38,1	28,1	8,8
	25-34 Yaş	10,7	12,7	33,9	30,4	12,3
	35-44 Yaş	9,2	14,5	37,8	29,1	9,4
	45-54 Yaş	11,3	12,8	36,1	28,6	11,3
	55 Yaş ve üstü	10,5	21,1	37,4	21,6	9,5
EĞİTİM	Düşük	10,7	16,0	38,1	27,0	8,1
	Orta	10,6	13,8	35,7	29,0	10,8
	Yüksek	8,8	10,6	32,8	31,6	16,3
	ORTALAMA	**10,4**	**14,4**	**36,5**	**28,4**	**10,3**

Üniversitelerde öğretilen tarihin ne ölçüde resmî devlet ideolojisinin etkisinde olduğunu sorgulamak amacıyla yöneltilen bu soruya verilen cevaplar, bir önceki soruya verilen cevaplarla büyük ölçüde paralellik arz etmektedir. Büyük çoğunluk (% 89,6) farklı ölçülerde de olsa üniversitelerdeki tarih derslerinde ideolojik bir tahakküm bulunduğunu belirtirken sadece küçük bir azınlık (% 10,4) bu görüşe karşı çıkmaktadır.

C. Türkiye'de öğretilen resmi tarih tezleri ağır ideolojik tahakküm altında olduğundan sağlıklı değil.

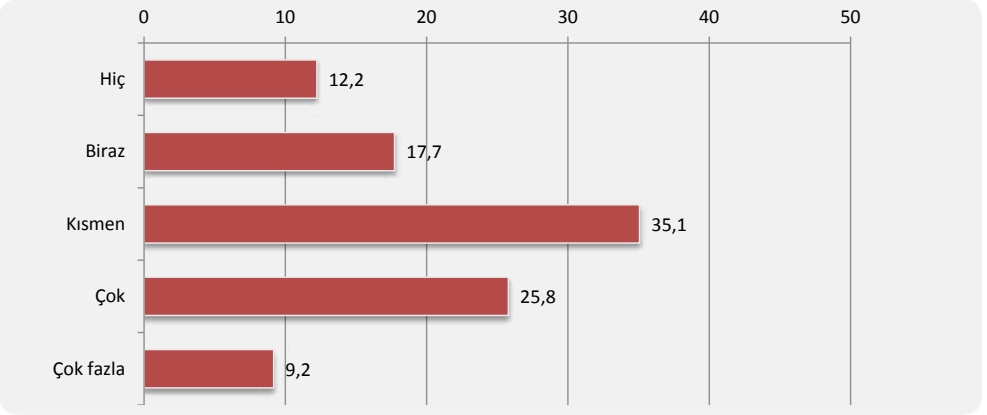

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	13,1	19,9	37,7	22,4	6,9
	Erkek	11,3	15,6	32,5	29,1	11,5
YAŞ	18-24 Yaş	14,7	17,9	35,9	24,3	7,2
	25-34 Yaş	11,2	17,0	36,3	25,0	10,5
	35-44 Yaş	11,5	18,3	35,6	24,6	10,0
	45-54 Yaş	11,9	16,2	31,4	30,1	10,4
	55 Yaş ve üstü	10,8	21,6	36,1	25,3	6,2
EĞİTİM	Düşük	13,2	19,9	34,6	25,4	6,9
	Orta	12,8	17,0	35,2	24,8	10,1
	Yüksek	8,1	12,5	36,1	28,7	14,6
	ORTALAMA	**12,2**	**17,7**	**35,1**	**25,8**	**9,2**

Bu soru, yukarıdaki iki soru ile bir ölçüde bağlantılı olarak resmi tarih tezlerinin ne ölçüde ideolojik tahakküm altında görüldüğünü tespit etmek amacıyla yöneltilmiştir. Burada önceki iki soruya göre kapsam daha geniş tutulmuş algı herhangi bir eğitim kurumuyla sınırlı tutulmamıştır. Bu soruya verilen cevaplar, tahmin edileceği üzere önceki sorulara verilenden çok farklı olmamıştır. Yine büyük çoğunluk (% 87,8) Türkiye'de öğretilen tarih tezlerinin ağır bir ideolojik tahakküm altında bulunduğunu ifade etmekte, küçük bir kesim (% 12,2) ise bu fikre katılmadığını beyan etmektedir.

D. Tarih konusunda dünya ile aynı dili konuşmalıyız.

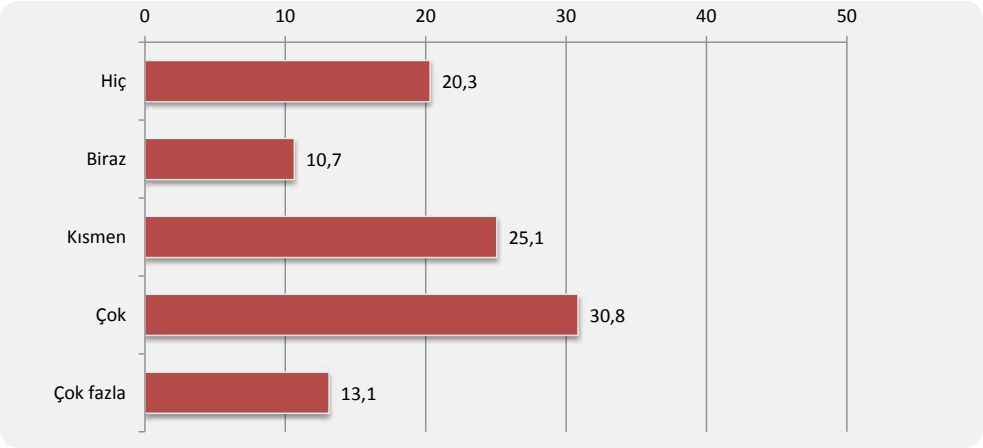

		Hiç	Biraz	Kısmen	Çok	Çok fazla
CİNSİYET	Kadın	18,5	12,3	28,2	30,5	10,6
	Erkek	22,1	9,0	22,0	31,3	15,5
YAŞ	18-24 Yaş	20,8	10,1	23,7	28,5	17,0
	25-34 Yaş	22,2	9,4	26,1	29,9	12,4
	35-44 Yaş	23,6	8,6	23,1	32,2	12,5
	45-54 Yaş	16,1	12,7	26,3	33,3	11,7
	55 Yaş ve üstü	16,7	15,2	27,3	31,8	9,1
EĞİTİM	Düşük	20,1	11,6	27,0	29,2	12,1
	Orta	20,0	9,2	24,6	34,2	12,0
	Yüksek	21,8	10,8	20,0	28,9	18,5
	ORTALAMA	**20,3**	**10,7**	**25,1**	**30,8**	**13,1**

Bu soru, tarih konusunda dünyayla aynı dili konuşmadığımız varsayımıyla yöneltilmiştir ve aynı dili konuşmaya ne derecede ihtiyaç duyulduğunu ölçmeyi amaçlamaktadır. Verilen cevaplar toplumun önemli bir kesiminin (% 79,7) tarih konusunda dünya ile aynı dilin konuşulmasının gerekliliğine inandığını göstermektedir. Ancak bu fikre kesin olarak katılmayan hatırı sayılır bir grubun (% 20,3) varlığı da hemen dikkat çekmektedir.

Görüldüğü üzere bu grupta yer alan sorulara verilen cevaplar, toplumun % 90'lara ulaşan önemli bir kesiminin Türkiye'de tarih öğretiminin ve ortaya konulan tarih tezlerinin resmi ideolojinin tahakkümü altında olduğu kanaatini taşıdığını göstermektedir.

3

Bölüm 3.

Çanakkale Savaşı

Çanakkale Savaşının günümüzde algılanış / hatırlanışı ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

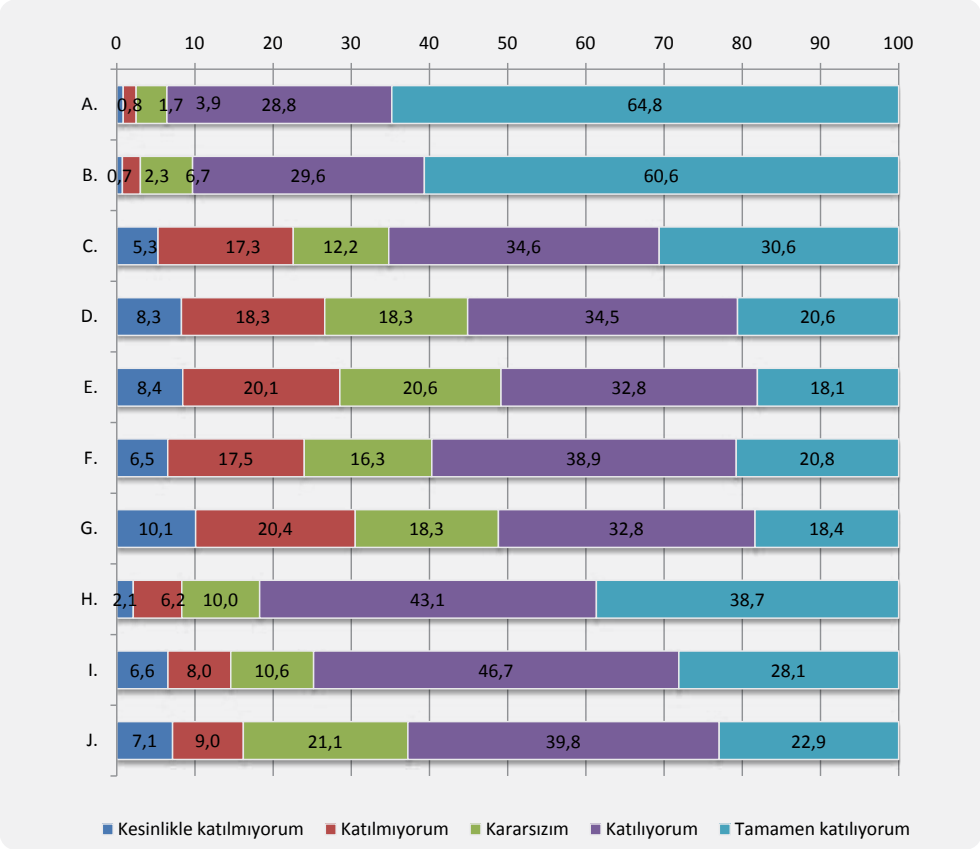

A.	Çanakkale Savaşı dünya savaş tarihinde ender rastlanır türden bir kahramanlık örneğidir
B.	Harekât askeri açıdan tam bir başarıdır
C.	Çanakkale Savaşının Türk halkı tarafından yeterince hatırlandığını düşünüyorum
D.	Toplum olarak geçmişe dair vefalıyız
E.	Devlet yöneticileri konuya oldukça ilgili
F.	Her yıl yapılan resmi törenler oldukça yüksek seviyede
G.	Medya Çanakkale Savaşına karşı yeterince ilgi gösteriyor
H.	Okul ve derneklerin (sivil toplum örgütlerinin) organize ettikleri Çanakkale Şehitlik ziyaretlerini yerinde buluyorum
I.	Ben şahsi olarak her yıl kendi inanç değerlerim çerçevesinde Çanakkale şehitlerini hatırlayıcı bir faaliyette bulunuyorum (saygı duruşu, dua etme, Kuran okuma gibi)
J.	Çanakkale Savaşı'nda tüm İslam coğrafyasından askerler birlikte savaştı

Çalışmanın bu bölümü Çanakkale Savaşı'na ayrılmıştır. Asıl amaç kamuoyunun bu savaş hakkında ne ölçüde bilgi sahibi olduğunu tespit ederek bilinirlik düzeyi açısından Sarıkamış Harekâtı'yla mukayese imkânı elde etmektir.

Çanakkale Savaşı farklı yönleri olmakla birlikte Sarıkamış Harekâtı'yla birçok açıdan ortak yönlere sahip bulunmaktadır. Bu bağlamda her şeyden önce her iki savaşın da 1. Dünya Savaşı kapsamında olduğunu hatırlatmak gerekir. Çanakkale ve Sarıkamış, 1. Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti'nin büyük güçlere karşı mücadele verdiği iki önemli cephenin adıdır. Her iki cephede de savaş, Osmanlı kuvvetleri için çok zor şartlar altında cereyan etmiştir. Silah ve teknik donanım açısından çok üstün olan kuvvetlere karşı her türlü imkânsızlık ve zorluklara karşın adeta insanüstü bir gayretle mücadele edilmiştir. Bu cephelerde, en zor anlarda bile asla bir yılgınlık ya da bozgun emaresi görülmemiştir. Bu nedenle kahramanlık teması her iki savaşın da en belirgin ortak karakteridir. İki savaşın oldukça belirgin olan ortak bir yönü de verilen şehit sayısının on binlerle ifade edilecek kadar çok sayıda olmasıdır. Ülkenin dört bir yanından gelip şehit düşen bu kahramanların acısı, Çanakkale ve Sarıkamış ismini milletin ruh dünyasına aynı hüzün ve minnet duygusuyla kazımıştır. Bu şehadet vurgusunun yarattığı ulvî ortam içerisinde Çanakkale'nin savunma, Sarıkamış'ın taarruz savaşı olması, birinin zaferle, diğerinin hezimetle sonuçlanmış olması gibi teknik konuların artık bir önemi kalmamıştır. Bu çalışmanın Çanakkale ve Sarıkamış savaşlarıyla ilgili bölümlerinde yer alan sorulara verilen cevaplar, şehadet vurgusunun hâlâ çok önemli olduğunu göstermektedir.

A. Çanakkale Savaşı dünya savaş tarihinde ender rastlanır türden bir kahramanlık örneğidir.

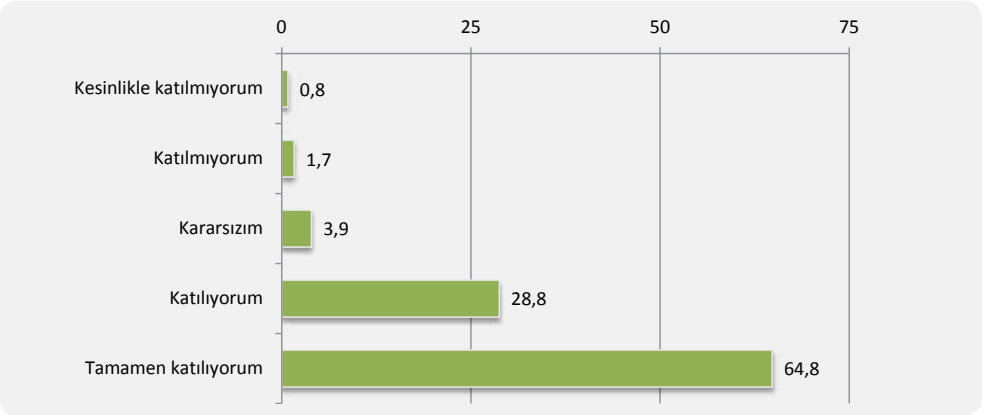

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	0,3	1,6	4,1	30,6	63,5
	Erkek	1,4	1,8	3,7	27,0	66,1
YAŞ	18-24 Yaş	1,2	2,0	3,1	27,6	66,1
	25-34 Yaş	1,0	2,0	2,5	26,3	68,2
	35-44 Yaş	1,0	0,7	2,4	30,9	65,0
	45-54 Yaş	0,5	1,5	6,6	31,5	60,0
	55 Yaş ve üstü	0,0	2,5	7,4	27,9	62,3
EĞİTİM	Düşük	0,6	1,5	5,7	30,5	61,7
	Orta	1,0	2,0	2,2	29,6	65,2
	Yüksek	1,2	1,5	2,1	21,5	73,6
	ORTALAMA	**0,8**	**1,7**	**3,9**	**28,8**	**64,8**

Yukarıdaki tabloda açıkça görüldüğü üzere Çanakkale Savaşı, ankete katılanların kahir ekseriyeti tarafından dünya tarihinde ender rastlanır bir kahramanlık örneği olarak görülmektedir. Bu soruya cevap verenlerin % 93,6'sı, bu fikre ya katıldığını ya da tamamen katıldığını beyan etmiştir. Tablo başka bir izahata gerek duyulmayacak kadar nettir.

B. Harekât askeri açıdan tam bir başarıdır.

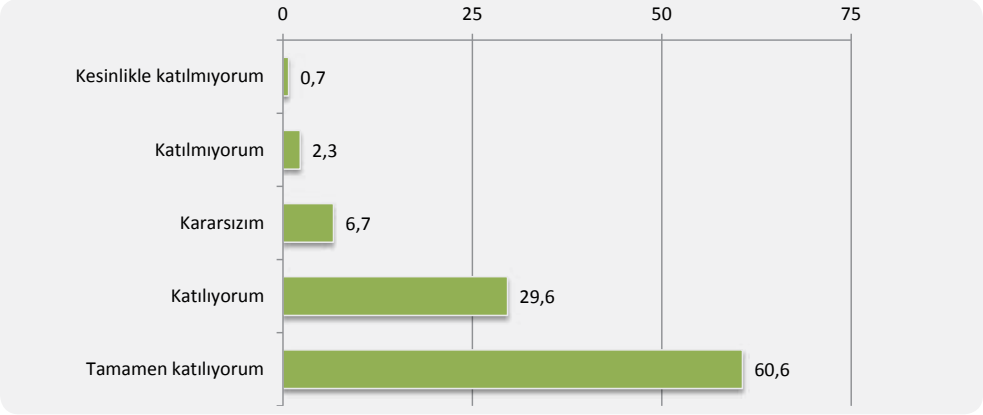

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	0,6	1,6	7,3	29,9	60,6
	Erkek	1,0	3,0	6,1	29,3	60,6
YAŞ	18-24 Yaş	0,8	2,5	7,8	26,7	62,2
	25-34 Yaş	1,0	1,6	5,5	29,7	62,2
	35-44 Yaş	1,0	1,5	5,4	31,3	60,8
	45-54 Yaş	0,2	4,2	7,3	31,5	56,7
	55 Yaş ve üstü	0,0	1,0	7,8	30,4	60,8
EĞİTİM	Düşük	0,7	2,6	8,0	31,9	56,8
	Orta	0,7	1,9	6,3	29,3	61,8
	Yüksek	1,2	2,1	3,4	23,3	69,9
	ORTALAMA	**0,7**	**2,3**	**6,7**	**29,6**	**60,6**

Bu soru, Çanakkale Savaşı'nın askerî açıdan ne ölçüde başarılı olduğunu ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Verilen cevaplar, bir kahramanlık örneği olarak görülen bu savaşın halkın büyük kesimi tarafından aynı zamanda askerî açıdan da büyük bir başarı olarak kabul edildiğini göstermektedir. Buna karşılık savaşın askerî bir başarı olmadığını ifade edenlerin toplam oranı sadece % 3 düzeyindedir.

C. Çanakkale Savaşının Türk halkı tarafından yeterince hatırlandığını düşünüyorum.

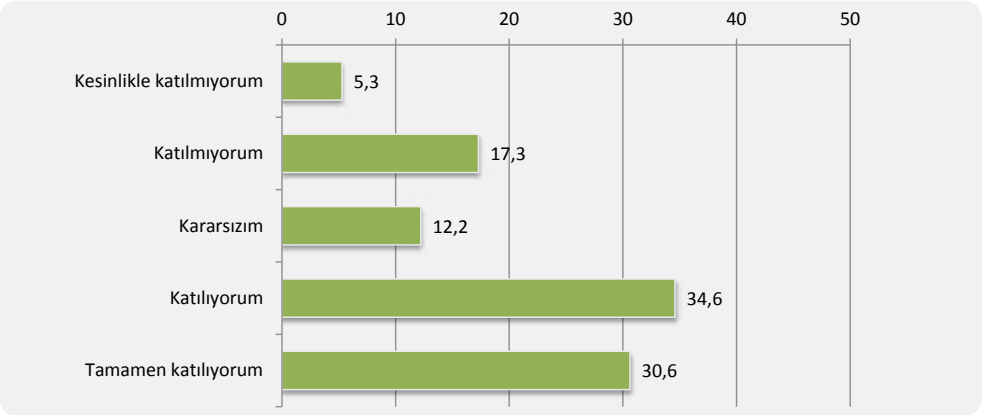

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	4,0	16,1	13,1	34,6	32,2
	Erkek	6,6	18,4	11,4	34,5	29,0
YAŞ	18-24 Yaş	5,1	15,8	14,0	32,2	32,8
	25-34 Yaş	5,7	18,2	12,1	34,6	29,4
	35-44 Yaş	5,9	17,8	10,4	35,3	30,6
	45-54 Yaş	5,1	19,8	12,0	36,6	26,6
	55 Yaş ve üstü	3,9	12,7	12,2	35,1	36,1
EĞİTİM	Düşük	4,7	15,7	12,9	36,7	30,1
	Orta	5,3	18,0	10,8	34,2	31,7
	Yüksek	7,1	21,0	13,0	29,0	29,9
	ORTALAMA	**5,3**	**17,3**	**12,2**	**34,6**	**30,6**

Bu soru hem bir kahramanlık örneği hem de büyük bir askerî başarı olarak görülen Çanakkale savaşının Türk halkı tarafından yeterince hatırlanıp hatırlanmadığını ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere verilen cevapların önemli bir bölümü (% 65,2) bu büyük savaşın tarihsel önemine yakışır düzeyde hatırlandığı noktasındadır. Ancak karşıt görüş beyan edenlerin oranı da azımsanamayacak düzeydedir(%22,6). Bu verileri, Çanakkale Savaşı'nın yeterince hatırlanması için biraz daha gayret gösterilmesine gerek duyulduğu şeklinde yorumlamak mümkündür.

D. Toplum olarak geçmişe dair vefalıyız.

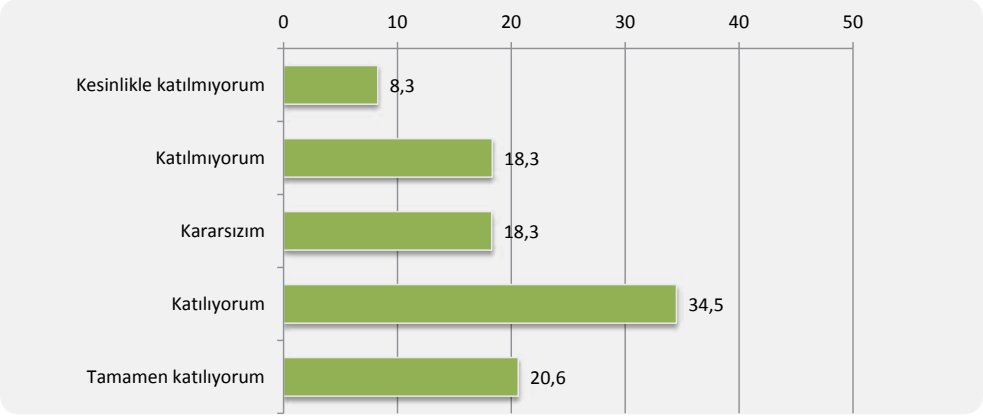

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	7,9	18,2	18,8	34,1	21,1
	Erkek	8,7	18,5	17,7	35,0	20,1
YAŞ	18-24 Yaş	6,5	16,3	21,8	32,4	23,0
	25-34 Yaş	10,2	19,3	18,7	33,0	18,9
	35-44 Yaş	9,8	20,1	15,7	36,3	18,1
	45-54 Yaş	8,0	20,2	18,0	35,9	17,8
	55 Yaş ve üstü	4,9	14,2	14,7	36,8	29,4
EĞİTİM	Düşük	6,3	16,4	18,3	36,8	22,2
	Orta	8,4	18,7	18,0	34,8	20,1
	Yüksek	14,5	23,7	18,8	26,5	16,6
	ORTALAMA	**8,3**	**18,3**	**18,3**	**34,5**	**20,6**

Bu soru, genel olarak geçmişe duyulan vefa duygusunun ne ölçüde yeterli bulunduğunu ölçmek amacıyla yöneltmiştir. Toplumun geçmişe dair vefalı olduğu fikrine katılanlarla bu fikre tamamen katıldığını beyan edenlerin oranı % 55,1 düzeyindedir. Bir önceki soruda, Çanakkale Savaşı bağlamında verilen cevaplar için aynı oranın % 65,2 olduğu hatırlanacak olursa, Çanakkale Savaşı'na % 10,1 daha fazla değer verildiği görülecektir. Bu durum tarihsel miras içerisinde Çanakkale Savaşı'na özel bir önem ve değer verildiğini göstermek açısından dikkat çekicidir. Verilen cevapları, tarihsel değerlerimizin daha fazla gündemde tutulup onlara daha fazla değer verilmesinin gerekliliğine inanılmaktadır şeklinde yorumlamakta mümkündür.

E. Devlet yöneticileri konuya oldukça ilgili.

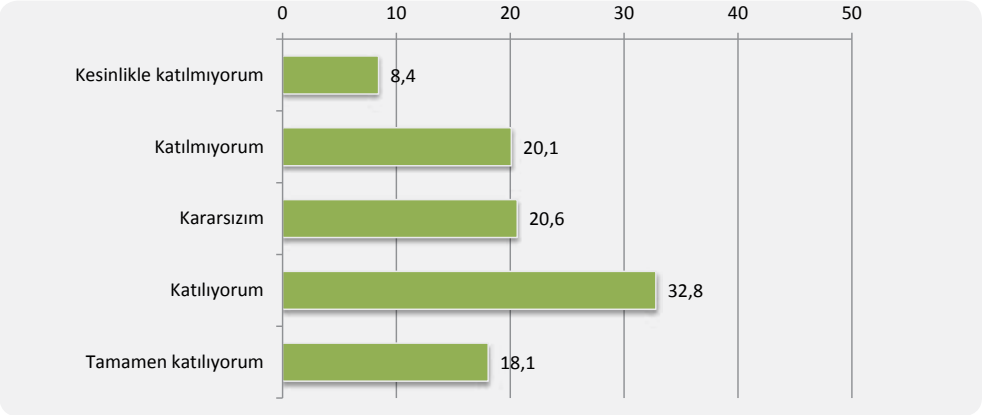

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	7,1	19,4	22,0	32,1	19,5
	Erkek	9,9	20,8	19,2	33,6	16,6
YAŞ	18-24 Yaş	10,8	19,7	23,8	28,7	16,9
	25-34 Yaş	9,0	20,9	20,0	31,3	18,8
	35-44 Yaş	7,4	23,5	17,4	33,3	18,4
	45-54 Yaş	8,4	20,7	20,0	36,0	15,0
	55 Yaş ve üstü	3,9	11,3	22,1	38,7	24,0
EĞİTİM	Düşük	5,8	17,9	22,0	34,4	19,9
	Orta	10,0	21,4	17,4	33,6	17,7
	Yüksek	13,2	24,3	23,1	26,2	13,2
	ORTALAMA	**8,4**	**20,1**	**20,6**	**32,8**	**18,1**

Türk halkının Çanakkale Savaşları'na ne ölçüde değer verdiği sorgulandıktan sonra, sıra devlet yöneticilerinin aynı konudaki tutumlarının nasıl algılandığını belirlemeye gelmektedir. Bilindiği üzere, resmi devlet anlayışında Çanakkale Zaferi, Cumhuriyet'in ilânı ya da 30 Ağustos Zafer Bayramı gibi devletin kuruluş felsefesinde önemli yere sahip olan değerler arasında sayılmaktadır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın bir anlamda başlangıcı olarak kabul edilen bu zafer, her yıl "18 Mart Çanakkale Zaferi ve Şehitlerimizi Anma Günü" adıyla yüksek düzeyde devlet protokolünün katılımıyla yurt genelinde görkemli törenlerle kutlanmaktadır. Ayrıca devlet desteğiyle yapılan bilimsel yayınlar, düzenlenen paneller, konferansalar ve benzeri kültürel çalışmalarla Çanakkale ruhunun genç nesillere aktarılması için büyük gayret gösterilmektedir. Ancak yukarıdaki soruya verilen cevaplar, devlet yöneticileri öncülüğünde gerçekleştirilen aktivitelerin toplumun önemli bir kesimi tarafından (% 28,5) yine de yeterli görülmediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte araştırmaya katılanların yaklaşık yarısının (% 50,9) devlet yöneticilerinin tutumundan memnun olduğunu ifade etmesi, devlet adına yapılan faaliyetlerin azımsanmayacak boyutlarda olduğunu göstermektedir.

F. Her yıl yapılan resmi törenler oldukça yüksek seviyede.

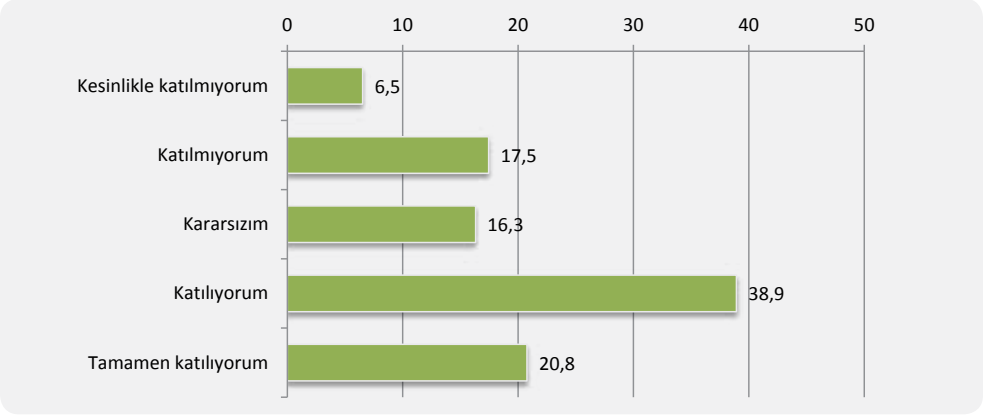

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	6,5	17,0	17,4	38,1	21,1
	Erkek	6,7	17,9	15,3	39,7	20,5
YAŞ	18-24 Yaş	7,0	17,0	18,4	38,7	18,8
	25-34 Yaş	7,9	16,2	16,6	37,3	22,1
	35-44 Yaş	5,4	19,1	15,6	39,4	20,5
	45-54 Yaş	6,8	20,5	13,7	41,1	17,8
	55 Yaş ve üstü	3,9	12,2	17,1	38,5	28,3
EĞİTİM	Düşük	5,1	14,6	17,6	39,8	23,0
	Orta	6,9	18,9	12,9	40,4	20,9
	Yüksek	10,1	23,6	19,3	33,1	13,8
	ORTALAMA	**6,5**	**17,5**	**16,3**	**38,9**	**20,8**

Çanakkale Savaşlarını anmak amacıyla her yıl yapılan resmî törenlerin ne ölçüde yeterli görüldüğünü belirlemek amacıyla yöneltilen bu soruya verilen cevaplar, törenlerin toplumun çoğunluğunu tatmin ettiğini, ancak önemli bir kesimi memnun edecek düzeyde olmadığını göstermektedir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere toplumun % 59,7'lik bir kesimi yapılan törenleri büyük ölçüde yeterli görürken, % 24'lük kayda değer bir kısmı ise bu fikre katılmadığını beyan etmiştir. Aynı konuda % 16,3 oranında bir kararsızlar kesiminin de bulunduğu göz önüne alındığında törenlerin daha üst seviyeye çıkarılmasına gerek duyulduğu fark edilecektir.

G. Medya Çanakkale Savaşına karşı yeterince ilgi gösteriyor.

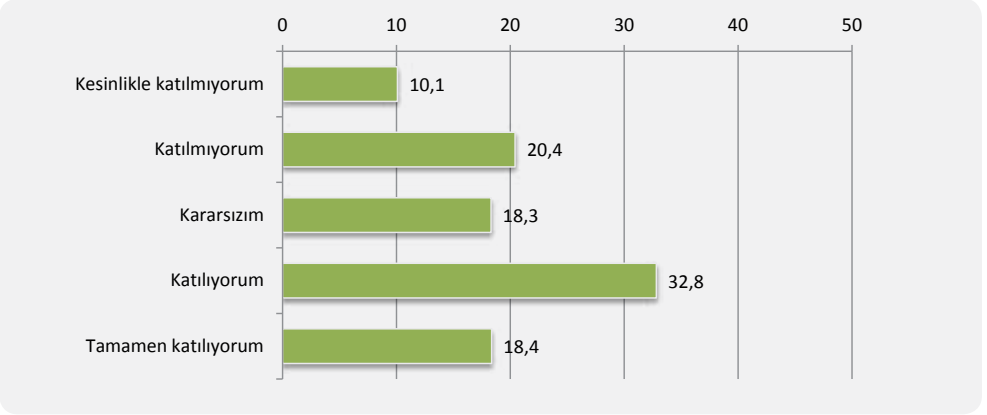

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	8,8	17,3	19,7	34,3	19,9
	Erkek	11,4	23,5	16,9	31,3	16,9
YAŞ	18-24 Yaş	10,1	19,7	20,5	30,6	19,1
	25-34 Yaş	11,2	19,8	18,3	31,4	19,3
	35-44 Yaş	10,5	24,0	15,4	32,3	17,8
	45-54 Yaş	10,7	21,7	18,3	35,4	13,9
	55 Yaş ve üstü	5,4	14,2	19,1	37,3	24,0
EĞİTİM	Düşük	8,1	19,0	19,6	34,0	19,3
	Orta	12,1	20,6	17,0	32,4	17,8
	Yüksek	12,3	24,4	17,0	29,9	16,4
	ORTALAMA	**10,1**	**20,4**	**18,3**	**32,8**	**18,4**

Günümüzde medyanın kitleler üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu herkes tarafından kabul edilen bir realitedir. Sıklıkla tanık olunduğu üzere medyanın gündemine giren herhangi bir konu, çok geçmeden, ister istemez halkın da gündemine girip konuşulup tartışılmaya başlanmaktadır. Medyanın bu büyülü gücü, tarihsel değerlerin kitlelere mal edilmesi bakımımdan da son derece önemlidir. O nedenle, bu soru, medyanın Çanakkale Savaşı'na gösterdiği ilginin halk katında nasıl değerlendirildiğini ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Verilen cevaplar, bu konuda toplumun çoğunluğu tarafından paylaşılan çok net bir algı bulunmadığını göstermektedir. Nitekim ankete katılanların yarısından biraz fazlası (% 51,1) medyanın ilgisini yeterli görürken, % 30,5'lik önemli bir kesim bu görüşe katılmadığını, % 18,3'ü ise kararsız olduğunu belirtmektedir. Bu tablo medyada Çanakkale Savaşı'na önemli ölçüde yer verildiğini ancak gösterilen ilginin biraz daha yoğunlaştırılmasına ihtiyaç duyulduğu şeklinde yorumlanabilir.

H. Okul ve derneklerin (sivil toplum örgütlerinin) organize ettikleri Çanakkale Şehitlik ziyaretlerini yerinde buluyorum.

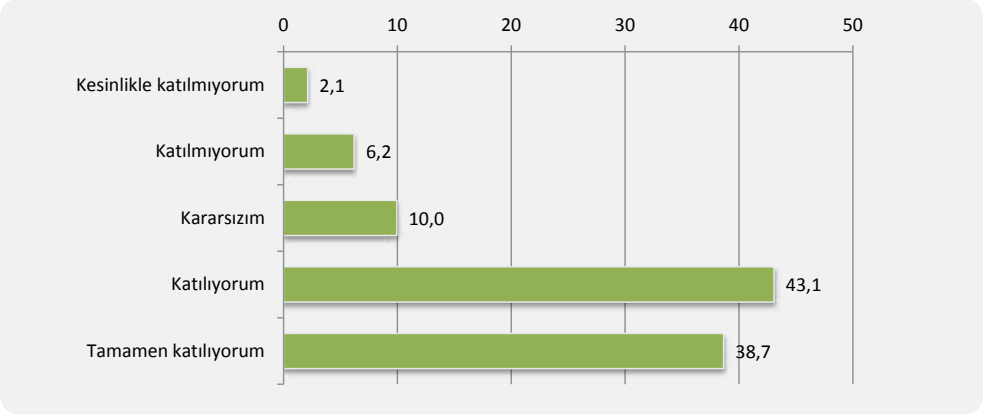

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	1,3	5,9	10,3	43,0	39,5
	Erkek	2,9	6,5	9,6	43,1	37,9
YAŞ	18-24 Yaş	3,7	7,8	10,0	40,3	38,2
	25-34 Yaş	2,4	4,7	9,4	43,2	40,3
	35-44 Yaş	1,5	5,4	9,0	46,8	37,3
	45-54 Yaş	0,5	6,8	11,2	43,8	37,7
	55 Yaş ve üstü	2,0	6,3	10,7	41,0	40,0
EĞİTİM	Düşük	1,6	5,7	10,9	44,2	37,6
	Orta	2,2	7,2	7,8	43,3	39,5
	Yüksek	3,4	5,8	11,3	39,3	40,2
	ORTALAMA	**2,1**	**6,2**	**10,0**	**43,1**	**38,7**

Bu soruya verilen cevaplar halkın okul ve dernekler tarafından organize edilen şehitlik ziyaretlerinden memnuniyet duyduğunu göstermektedir. Bilindiği üzere, tarihsel mekânlara yapılan ziyaretler, genellikle ziyaretçi ile ziyaret edilen mekân arasında duygusal bir bağ oluşmasına vesile olarak geçmişle yakınlık kurulmasını sağlayabilmektedir. Bu nedenle ankete katılanların % 81,8 gibi önemli bir bölümü bu ziyaretleri yerinde bulduğunu ifade ederken, sadece % 8,3'lük bir kesimin bu fikre karşı çıktığı görülmektedir. Bu durum bu tür ziyaretlerin teşvik edilerek daha geniş bir toplumsal tabana yayılmasının gerektiğini göstermektedir.

I. Ben şahsi olarak her yıl kendi inanç değerlerim çerçevesinde Çanakkale şehitlerini hatırlayıcı bir faaliyette bulunuyorum.

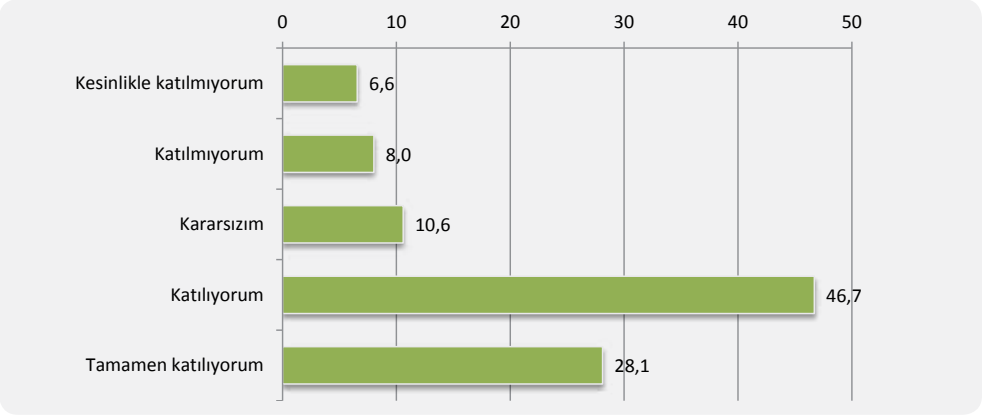

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	6,7	7,2	10,6	44,9	30,7
	Erkek	6,5	8,9	10,6	48,5	25,5
YAŞ	18-24 Yaş	8,8	8,4	11,2	43,8	27,7
	25-34 Yaş	6,5	8,8	10,8	46,8	27,2
	35-44 Yaş	6,1	8,0	9,0	48,5	28,3
	45-54 Yaş	4,9	8,3	11,3	47,3	28,2
	55 Yaş ve üstü	5,4	4,9	10,2	48,8	30,7
EĞİTİM	Düşük	4,9	6,5	10,7	48,3	29,7
	Orta	7,3	10,0	10,7	46,4	25,6
	Yüksek	9,8	9,2	10,2	42,5	28,3
	ORTALAMA	**6,6**	**8,0**	**10,6**	**46,7**	**28,1**

Bu soru, esas itibariyle Çanakkale şehitlerinin halkımızın ruh ve zihin dünyasında nasıl bir yere sahip olduklarını sorgulamak amacıyla yöneltilmiştir. Bu amaçla deneklere, inanç değerleri çerçevesinde her yıl Çanakkale şehitleri için hatırlayıcı bir faaliyette bulunup bulunmadığı sorulmuştur. Bu soru, insanların iç dünyalarına, vicdanlarına hitap etmektedir. Burada resmî törenlerden değil, insanın içinden gelen belki bir dua, belki de bir şehidin kabrine bırakılan küçük bir karanfilden söz edilmektedir. Verilen cevaplar, aradan geçen bunca zamana rağmen Çanakkale şehitlerinin hâlâ halkımızın kalplerinde yaşadıklarını göstermektedir. Zira ankete katılanların % 74,8 gibi büyük bir çoğunluğu, her yıl böyle bir faaliyette bulunduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık sadece % 6,6'lık küçük bir kesim kesinlikle bunu yapmadığını ifade etmiştir. Ancak bir insanın bunu yapmaması yapılanları tasvip etmediği anlamına da gelmez.

J. Çanakkale Savaşı'nda tüm İslam coğrafyasından askerler birlikte savaştı.

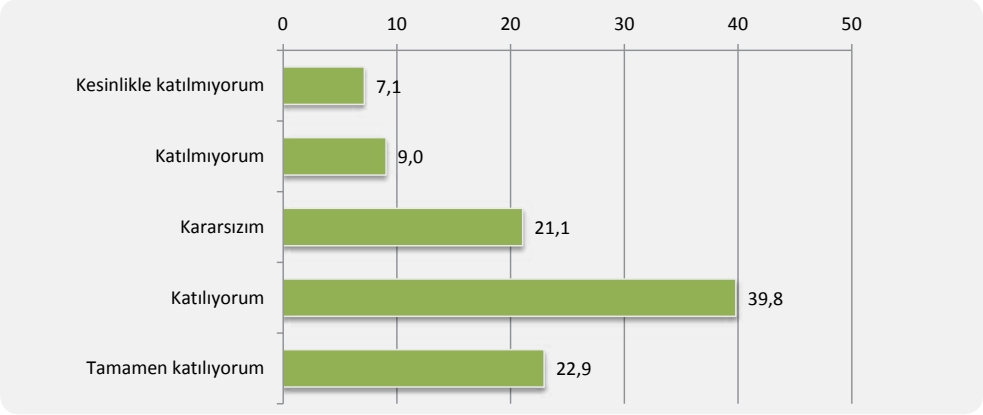

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	5,2	7,3	25,4	38,7	23,4
	Erkek	9,1	10,9	16,7	40,9	22,5
YAŞ	18-24 Yaş	6,9	8,8	21,8	39,5	23,0
	25-34 Yaş	7,3	7,9	21,7	38,1	25,0
	35-44 Yaş	7,8	10,5	20,1	40,0	21,6
	45-54 Yaş	5,6	9,1	21,3	43,1	20,8
	55 Yaş ve üstü	8,4	9,4	19,3	38,1	24,8
EĞİTİM	Düşük	3,8	7,1	21,2	43,9	23,9
	Orta	7,5	9,9	21,1	37,6	23,9
	Yüksek	17,1	13,4	20,5	31,1	18,0
	ORTALAMA	**7,1**	**9,0**	**21,1**	**39,8**	**22,9**

Bu soru, Türkiye halkının Çanakkale Savaşı'nı ne ölçüde İslâm dünyasının ortak değeri olarak kabul ettiğini ölçmeye yöneliktir. Bilindiği gibi bu cephede savaşan askerler Osmanlı Devleti'nin vatandaşlarıydılar. Osmanlı Hükümeti'nin seferberlik ilân etmesi üzerine ülkenin dört bir yanından toplanarak Çanakkale'ye sevk edilmişlerdi. Sınırların en geniş olduğu dönemde bile Osmanlı Devleti yeryüzündeki bütün İslâm ülkelerini egemenliği altına alamamıştı. Örneğin Endonezya, Orta Asya ve Hint Müslümanları hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nin tabiiyetine girmemişlerdi. Üstelik Kırım, Kafkasya, Tunus, Fas, Cezayir ve Mısır gibi oldukça geniş İslâm memleketleri Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak itilâf devletlerinin sömürgeleri olmuşlardı. Savaş başladığında İngiliz, Rus ve Fransız kolonilerinde yaklaşık 150 milyon Müslüman yaşamaktaydı. Bunların kalpleri Çanakkale'de atsa bile bir tür esir konumunda olduklarından bedenen orada bulunmaları mümkün olmamıştı. Yani kısaca ifade etmek gerekirse Çanakkale'de tüm İslâm coğrafyasından değil, tüm Osmanlı

coğrafyasından gelen askerler birlikte savaşmışlardı. Türk, Kürt, Çerkez, Arap, Boşnak, Arnavut, Laz gibi farklı etnik gruplara mensuptular ama onları bir arada tutan bağ hepsinin aynı dine; İslâm dinine iman etmiş olmasıydı. İşte bu yüzden Çanakkale Savaşları'nda İslâm inancı hep ön planda olmuş, verilen savaş İslâm âleminin ortaklaşa yürüttüğü kutsal bir cihat olarak algılanmıştır.

Yukarıdaki soruya verilen cevaplar, bu anlayışın günümüzde de varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Nitekim tabloda görüleceği üzere ankete katılanların % 62,7'lik önemli bir kısmı Çanakkale'de tüm İslâm coğrafyasından askerlerin birlikte savaştıkları görüşünü paylaştıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşılık bu fikre katılmadığını beyan edenlerin toplam oranı sadece % 16,1 düzeyindedir. Görüldüğü üzere bu veriler, Çanakkale Savaşı'nın sadece Osmanlı Devleti'nin bir cephesi olarak değil, aynı zamanda İslâm dünyasının ortaklaşa verdiği büyük bir cihat olarak algılandığını göstermektedir.

Çanakkale Şehitliğini ziyaret ettiniz mi?

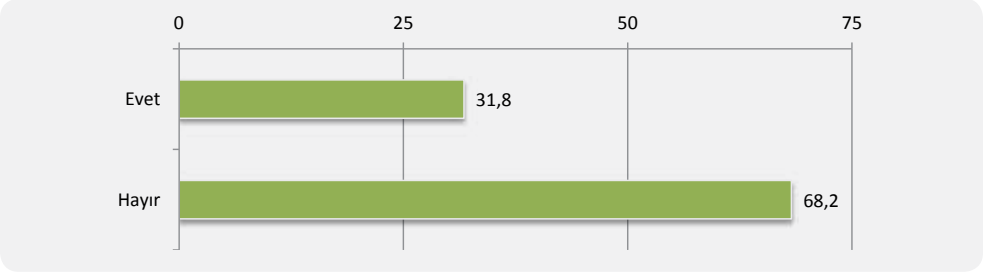

		Evet	Hayır
CİNSİYET	Kadın	26,4	73,6
	Erkek	37,1	62,9
YAŞ	18-24 Yaş	31,8	68,2
	25-34 Yaş	31,0	69,0
	35-44 Yaş	33,4	66,6
	45-54 Yaş	32,8	67,2
	55 Yaş ve üstü	28,4	71,6
EĞİTİM	Düşük	25,1	74,9
	Orta	34,5	65,5
	Yüksek	47,2	52,8
	ORTALAMA	**31,8**	**68,2**

Bu soru, Çanakkale Şehitliği'nin Türk halkı tarafından ne oranda ziyaret edildiğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ilgili bölümünde yer alan bir soruya (Bakınız II. Bölüm: D. Tarihle ilgili bazı mekânları gezdim) verilen cevaplardan da anlaşılacağı üzere araştırmaya katılan deneklerin önemli bir bölümü tarihi yerleri ziyaret etmek gibi bir alışkanlığa sahip değildir. Buna rağmen yukarıdaki soruya verilen Çanakkale Şehitliği'nin araştırmaya katılanların % 31,8'i gibi önemli bir kesimi tarafından ziyaret edildiğini göstermektedir. Bu veriler Çanakkale Zaferi'ne özel bir önem ve değer verildiği göstermektedir. İlginin bu denli yoğun olmasında kuşkusuz devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarınca Çanakkale Savaşları'nın tanıtımı için yürütülen çalışmaların önemli ölçüde pay sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle okulların ve sivil toplum kuruluşlarının her yıl Çanakkale Şehitliği'ne düzenledikleri gezilerin ziyaret oranının artmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bölüm 4.
Sarıkamış Harekâtı

Sarıkamış'ı duydunuz mu?

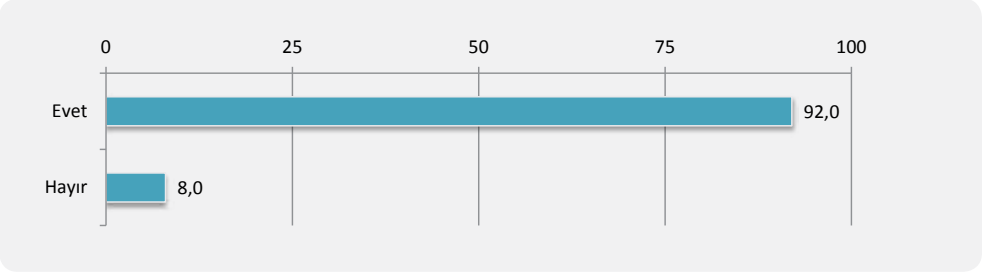

		Evet	Hayır
CİNSİYET	Kadın	88,7	11,3
	Erkek	95,2	4,8
YAŞ	18-24 Yaş	90,4	9,6
	25-34 Yaş	92,6	7,4
	35-44 Yaş	94,4	5,6
	45-54 Yaş	92,2	7,8
	55 Yaş ve üstü	89,8	10,2
EĞİTİM	Düşük	88,3	11,7
	Orta	94,7	5,3
	Yüksek	98,2	1,8
	ORTALAMA	**92,0**	**8,0**

Sarıkamış'ı duydunuz mu? Çok net ve anlamlı bir soru.Verilen cevaplar ankete katılanların tamamına yakınının Sarıkamış'ı duyduğunu göstermektedir.

Sarıkamış denince aklınıza ilk ne geliyor?
(Birden fazla yanıt verildiği için toplam %100'ü geçmiştir.)

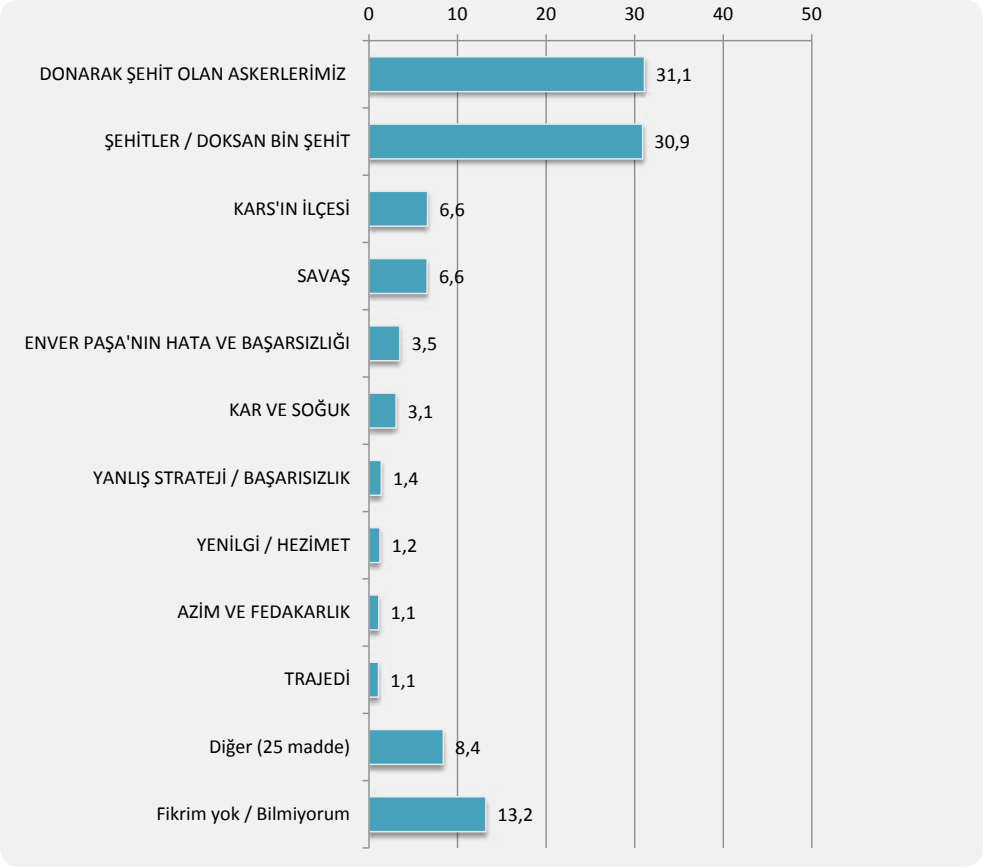

Peki, Soğanlı Dağları arasına gizlenmiş bu küçük ilçe neden bu kadar bilinmektedir? Sarıkamış denince akla ilk ne gelmektedir? Yukarıdaki tablo tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır ki; Sarıkamış denince ilk akla gelen donarak şehit düşen askerlerimiz. Sarıkamış denince donarak şehit düşen askerlerimizi hatırlayanların oranı % 31,1. İkinci sırada ise yine şehitler var ve Sarıkamış denince doksan bin şehidi hatırlayanların oranı da neredeyse aynı düzeyde; % 30,9.

Görüldüğü gibi Sarıkamış denince öncelikle iki şey akla geliyor:(1) Askerlerimizin orada donarak şehit düşmesi, (2) Şehit düşenlerin sayısının 90 bin gibi yüksek bir sayıya ulaşmış olması.

Bu tabloda dikkat çeken ve halkın Sarıkamış algısına dair önemli bir ipucu teşkil eden bir husus da yenilgi/hezimet seçeneğinin çok düşük (% 1,2) olmasıdır. Oysa Sarıkamış yenilgisi gerçekte tarihimizin en büyük hezimetlerinden birisidir. Bu yaklaşım, savaşın sonuçlarından çok, bu uğurda canlarını feda ederek şehit düşenlerin önemsendiğini göstermektedir.

Sarıkamış Harekâtı ile ilgili aşağıdaki ifadelere ne oranda katılırsınız?

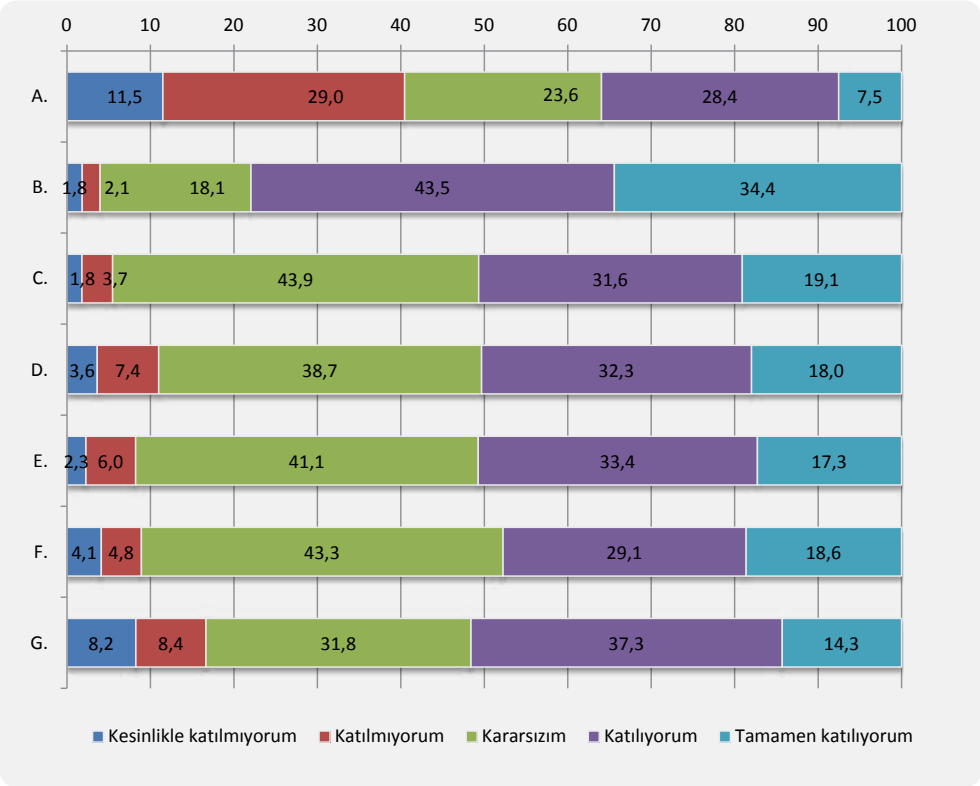

A.	Sarıkamış Harekâtı hakkında yeterince bilgiye sahibim
B.	Sarıkamış Kars ili sınırları içindedir
C.	1914-1915 yılları arasında meydana gelmiştir
D.	Osmanlı Ordusu Rusya İmparatorluğuna ait ordu ile karşı karşıya gelmiştir
E.	Osmanlı 3.Ordusu hezimete uğramıştır
F.	Sarıkamış hezimetinin sorumlusu Enver Paşa'dır
G.	Sarıkamış Harekâtında şehit düşen insanların kaderiyle alakadarım

Çanakkale ve Sarıkamış savaşları hakkındaki resmi devlet algısı çoğunlukla farklı olmuştur. Uzun bir dönem Çanakkale Savaşı hep ön planda tutulurken, Sarıkamış Harekâtı, özel bir gayretle gizlenip saklanmıştır. Elbette bunun en önemli nedeni birisinin eşsiz bir zafer, ötekinin ağır bir bozgun olmasıdır.

Savaş yıllarında, üstün düşman kuvvetlerine karşı çok zor şartlarda mücadele etmekte olan halkın, yüreklendirilip gayrete getirilmesi için Sarıkamış Harekâtı gibi yılgınlık yaratacak bir bozguna değil, Çanakkale savaşı gibi destansı bir zafere ihtiyaç duyulmaktaydı. O nedenle Osmanlı yönetimi, Sarıkamış bozgununun duyulmasını engellemek için basını sıkı bir sansüre tabi tutarken, Çanakkale Zaferini daha iyi duyurabilmek için özel olarak çaba göstermişti. Nitekim İstanbul'un önemli yayın organlarından "Yeni Mecmua", "Çanakkale Özel" sayısını hükümetin teşvik ve yardımları sayesinde yayınlayarak (1918) zaferin tanıtımında önemli bir işlev üstlenmişti. Bu sayıda, dönemin önemli edebiyatçılarının yazıları, cepheden asker mektupları ve hatıralarının yanı sıra Mustafa Kemal'le yapılan bir röportaja da yer verilmişti. Yazıların odak noktasını Çanakkale deniz ve kara savaşlarında ordunun ve milletin gösterdiği kahramanlık, özveri, fedakârlık ve yüksek manevî duygular oluşturmaktaydı.

Çanakkale algısının şekillenmesinde millî şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un da payı oldukça büyüktür. Onun, Çanakkale şehitleri için yazdığı "Şu Boğaz Harbi nedir? Var mı ki dünyada eşi?" dizesiyle başlayan eşsiz şiiri, Çanakkale Zaferi'ni tam anlamıyla zihinlere kazıdı, dillere destan etti. Öyle ki bugün bile, Çanakkale denildiğinde hep O'nun yıllar önce (1924) Sebîlürreşad mecmuasında yayınladığı bu destansı şiir akla gelir.

Çanakkale Zaferi, gerek savaşın cereyan tarzı ve gerekse sonuçları açısından her türlü övgünün üstünde bir değere sahipti. Ancak siyaseten de olsa Sarıkamış'ta ortaya konulan azim ve fedakârlığın görmezden gelinmesi ahde vefasızlıktı. Ağır savaş koşullarında zorunlu olarak ortaya konulan bu tavrı bir ölçüde anlayışla karşılamak mümkündür. Ancak üzülerek söylemek gerekir ki savaş yıllarından sonra da Sarıkamış şehitlerine gösterilen vefasızlık uzun süre devam etmiş, aradan geçen yıllar içerisinde onları anmak adına küçük bir tören dahi düzenlenmemiştir. Bu unutulmuşluk havası içerisinde akademik çevrelerden ve ülkenin aydın kesiminden de hak ettikleri ilgiyi görememişlerdir. Mehmet Akif ya da onun çapında büyük bir şairin dizelerinde de yer bulamadıklarından, halk ozanlarının ağıtlarında, köy odalarında her dem tazelenen savaş anılarında sessiz ve derinden yaşamaya devam ettiler. Sarıkamış'taki birlik komutanlıkları duyarlılık gösterip defnedildikleri yerlere birkaç mütevazı anıt dikmemiş olsaydı, belki mezarları bile kaybolacaktı.

Açıkça söylemek gerekirse yıllar boyu devam eden bu duyarsızlık vatan uğruna Sarıkamış'ta canlarını veren şehitlerimizin aziz hatıralarına yapılmış bir saygısızlıktı. Mevcut anlayış zafer kazanamadıkları için Sarıkamış şehitlerini adeta cezalandırmak istiyordu. Oysa onlar, zafere ulaşmayı herkesten çok istediklerini bu uğurda canlarını vererek göstermişlerdi.

Sarıkamış şehitlerinin ruhlarını inciten bu yaklaşım geçtiğimiz birkaç yıl içerisinde değişmeye başlamıştır. Son olarak 2011 yılı anma törenlerine Başbakan Sayın Recep Tayyip ERDOĞAN'ın da katılması, yurt genelinde konuya büyük ilgi duyulmasına vesile olmuştur. Ancak araştırmaya katılanların bu bölümdeki sorulara verdikleri cevaplardan anlaşılacağı üzere, yılların ihmal edilmişliğini telafi etmenin hiçte kolay olmadığı anlaşılmaktadır.

A. Sarıkamış Harekâtı hakkında yeterince bilgiye sahibim.

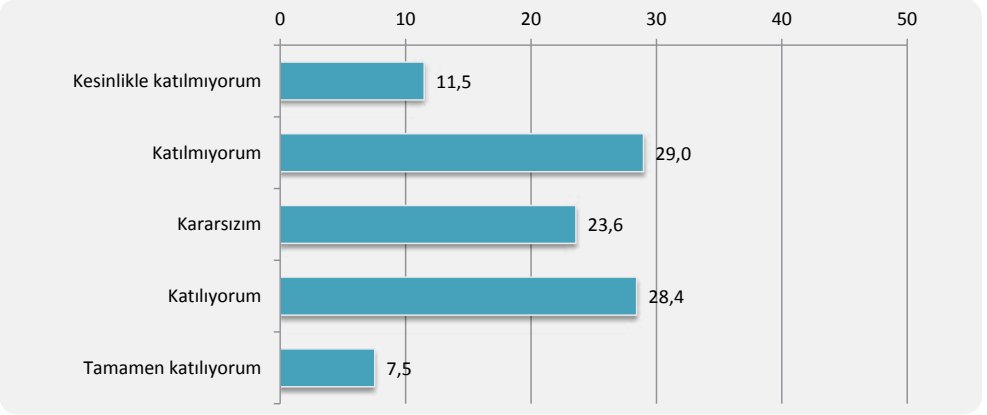

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	14,7	30,5	23,0	25,9	6,0
	Erkek	8,3	27,5	24,2	31,0	9,0
YAŞ	18-24 Yaş	11,6	25,2	29,0	26,8	7,3
	25-34 Yaş	10,2	29,2	22,7	30,2	7,6
	35-44 Yaş	11,0	31,5	18,3	31,5	7,6
	45-54 Yaş	11,5	30,3	24,2	25,9	8,1
	55 Yaş ve üstü	15,7	29,4	21,6	27,0	6,4
EĞİTİM	Düşük	15,2	33,8	23,9	21,6	5,4
	Orta	8,8	26,1	25,1	32,3	7,6
	Yüksek	5,3	19,5	19,2	42,1	13,9
	ORTALAMA	**11,5**	**29,0**	**23,6**	**28,4**	**7,5**

Sarıkamış Harekâtı hakkında kamuoyunun ne oranda bilgi sahibi olduğunu ölçmeyi amaçlayan bu soruya verilen cevaplar bu konuda önemli bir bilgi eksikliği bulunduğunu göstermektedir. Tabloda görüleceği üzere harekât hakkında yeterince bilgi sahibi olduğunu düşünenlerin toplam oranı % 35,9 iken, yeterli bilgiye sahip olmadığını ifade edenlerin toplam oranı ise % 40,5'tir. % 23,6'lık ciddi bir kesimin de kararsız olması bilgi eksikliğinin ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir. Yine tabloda görüleceği üzere bilgi eksikliği daha çok düşük ve orta düzey eğitim grupları için geçerlidir. Bu durum ilk ve orta düzey eğitim kurumlarında Sarıkamış Harekâtı hakkında yeterli düzeyde bilgilendirme yapılamadığına dair bir kanıt olarak kabul edilebilir.

B. Sarıkamış Kars ili sınırları içindedir.

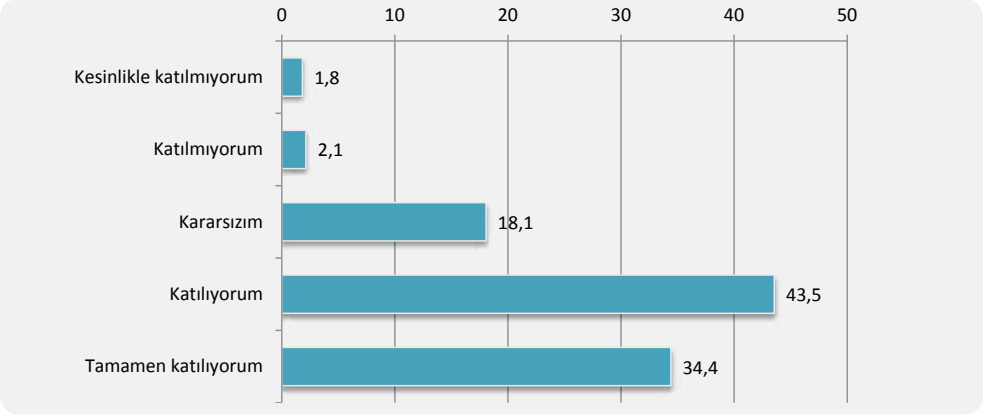

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	2,4	2,3	24,0	39,5	31,8
	Erkek	1,4	2,0	12,2	47,5	36,9
YAŞ	18-24 Yaş	3,0	3,0	24,9	39,0	30,2
	25-34 Yaş	0,8	1,0	16,0	42,4	39,8
	35-44 Yaş	1,5	2,4	12,2	46,0	37,9
	45-54 Yaş	1,0	1,2	16,1	49,9	31,8
	55 Yaş ve üstü	3,9	3,9	22,2	40,4	29,6
EĞİTİM	Düşük	2,3	2,7	22,9	43,5	28,5
	Orta	1,5	1,8	15,6	44,8	36,4
	Yüksek	0,9	1,2	8,0	40,9	48,9
	ORTALAMA	**1,8**	**2,1**	**18,1**	**43,5**	**34,4**

Bu soru Sarıkamış'ın Kars iline bağlı olup olmadığının hangi ölçüde bilindiğini ölçmek amacıyla sorulmuştur. Verilen cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla ankete katılanların büyük çoğunluğu (%77,9) Sarıkamış'ın Kars ili sınırları içinde olduğunu bilmektedir. Buna karşılık bu hususu bilmeyen ya da emin olmayanların da kayda değer oranda olması (% 22), Sarıkamış'ın daha iyi tanıtılmasına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

C. 1914-1915 yılları arasında meydana gelmiştir.

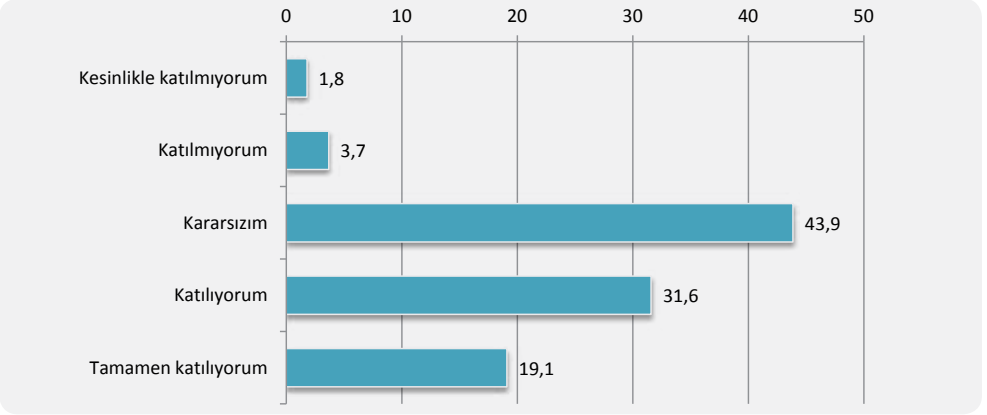

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	1,9	3,3	53,4	25,5	15,8
	Erkek	1,7	4,0	34,4	37,6	22,3
YAŞ	18-24 Yaş	2,4	4,4	48,7	26,7	17,8
	25-34 Yaş	1,4	2,2	44,3	30,9	21,2
	35-44 Yaş	0,8	4,5	42,1	33,0	19,6
	45-54 Yaş	1,8	3,0	40,2	36,7	18,3
	55 Yaş ve üstü	4,0	5,5	41,3	32,3	16,9
EĞİTİM	Düşük	2,0	4,8	48,7	30,0	14,6
	Orta	1,8	2,9	43,8	31,4	20,1
	Yüksek	1,3	1,9	28,8	37,0	31,0
	ORTALAMA	**1,8**	**3,7**	**43,9**	**31,6**	**19,1**

Sarıkamış Harekâtı'nın icra edildiği tarihin ne ölçüde bilindiğini ölçmeyi amaçlayan bu soruya verilen cevaplar, toplumun bu hususta da yeterli bilgiye sahip olmadığını göstermektedir. Mevcut tablo, her şeyden önce toplumun önemli bir kesiminin (% 43,9) harekâtın, 1914-1915 yılları arasında icra edildiğinden emin olmadığını (kararsız olduğunu) göstermektedir. Buna karşılık harekâtın kesin olarak bu tarihte icra edildiğini bilenlerin oranı sadece % 19,1, çok emin olmamakla beraber bu tarihin doğru olduğunu düşünenlerin oranı ise % 31,6 düzeyindedir. Bu durum önemli bir bilgi eksikliğinin varlığına işaret etmekle birlikte durumun çokta vahim olmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle, harekâtın tarihini kesin olarak bilmeyenlerin toplam oranın sadece % 5,5 seviyesinde olduğu dikkate alındığında, harekâtın gerçekleştiği tarihin halkın önemli bir çoğunluğunca en azından yaklaşık olarak bilindiği anlaşılmaktadır.

D. Osmanlı Ordusu Rusya İmparatorluğuna ait ordu ile karşı karşıya gelmişti.

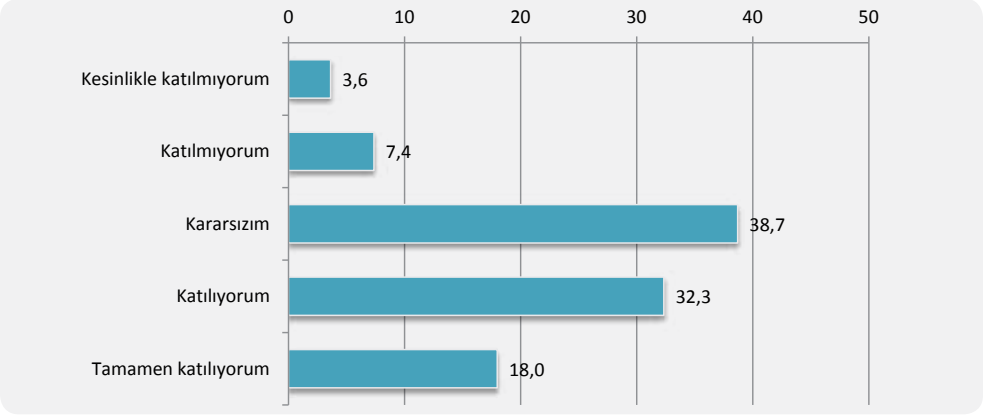

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	3,0	4,7	48,1	31,1	13,0
	Erkek	4,2	10,0	29,5	33,5	22,8
YAŞ	18-24 Yaş	4,8	8,6	43,8	27,1	15,7
	25-34 Yaş	2,8	5,7	40,0	31,3	20,2
	35-44 Yaş	3,5	9,5	32,8	36,8	17,3
	45-54 Yaş	2,5	6,8	34,8	36,1	19,8
	55 Yaş ve üstü	5,5	5,0	42,8	31,3	15,4
EĞİTİM	Düşük	2,9	6,8	45,6	30,1	14,6
	Orta	3,6	8,8	35,5	34,7	17,5
	Yüksek	6,2	6,2	23,7	34,3	29,6
	ORTALAMA	**3,6**	**7,4**	**38,7**	**32,3**	**18,0**

Anketin bu aşamasında Osmanlı Ordusu'nun Sarıkamış Harekâtı'ında kime karşı savaştığı sorulmuştur. Yöneltilen soru, harekâtla ilgili en temel konu olup yüksek oranda bilinmesi beklenen bir husustur. Buna rağmen verilen cevaplar harekâtla ilgili böyle temel bir konunun bile toplumun önemli bir kesiminde bilinmediğini göstermektedir. Tabloda görüldüğü üzere Osmanlı kuvvetlerinin Sarıkamış Harekâtı'nda Ruslara karşı savaştığından emin olanların oranı sadece % 18, kesin olmamakla birlikte bu görüşü paylaşanların oranı ise % 32,3'tür. Bunların dışında kalan kesimin % 38,7'si kararsız, % 11'i de durumdan tümüyle bihaberdir. Tabloya göre araştırmaya katılanların % 49,7'lik önemli bir kesimi Osmanlı kuvvetlerinin Sarıkamış'ta Ruslara karşı savaştığından habersizdir.

E. Osmanlı 3.Ordusu hezimete uğramıştır.

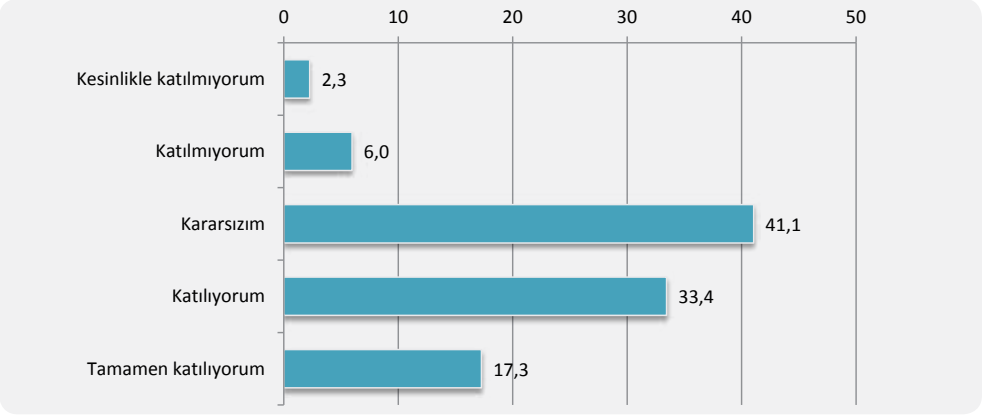

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	2,0	4,9	47,2	32,1	13,7
	Erkek	2,5	6,9	35,0	34,8	20,8
YAŞ	18-24 Yaş	1,8	5,6	46,6	30,9	15,1
	25-34 Yaş	1,8	5,4	41,1	32,5	19,2
	35-44 Yaş	3,5	7,0	36,1	37,3	16,2
	45-54 Yaş	1,8	6,1	39,1	34,1	18,9
	55 Yaş ve üstü	3,5	6,5	41,3	32,3	16,4
EĞİTİM	Düşük	1,9	5,0	47,1	32,1	13,8
	Orta	2,7	7,0	38,0	34,1	18,2
	Yüksek	2,9	6,7	27,7	36,3	26,4
	ORTALAMA	**2,3**	**6,0**	**41,1**	**33,4**	**17,3**

Bu soru Sarıkamış Harekâtı'nın ne ölçüde bir hezimet olarak algılandığını ölçmeyi amaçlamaktadır. Bilindiği üzere tarihî kayıtlar ve bu konuda yapılan bilimsel araştırmalar Sarıkamış Harekâtı'nın askerî açıdan büyük bir hezimet olduğu noktasında ittifak etmektedirler. Oysa bu soruya verilen cevaplar durumun halk katında hiçte öyle algılanmadığını göstermektedir. Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere araştırmaya katılanların % 41,1 gibi oldukça önemli bir bölümü bu konuda kararsız olduğunu ifade etmiş, % 8,3'lük bir kesim ise Osmanlı ordusunun hezimete uğradığı fikrine katılmadığını ifade etmiştir. Bu veriler, halkın neredeyse yarısı (% 49,4) tarafından harekâtın kesin bir hezimet olarak algılanmadığını göstermektedir. Eldeki verilerle bu algının hangi nedenlerden kaynaklandığını kesin olarak tespit etmek oldukça zordur. Ancak bir tahmin yürütülecek olursa Osmanlı kuvvetlerinin Sarıkamış'ta ortaya koydukları azim ve fedakârlığın hezimeti bir ölçüde gölgelediği söylenebilir. Muhtemeldir ki ankete katılanlar, iklim ve coğrafi şartların zorlamasının yenilgiye zemin hazırlamasını gerçek bir yenilgi olarak algılamamaktadırlar.

F. Sarıkamış hezimetinin sorumlusu Enver Paşa'dır.

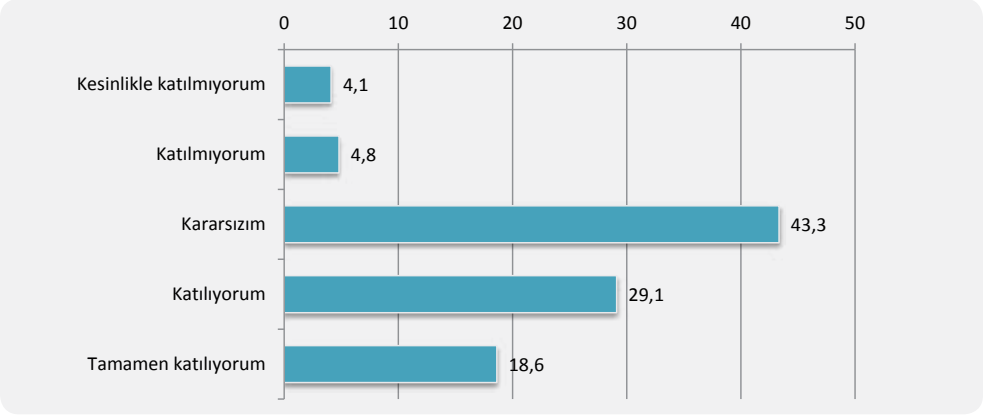

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	3,8	4,5	50,4	26,9	14,5
	Erkek	4,5	5,2	36,5	31,3	22,6
YAŞ	18-24 Yaş	4,0	4,0	42,7	29,3	20,0
	25-34 Yaş	3,6	5,6	42,8	28,4	19,6
	35-44 Yaş	4,5	6,3	40,4	30,6	18,3
	45-54 Yaş	4,5	3,8	46,1	26,7	18,9
	55 Yaş ve üstü	4,5	4,0	46,3	31,8	13,4
EĞİTİM	Düşük	3,5	3,6	51,6	27,1	14,2
	Orta	4,9	5,5	39,2	30,7	19,7
	Yüksek	4,7	7,2	25,7	32,0	30,4
	ORTALAMA	**4,1**	**4,8**	**43,3**	**29,1**	**18,6**

Bu soru Sarıkamış hezimetinde Enver Paşa'nın ne ölçüde sorumlu görüldüğünü belirlemek amacıyla yöneltilmiştir. Verilen cevaplar, bu konuda net bir algının bulunmadığını, daha çok bir kararsızlığın hakim olduğunu göstermektedir. Nitekim tabloda da görüleceği üzere araştırmaya katılanların % 43,3'ü kararsız olduklarını ifade ederken, % 47,7'si ise Enver Paşa'yı hezimetin sorumlusu olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Buna karşılık % 8,9 gibi küçük bir kesim Enver Paşa'nın sorumlu olmadığını beyan etmiştir.

Araştırmaya katılanların yaklaşık yarısı (% 47,7) tarafından Enver Paşa'nın hezimetin sorumlusu olarak görülmesi anlaşılır bir durumdur. Zira Enver Paşa, harekât planını hazırlayan ve icra eden bir komutan olarak elbette savaşın sonuçlarından birinci dereceden sorumlu olan kişiydi. Ancak bu, O'nun yenilginin tek sorumlusu olduğu anlamına gelmez. Daha önce "Sarıkamış Harekâtının Tarihsel Arka Planı" başlığı altında da değinildiği üzere Sarıkamış trajedisinin ortaya çıkmasında Enver Paşa'nın maiyetinde bulunan üst düzey komutanların insiyatiflerini sorumsuzca kullanmaları da etkili olmuştur. Ancak bir halk

sözünde ifade edildiği gibi; "yenilgi öksüzdür; zaferin ise bin bahası vardır". Bu yüzden Sarıkamış yenilgisine de kimse sahip çıkmak istememiştir. Sarıkamış Harekâtı'na katılan komutanlar, harekât O'nun emir ve komutası altında icra edildiğinden, genellikle yenilginin tüm sorumluluğunu Enver Paşa'ya yüklemek gayreti içerisinde olmuşlardır. Araştırmaya katılanların yarısından fazlasının (% 52,2) Enver Paşa'nın sorumluluğu konusunda kararsız kalması ya da onu hezimetin sorumlusu olarak görmemesi halkın bu gerçeğin farkında olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

G. Sarıkamış Harekâtında şehit düşen sıradan insanların kaderiyle alakadarım.

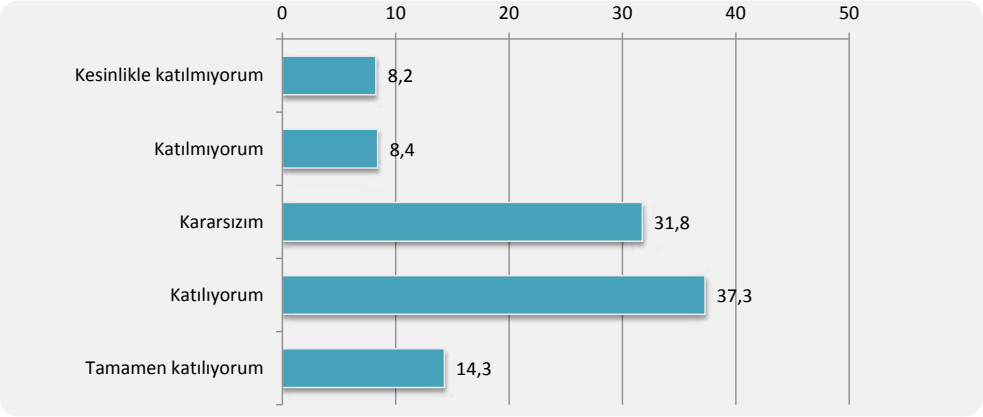

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	8,1	8,9	36,4	33,3	13,3
	Erkek	8,4	8,0	27,2	41,2	15,2
YAŞ	18-24 Yaş	9,7	9,7	34,3	33,1	13,3
	25-34 Yaş	7,4	7,8	33,8	37,8	13,3
	35-44 Yaş	6,9	11,1	28,5	37,6	15,8
	45-54 Yaş	7,2	6,2	30,3	40,0	16,4
	55 Yaş ve üstü	10,9	5,5	30,3	41,3	11,9
EĞİTİM	Düşük	7,4	8,0	34,6	37,0	12,9
	Orta	9,3	8,1	30,2	37,7	14,7
	Yüksek	8,8	10,3	25,9	36,9	18,1
	ORTALAMA	**8,2**	**8,4**	**31,8**	**37,3**	**14,3**

Bu soru; taktik, strateji, zafer ve yenilgi gibi askeri kavramların ötesinde Sarıkamış Harekâtı'na katılıp şehit düşenlerin çektikleri acılar, gösterdikleri direniş, geride bıraktıkları analar, babalar, sevgililerin hüzün dolu hikâyeleri gibi insanî değerlere ne ölçüde ilgi duyulduğunu ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Verilen cevaplar araştırmaya katılanların yarısından fazlasının (% 51,6) Sarıkamış şehitlerinin acılarını paylaştığını göstermektedir. Her türlü törenselliğin ve resmiyetin ötesinde samimi hislerin yansıması olan bu duygu Türk halkının şehitlerine karşı beslediği duygu yoğunluğunu göstermektedir.

Sarıkamış Harekâtı'nın günümüzde algılanışı / hatırlanışı ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

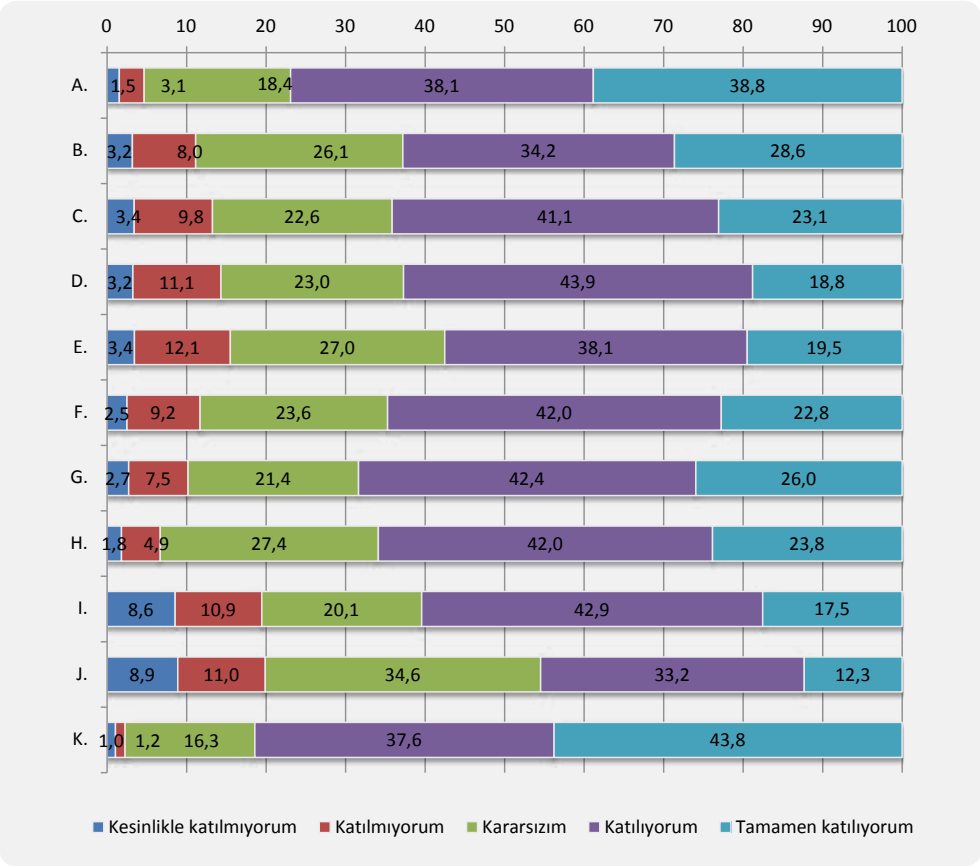

A.	Sarıkamış Harekâtı dünya savaş tarihinde ender rastlanır türden bir trajedi idi
B.	Harekât askeri açıdan tam bir başarısızlıktır
C.	Sarıkamış Harekâtı'nın Türk toplumunca yeterince hatırlandığını düşünmüyorum
D.	Toplum olarak geçmişe dair vefasızız
E.	Devlet yöneticileri konuya ilgisiz
F.	Yılda bir kere yapılan resmi törenler çok düşük seviyede kalmaktadır
G.	Medya, Sarıkamış'a karşı yeterince ilgi göstermiyor
H.	Tarihçiler, Sarıkamış Harekâtının detaylarını yeterince tartışmadılar
I.	Ben şahsi olarak her yıl kendi inanç değerlerim çerçevesinde Sarıkamış Harekâtı şehitlerini hatırlayıcı bir faaliyette bulunuyorum (saygı duruşu, dua etme, Kuran okuma gibi)
J.	Sarıkamış Harekâtı'nda tüm İslam coğrafyasından askerler birlikte savaştı
K.	Tarih şuuruna sahip bir neslin yetişmesi için Sarıkamış yeni yetişen nesillere anlatılmalıdır

A. Sarıkamış Harekâtı dünya savaş tarihinde ender rastlanır türden bir trajedi idi.

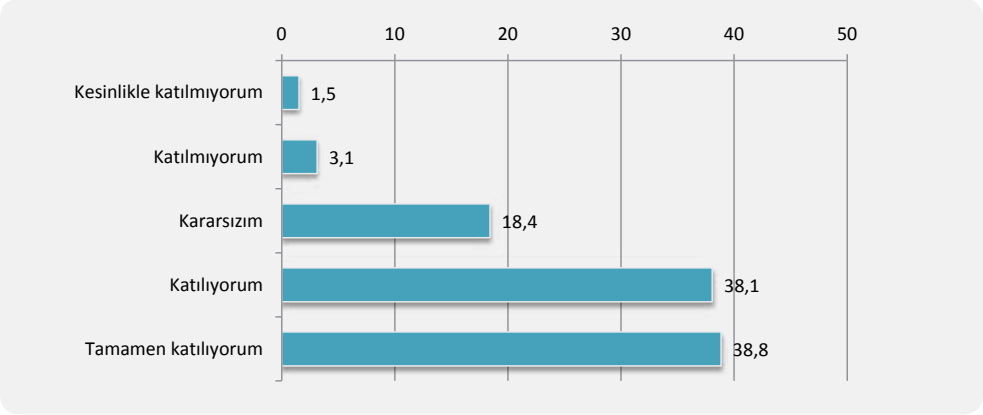

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	1,2	2,7	24,9	37,6	33,6
	Erkek	1,9	3,5	12,1	38,5	44,0
YAŞ	18-24 Yaş	2,4	4,6	19,3	38,0	35,8
	25-34 Yaş	1,2	2,0	18,7	39,1	39,1
	35-44 Yaş	0,7	1,5	16,4	41,4	40,0
	45-54 Yaş	2,0	3,4	16,2	37,3	41,2
	55 Yaş ve üstü	1,0	5,0	25,0	30,5	38,5
EĞİTİM	Düşük	1,0	3,5	23,4	38,3	33,8
	Orta	2,5	1,9	15,5	39,7	40,3
	Yüksek	1,2	4,0	9,0	34,0	51,7
	ORTALAMA	**1,5**	**3,1**	**18,4**	**38,1**	**38,8**

Bu soru, Sarıkamış Harekâtı'nın toplumsal hafızada ne ölçüde trajik izler bıraktığını ölçmeyi amaçlamaktadır. Verilen cevaplar harekâtın bıraktığı acı hatıraların çok derin olduğunu göstermektedir. Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere araştırmaya katılanların % 76,9'luk büyük bir bölümü, Sarıkamış Harekâtı'nı dünya savaş tarihinde ender rastlanır türden bir trajedi olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kanaate karşı çıkanların oranı ise sadece % 4,6 gibi küçük bir azınlığı teşkil etmektedir. Kışlık donanımları yetersiz olan savaşçıların çoğunlukla, daha düşmanla karşı karşıya gelemeden ağır kış koşullarında donarak şehit düşmeleri doğal olarak böyle bir algının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

B. Harekât askeri açıdan tam bir başarısızlıktır.

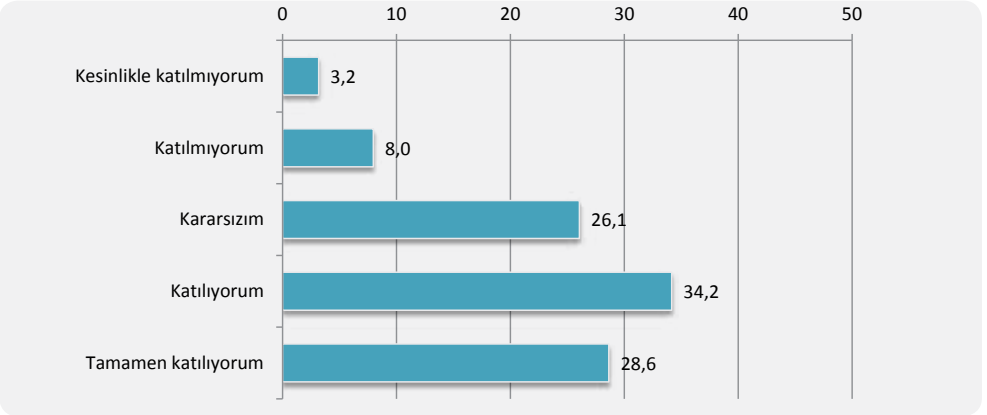

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	2,9	8,6	34,0	30,6	23,9
	Erkek	3,4	7,3	18,3	37,7	33,3
YAŞ	18-24 Yaş	4,4	9,7	27,8	31,2	26,8
	25-34 Yaş	2,0	7,5	25,5	35,6	29,4
	35-44 Yaş	2,7	6,7	22,2	35,9	32,4
	45-54 Yaş	3,4	7,9	24,6	34,2	30,0
	55 Yaş ve üstü	4,0	7,0	33,7	34,7	20,6
EĞİTİM	Düşük	2,7	8,1	31,4	33,5	24,4
	Orta	4,0	9,0	22,3	34,2	30,5
	Yüksek	3,1	5,3	17,1	36,1	38,3
	ORTALAMA	**3,2**	**8,0**	**26,1**	**34,2**	**28,6**

Kâğıt üzerinde harekât planı mükemmel görünüyordu. Amaç, kışın en şiddetli günlerinde, düşmanı hiç beklenmedik bir anda kuşatarak teslim almak ya da tamamen yok etmekti. Savaşçılar yeterince atak ve cesurdular, ancak kışlık donanım ve yeterli lojistik desteğe sahip değillerdi. Harekât planı, kendi mantığı içerisinde buna da çözüm getirmişti; düşman ordusunun savunmasız bıraktığı Sarıkamış'taki lojistik depolar ele geçirilecek ve gerekli ihtiyaçları buradan karşılanacaktı. Bunun için kuşatma kuvvetleri Sarıkamış'a en kısa yoldan ulaşacaklardı. Rus kuvvetlerini komuta eden General Mişlayevski, esir düşen bir Türk subayının üzerinde ele geçirilen bu planı gördüğünde korkuya kapılarak Sarıkamış'tan Tiflis'e kaçıp Rus ordusunun yok edilmek üzere olduğunu rapor etmişti. Ancak cesurca hazırlanmış bu plan, birtakım talihsizlikler ve kritik anlarda işlenen önemli hatalar nedeniyle uygulanamadı. Harekât, bilindiği üzere ağır bir bozgunla neticelendi. Yukarıdaki soru işte bu harekâtın askerî açıdan nasıl değerlendirildiğini tespit etmek amacıyla yöneltilmiştir.

Verilen cevaplar, harekâtın toplumun geniş bir kesimi tarafından tam bir başarısızlık olarak algılandığını göstermektedir. Araştırmaya katılanların % 62,8'sinin harekâtı tam bir başarısızlık olarak nitelendirmesi, bu algıyı açıkça ortaya koymaktadır. Düşmanı yok etmek için saldırıya geçen bir ordunun üst üste yapılan hatalar nedeniyle adeta kendi kendisini yok etmesini zaten başka türlü ifade etmek de mümkün değildir.

C. Sarıkamış Harekâtı'nın Türk toplumunca yeterince hatırlandığını düşünmüyorum.

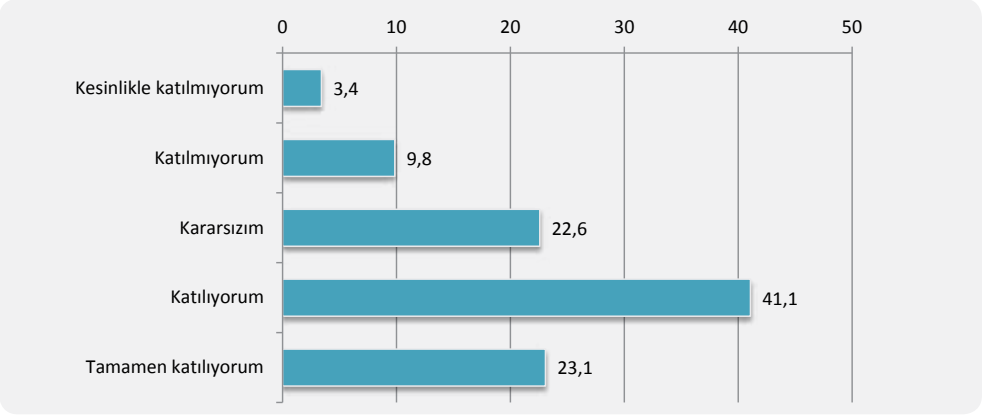

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	3,1	8,1	26,9	40,9	21,0
	Erkek	3,7	11,6	18,3	41,2	25,2
YAŞ	18-24 Yaş	3,0	11,4	23,5	40,4	21,7
	25-34 Yaş	3,8	8,7	22,2	41,0	24,4
	35-44 Yaş	3,0	8,9	18,4	43,9	25,8
	45-54 Yaş	4,4	9,8	23,2	41,1	21,5
	55 Yaş ve üstü	3,0	10,4	28,4	36,8	21,4
EĞİTİM	Düşük	2,8	10,4	27,3	39,9	19,6
	Orta	3,7	9,7	19,2	43,6	23,8
	Yüksek	4,7	8,1	14,6	39,9	32,7
	ORTALAMA	**3,4**	**9,8**	**22,6**	**41,1**	**23,1**

Bu soru, Sarıkamış Harekâtı ve bu harekât kapsamında yer alan tarihsel değerlerin toplumsal hafızada ne ölçüde yer ettiğini belirlemek amacıyla yöneltilmiştir. Verilen cevaplar, harekâtın yeterince hatırlanmadığı kanaatinin oldukça ağır bastığını göstermektedir. Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere araştırmaya katılanların % 64,2'si Sarıkamış Harekâtı'nın yeterince hatırlanmadığını ifade etmiştir. Buna karşılık sadece % 13,2'lik küçük bir kesim harekâtın yeterince hatırlandığını beyan etmiştir.

Osmanlı coğrafyasının dört bir yanından binlerce insanın şehit düştüğü Sarıkamış Harekâtı'nın yeterince hatırlanmaması devletimiz ve milletimiz adına kuşkusuz büyük bir eksikliktir. Yılların ihmal edilmişliğinden kaynaklanan bu vefasızlığa son vermek için öncelikle tarih ders kitaplarında Sarıkamış Harekâtı'na ve orada verilen şehitlere dair daha kapsamlı bilgilere yer verilmesi gerekmektedir. Yukarıdaki tablo, buna ilaveten, devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşlarınca Sarıkamış Harekâtı'nın daha iyi tanıtılması için çok yönlü faaliyet gösterilmesine ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

D. Toplum olarak geçmişe dair vefasızız.

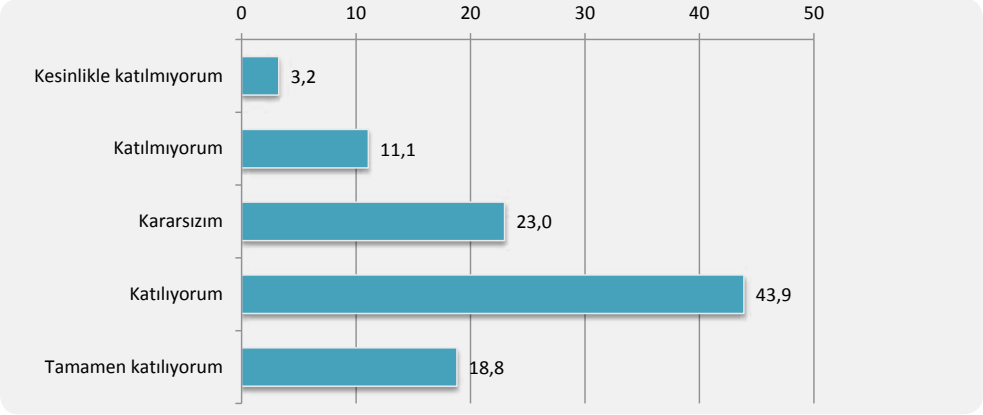

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	3,2	10,0	26,1	42,5	18,3
	Erkek	3,3	12,2	19,9	45,3	19,3
YAŞ	18-24 Yaş	4,0	12,5	25,1	40,0	18,4
	25-34 Yaş	3,2	9,7	23,7	43,7	19,8
	35-44 Yaş	3,2	9,9	17,8	48,9	20,2
	45-54 Yaş	3,0	11,8	20,0	45,6	19,7
	55 Yaş ve üstü	2,5	12,3	31,4	41,2	12,7
EĞİTİM	Düşük	3,4	11,1	25,2	44,4	15,9
	Orta	3,2	11,1	20,5	44,7	20,5
	Yüksek	2,8	10,9	21,2	40,5	24,6
	ORTALAMA	**3,2**	**11,1**	**23,0**	**43,9**	**18,8**

Bu soru, geçmiş değerlere duyulan vefanın halk katında ne ölçüde yeterli görüldüğünü ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Verilen cevaplar vefasızlığın oldukça ağır bastığını göstermektedir. Nitekim yukarıdaki tabloya genel olarak bakıldığında çalışmaya katılanların % 62,7'si toplumun geçmişe vefasız olduğunu belirtirken, sadece % 14,3'ü bu görüşe katılmadıklarını beyan etmişlerdir.

Hatırlanacağı üzere aynı soru, çalışmanın III. Bölümünde Çanakkale Savaşları bağlamında "Toplum olarak geçmişe dair vefalıyız" şeklinde sorulmuştu. Ancak orada verilen cevaplarda vefa duygusunun buradakinden çok daha ağır bastığı dikkat çekmekte; ankete katılanların %26,6'sı toplumun geçmişe vefasız olduğunu söylerken, % 55,1'i geçmişe yeterince vefa gösterildiğini ifade etmekteydi. Görüldüğü üzere iki tablo arasındaki bu büyük fark bir anlamda Sarıkamış Harekâtı'na, Çanakkale Savaşı'na oranla % 40,8 daha az vefa gösterildiğini ortaya koymaktadır.

E. Devlet yöneticileri konuya ilgisiz.

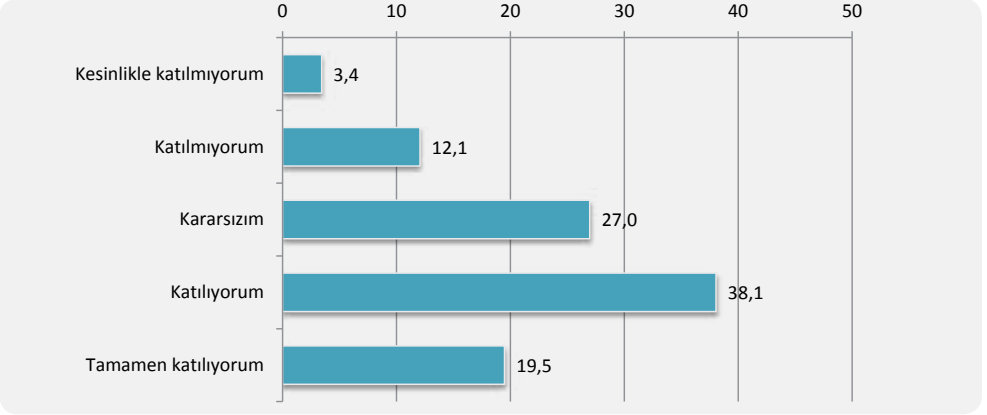

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	3,6	11,5	30,7	34,7	19,5
	Erkek	3,3	12,6	23,4	41,4	19,4
YAŞ	18-24 Yaş	3,2	11,8	28,0	36,8	20,2
	25-34 Yaş	4,0	13,0	26,5	38,1	18,4
	35-44 Yaş	2,7	10,2	25,8	40,7	20,6
	45-54 Yaş	3,7	13,6	25,5	35,9	21,3
	55 Yaş ve üstü	3,5	11,4	30,3	40,3	14,4
EĞİTİM	Düşük	3,6	11,9	30,8	36,9	16,7
	Orta	3,4	12,6	22,4	40,1	21,5
	Yüksek	3,2	11,4	24,3	37,2	24,0
	ORTALAMA	**3,4**	**12,1**	**27,0**	**38,1**	**19,5**

Bu soru, Sarıkamış Harekâtı'na ve Sarıkamış şehitlerine devlet yöneticileri tarafından gösterilen ilginin toplum nezdinde nasıl algılandığını ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplar, son yıllarda devlet yöneticilerince Sarıkamış şehitlerine gösterilen ve giderek artan ilginin toplumun önemli bir kesimi tarafından hâlâ yetersiz görüldüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim araştırmaya katılanların % 19,5'i devlet yöneticilerinin konuya ilgisiz oldukları fikrine tamamen katıldıklarını belirtirken, % 38,1'i de aynı fikre katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu rakamlar toplumun % 57,6'sının yöneticilerin ilgisizliğinden yakınmakta olduğunu göstermektedir.

F. Yılda bir kere yapılan resmi törenler çok düşük seviyede kalmaktadır.

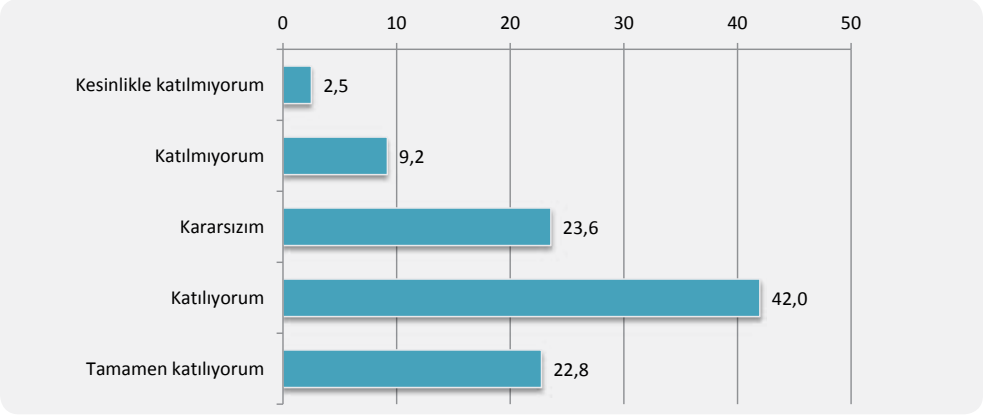

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	2,0	8,7	27,8	39,4	22,2
	Erkek	3,0	9,7	19,4	44,5	23,3
YAŞ	18-24 Yaş	2,6	8,9	26,6	38,7	23,2
	25-34 Yaş	3,2	11,0	22,1	41,0	22,7
	35-44 Yaş	1,2	6,2	21,3	45,9	25,3
	45-54 Yaş	3,2	10,6	21,7	41,9	22,7
	55 Yaş ve üstü	2,0	8,4	27,6	44,8	17,2
EĞİTİM	Düşük	2,4	9,0	26,6	42,2	19,8
	Orta	3,0	9,0	22,2	40,7	25,0
	Yüksek	2,2	10,2	16,7	43,8	27,2
	ORTALAMA	**2,5**	**9,2**	**23,6**	**42,0**	**22,8**

Bugün Sarıkamış şehitleri için devlet adına yapılan yegâne faaliyet, her yıl harekâtın yıldönümü olan Aralık ayında Sarıkamış'ta bir anma töreni düzenlemekten ibarettir. Yıllarca anılmaktan dahi imtina edilen bu aziz şehitlerimiz için yılda bir kere tören yapılması bile gerçekten önemli ve değerlidir. Ancak yeterli midir? Yukarıdaki soru işte bunun cevabını almak için yöneltilmiştir. Verilen cevaplar halkın artık bu törenlerle de yetinmek niyetinde olmadığını, devletin elini daha fazla taşın altına koymasını istediğini göstermektedir. Nitekim tabloda görüleceği üzere araştırmaya katılanların % 64,8 gibi önemli bir kesimi, yılda bir kez yapılan resmi törenleri yeterli görmediğini ifade etmiştir.

G. Medya, Sarıkamış'a karşı yeterince ilgi göstermiyor.

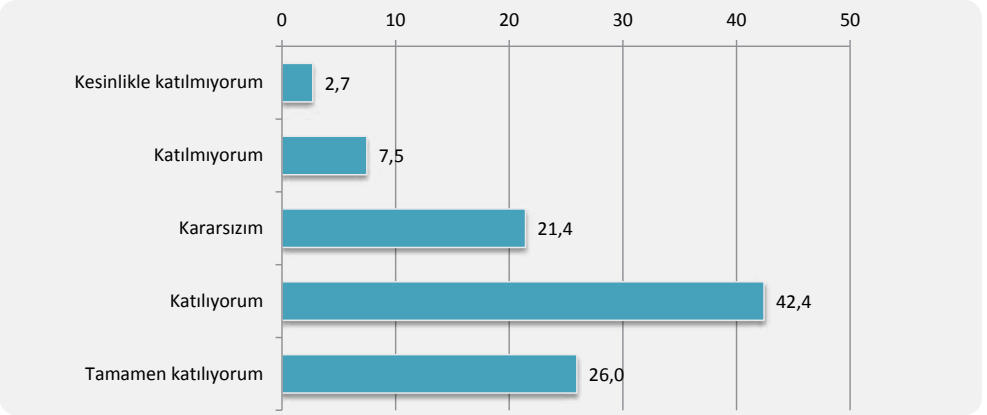

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	2,4	7,0	26,2	39,4	24,9
	Erkek	3,0	7,9	16,8	45,4	27,0
YAŞ	18-24 Yaş	2,6	7,2	21,6	41,5	27,1
	25-34 Yaş	3,4	7,3	19,2	42,9	27,2
	35-44 Yaş	1,2	7,7	20,8	44,2	26,1
	45-54 Yaş	4,0	7,2	21,2	42,2	25,4
	55 Yaş ve üstü	2,0	8,9	27,2	40,6	21,3
EĞİTİM	Düşük	2,6	7,6	25,8	41,5	22,5
	Orta	3,3	7,4	18,5	42,5	28,3
	Yüksek	2,2	7,4	13,9	44,9	31,6
	ORTALAMA	**2,7**	**7,5**	**21,4**	**42,4**	**26,0**

Birkaç yıl öncesine kadar medyada Sarıkamış Harekâtına, Sarıkamış şehitleri konusuna neredeyse hiç yer verilmediği herkesin malumudur. Ancak son zamanlarda durum bir hayli değişmiş, çok sık olmamakla birlikte en azından harekâtın yıldönümüne rastlayan günlerde ulusal TV kanallarında Sarıkamış Harekâtı hakkında belgeseller ve tartışma programları yer almaya başlamıştır. Yine, tirajı yüksek gazete ve dergilerde haber ve yazılara yer verilmeye başlanmıştır. Yukarıdaki soru Sarıkamış Harekâtı'yla ilgili yapılan bu yayınların ne ölçüde doyurucu olduğunu tespit etmek amacıyla sorulmuştur. Verilen cevaplar durumun pekte iç açıcı olmadığını göstermektedir. Tabloda görüleceği üzere toplumda medyanın ilgisini yeterli bulmayanların oranı % 68,4 gibi yüksek bir düzeydedir.

H. Tarihçiler, Sarıkamış Harekâtının detaylarını yeterince tartışmadılar.

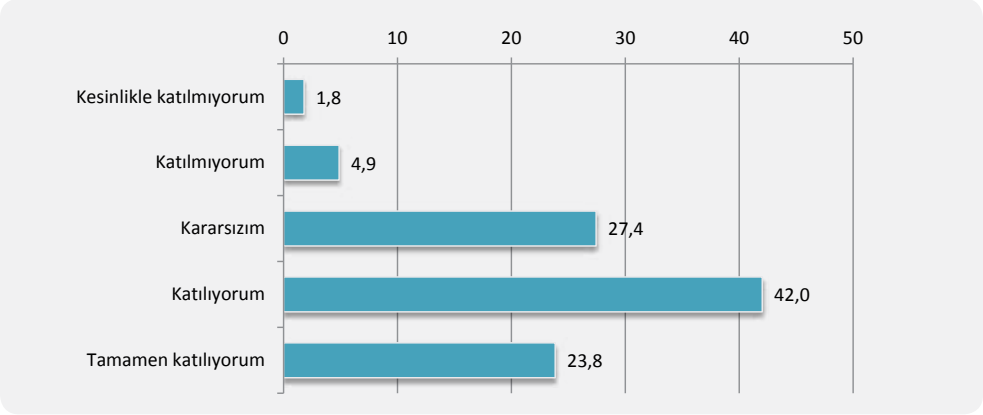

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	1,8	4,5	32,6	39,1	22,1
	Erkek	1,8	5,2	22,4	45,0	25,6
YAŞ	18-24 Yaş	1,4	5,2	31,5	37,8	24,1
	25-34 Yaş	2,4	5,0	29,6	40,8	22,3
	35-44 Yaş	0,5	5,0	24,8	44,4	25,3
	45-54 Yaş	3,2	4,4	21,5	44,7	26,2
	55 Yaş ve üstü	1,0	5,0	29,5	45,5	19,0
EĞİTİM	Düşük	1,8	4,5	30,4	43,1	20,2
	Orta	2,2	5,5	25,1	41,5	25,7
	Yüksek	1,2	4,7	23,1	39,6	31,5
	ORTALAMA	1,8	4,9	27,4	42,0	23,8

Son yıllara gelinceye kadar, tarihçiler, maalesef Sarıkamış Harekâtı'na gereken ilgiyi göstermemişlerdir. 1990'lı yıllara girilirken, ülkemizde Sarıkamış Harekâtı üzerine araştırmaya dayalı olarak yayınlanmış sadece tek eserin(Alptekin Müderrisoğlu, Sarıkamış Dramı, İstanbul 1988) bulunduğunu hatırlatmak bu tespitimizin ne kadar isabetli olduğunu göstermek için sanırız yeterlidir. Bu süreç içerisinde tarihçiler, dönemin resmî anlayışına uygun olarak, konuyu genel tarih kitapları çerçevesinde yüzeysel bir şekilde değinmekle yetinmişlerdir. Ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde akademik çevrelerdeki bu anlayış yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Sarıkamış Harekâtı üzerine yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmaya başlanmıştır. Ancak günümüze kadar devam eden bu çalışmalar, hem sayısal olarak hem de içerik olarak henüz yeterli düzeye ulaşabilmiş değildir. Ülkemizin çeşitli üniversitelerinde 1992-2011 yılları arasındaki on dokuz yıllık dönem içerisinde, Sarıkamış Harekâtı'nı ele alan toplam altı adet tez hazırlanmıştır. Bunların ikisi doktora diğerleri

yüksek lisans tezidir. Üstelik bu tezlerin çok azı yayınlanarak kamuoyunun bilgisine sunulmuştur. Ayrıca söz konusu bu tezler, çoğunlukla savaşa katılan Türk subaylarının anılarına ve Osmanlı arşivlerindeki resmi belgelere dayalı olarak hazırlanmışlardır. Bu nedenle Türk tarihçileri, harekâtın karşı tarafta, yani Ruslar nezdinde yarattığı etki ve algı konusunda henüz yeterli bilgiye sahip değillerdir. Aynı şekilde Batılı kaynaklara yeterince nüfuz edilemediği için özellikle müttefik Alman yönetiminin harekâtın icrasında ne ölçüde etkili olduğu tam olarak aydınlatılamamıştır. Bu akademik çalışmaların dışında yine son yıllarda, araştırma-inceleme, bilimsel makale, derleme, anı ve tarihsel roman tarzında Sarıkamış Harekâtı'na dair otuz civarında kitap yayınlanmıştır. Harekâtın birçok yönüne ışık tutmakla birlikte bu yayınlar da mevcut haliyle akademik çalışmaların eksik bıraktığı alanları doldurabilecek nitelikte değildir. Sonuç olarak harekât hakkında henüz yeterli bilgiye sahip olunamadığından, detayların tartışılıp kamuoyuyla paylaşılması mümkün olamamaktadır.

Yukarıdaki soru tarihçiler camiasındaki bu durumun halk tarafından nasıl algılandığını ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Hemen belirtmek gerekir ki verilen cevaplar hiçte şaşırtıcı değildir. Beklendiği üzere araştırmaya katılanların % 65,8 gibi yüksek bir oranı, tarihçilerin harekâtın detaylarını yeterince tartışmadıklarını düşünmektedir. Buna karşılık tarihçilerin bu hususta görevlerini kesinlikle yerine getirdiğine inanların oranı ise sadece % 1,8'dir.

I. Ben şahsi olarak her yıl kendi inanç değerlerim çerçevesinde Sarıkamış Harekâtı şehitlerini hatırlayıcı bir faaliyette bulunuyorum.

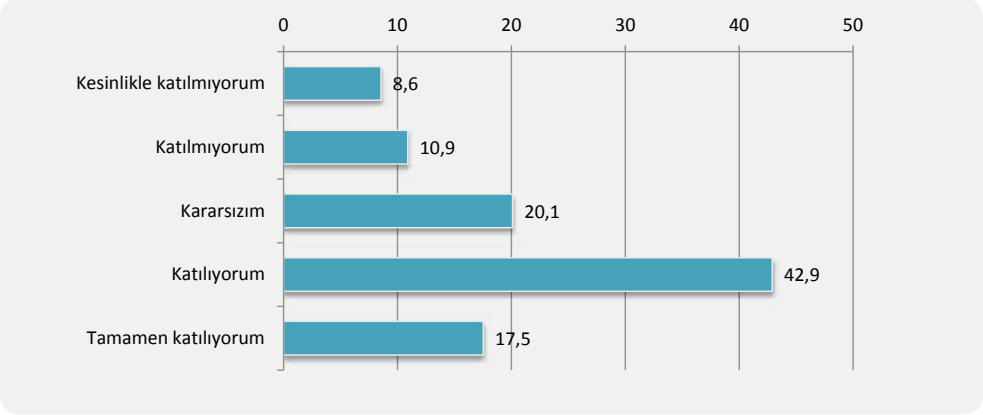

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	9,2	9,8	23,2	41,2	16,7
	Erkek	7,9	12,1	17,0	44,7	18,4
YAŞ	18-24 Yaş	10,1	10,7	21,8	40,4	17,0
	25-34 Yaş	8,6	13,7	21,2	40,0	16,5
	35-44 Yaş	8,1	10,8	16,2	45,9	18,9
	45-54 Yaş	8,1	9,6	18,6	46,3	17,4
	55 Yaş ve üstü	6,8	7,3	23,9	43,4	18,5
EĞİTİM	Düşük	6,9	8,9	21,6	45,3	17,3
	Orta	8,7	12,5	19,5	41,3	18,1
	Yüksek	13,6	13,9	16,7	38,9	17,0
	ORTALAMA	**8,6**	**10,9**	**20,1**	**42,9**	**17,5**

Bu soru, aslında Sarıkamış şehitleriyle halk arasındaki manevî bağın hangi boyutlarda olduğunu sorgulamayı amaçlamaktadır. O nedenle araştırmaya katılanlara kendi inanç değerleri çerçevesinde her yıl Sarıkamış şehitleri için herhangi bir faaliyette bulunup bulunmadıkları sorulmuştur. Verilen cevaplar şehitlerin unutulmadığını halkın önemli bir kesiminin yüreklerinde yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Bu soruya cevap verenlerin % 60,4'ünün kendi inanç değerleri çerçevesinde her yıl Sarıkamış şehitleri için bir faaliyette bulunduğunu ifade etmiş olması, şehitlerle halk arasındaki manevi bağların çok güçlü olduğunu kanıtlamaktadır. Hatırlanacağı üzere bu soru, Çanakkale şehitleri bağlamında sorulduğunda, aynı cevabı verenlerin oranı % 74,8 düzeyine ulaşmıştır. Aradaki % 14,4'lik bu farkın, Çanakkale Savaşının daha fazla tanınması ve daha fazla gündemde tutulmasıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

J. Sarıkamış Harekâtı'nda tüm İslam coğrafyasından askerler birlikte savaştı.

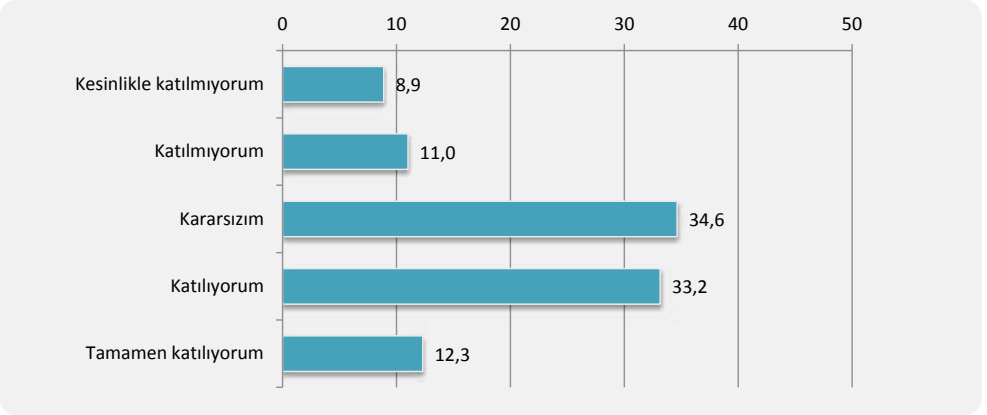

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	6,4	7,3	42,8	32,6	11,0
	Erkek	11,3	14,7	26,6	33,7	13,6
YAŞ	18-24 Yaş	9,0	10,2	35,6	33,2	12,0
	25-34 Yaş	9,7	12,1	33,9	31,7	12,7
	35-44 Yaş	10,1	11,1	33,0	33,5	12,3
	45-54 Yaş	7,2	11,4	32,8	34,6	14,1
	55 Yaş ve üstü	8,0	9,5	41,3	32,8	8,5
EĞİTİM	Düşük	4,4	7,4	38,7	36,2	13,2
	Orta	9,9	14,4	32,9	30,6	12,2
	Yüksek	21,1	15,1	25,2	28,9	9,7
	ORTALAMA	**8,9**	**11,0**	**34,6**	**33,2**	**12,3**

Yapılan araştırmalar, tüm İslâm coğrafyasından değil ama tüm Osmanlı coğrafyasından gelen askerlerin Sarıkamış'ta birlikte savaşıp birlikte şehit düştüklerini göstermektedir. O tarihte İslâm coğrafyasının önemli bir bölümü Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında olduğundan bu durum, Sarıkamış Harekâtı'nın İslâm halklarının ortak değeri olduğu gerçeğini değiştirmez. Nitekim o döneme ait belgelerden anlaşıldığı üzere bugün Türkiye sınırları dışında kalmış olan Arnavutluk, Bosna, Bulgaristan, Dağıstan-Kafkasya, Filistin, Irak, Kosova, Libya, Lübnan, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen ve Yunanistan gibi ülkelerden müslüman askerler Sarıkamış'a gelip şehit düşmüşlerdir. Hatta aralarında az sayıda da olsa Afganistan ve Azerbaycan gibi Osmanlı Devleti'nin sınırları dışından gelenler de vardır. Ancak şunu da hatırlatmak gerekir ki seferberlik döneminin sınırlı ulaşım şartlarında cephelere daha çok yakın yerleşim yerlerinden asker sevk edildiğinden, Sarıkamış'a gönderilen askerlerin önemli bir kesimini Anadolu'dan gönderilenler teşkil etmekteydi.

O nedenle bugün Türkiye sınırları içerisinde yer alıp da Sarıkamış'a asker göndermeyen, orada şehidi olmayan il yoktur.

Bu veriler, tıpkı Çanakkale Savaşları'nda olduğu gibi farklı etnik köken ve memleketlerden gelen Türk, Arap, Çerkez, Kürt, Arnavut, Boşnak gibi Müslüman unsurların Sarıkamış'ta da aynı idealler uğruna omuz omuza çarpışarak şehit düştüklerini göstermektedir. Bu bakımdan Sarıkamış Harekâtı, hem Türkiye içerisindeki farklı etnik ve kültür grupları arasında hem de bugün Balkanlardan, Kafkaslara ve oradan bütün Ortadoğu'ya ayrı devletler çatısı altında yaşamakta olan İslam toplumları arasında manevî bir kardeşlik bağı oluşturmaktadır.

Sarıkamış Harekâtı'nın bu açıdan nasıl değerlendirildiğini sorgulamayı amaçlayan yukarıdaki soruya verilen cevaplar, bu savaşın toplumunun önemli bir kesimi tarafından tarihsel realitenin de ötesinde tüm İslâm coğrafyasının ortak değeri olarak algılandığını göstermektedir. Nitekim yukarıdaki tabloda görüleceği üzere ankete katılanların % 45,5'i Sarıkamış'ta tüm İslâm coğrafyasından gelen askerlerin birlikte savaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu tablo, Türk halkının tarihsel değerlerini manevi açıdan yakınlık hissettiği İslâm dünyasıyla paylaşmak arzusunda olduğunu göstermektedir.

K. Tarih şuuruna sahip bir neslin yetişmesi için Sarıkamış yeni yetişen nesillere anlatılmalıdır.

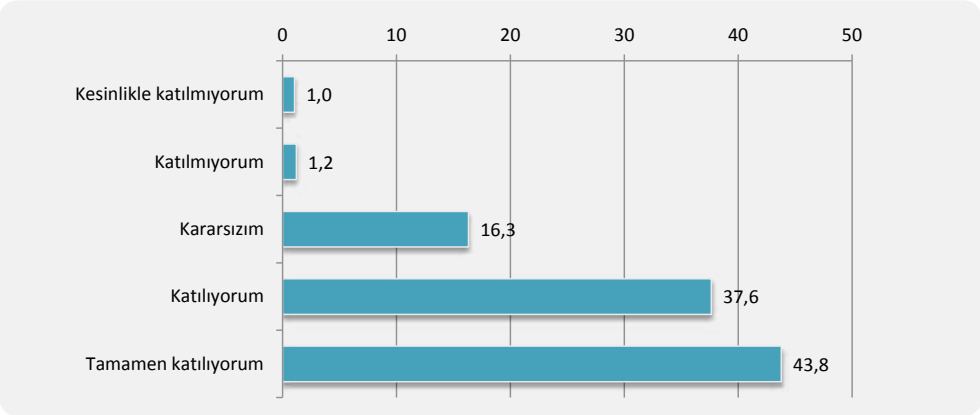

		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
CİNSİYET	Kadın	1,1	1,2	19,6	34,6	43,5
	Erkek	1,0	1,2	13,1	40,6	44,1
YAŞ	18-24 Yaş	1,6	1,4	17,4	39,2	40,4
	25-34 Yaş	1,4	1,2	16,1	38,2	43,1
	35-44 Yaş	1,0	1,2	14,5	35,8	47,5
	45-54 Yaş	0,2	1,0	13,2	38,2	47,3
	55 Yaş ve üstü	1,0	1,5	23,9	34,6	39,0
EĞİTİM	Düşük	0,7	0,9	19,2	38,1	41,2
	Orta	1,6	1,5	14,4	38,1	44,3
	Yüksek	1,2	1,9	11,1	34,9	50,9
	ORTALAMA	**1,0**	**1,2**	**16,3**	**37,6**	**43,8**

Bu soru, genç nesillere verilecek tarih şuurunun oluşumunda Sarıkamış Harekâtı'na ne ölçüde gerek duyulduğunu ölçmek amacıyla yöneltilmiştir. Verilen cevaplar Sarıkamış olgusunun önemli bir tarihsel değer olarak görüldüğünü ve mutlaka gelecek nesillere anlatılması gerektiği noktasında birleşmektedir. Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere ankete katılanların % 81,4'ü Sarıkamış'ın yeni nesillere anlatılması gerektiğini ifade ederek, bu konuda adeta toplumsal bir mutabakat sağlandığını ortaya koymaktadır.

Gerçekten de Sarıkamış Harekâtı genç nesiller için birçok açıdan hem örnek hem de ibret alınacak özelliklere sahiptir. Sarıkamış her şeyden önce şerefli bir yenilgidir. Orada milletimizi utandıracak, yüzümüzün kızarmasına neden olacak hiçbir şey yoktur. Tersine bu savaş milletçe göğsümüzü kabartacak kahramanlık sahneleriyle doludur. Bu bakımdan, bu harekât, Türk halkının savaşçı ruhunu en iyi şekilde yansıtan örnek savaşlardan biridir. Kahramanlığın, yiğitliğin, fedakârlığın ve azmin zirvesidir.

Bu harekât sırasında askerlerimiz, kışlık donanımları eksik olmasına rağmen Doğu Anadolu'nun sarp coğrafyasında, kışın en şiddetli günlerinde, asla geri adım atmayı düşünmeden ilerlediler. Bu yürüyüş, düşman saflarında o kadar büyük bir korku yaratmıştı ki Ruslar; "telgraf tellerini bile donduran şiddetli soğuk Türkleri durduramıyor" diyerek İngilizlerden yardım istemek zorunda kalmışlardı. Onları bu derece korkusuz kılan sahip oldukları güçlü iman duygusuydu. Kökleri yüzyıllar öncesine kadar uzanan, milletimizin iliklerine kadar işleyen "ölürsem şehit kalırsam gazi" anlayışıydı. Hele şehitlik Kur'an ve sünnette övülmüş bir mertebedir. İslam inancında şehitler cennetle müjdelenmişlerdir. O nedenle bizim askerlerimiz savaşırken ölmezler. Ölüm; soğuk ve biraz da içi boş bir ifadedir. Bu bakımdan Sarıkamış dağları askerlerimizin bedenlerini almış, ama ruhlarını yükseltmiştir. Genç nesillerimizin de yaşadığımız bu zor coğrafyada yatağında ölmenin pek makbul sayılmadığını, makbul olanın Allah yolunda, vatan uğrunda şehadet şerbeti içmek olduğunu bilmeleri için elbette Sarıkamış'ı çok iyi etüt edip tanımaları gerekir.

Sarıkamış'ın örnek alınacak yönleri yanında ibret alınacak tarafları da vardır. Osmanlı Ordusu, Napolyon'un Moskova seferinde olduğu gibi, Sarıkamış Harekâtı'nda Rus Ordusu karşısında değil, doğa koşulları karşısında mağlup olmuştur. Komuta heyeti doğa koşullarıyla ittifak kuramadığından harekât savaş olmaktan çıkıp adeta doğal bir afete dönüşmüştür. Genç nesillerin bu trajediyi oluşturan hataları da kavrayıp ders çıkarması, yeni trajedilerin yaşanmaması için gereklidir.

Sarıkamış Harekâtı'nın meydana geldiği mekânları (şehitliği) ziyaret ettiniz mi?

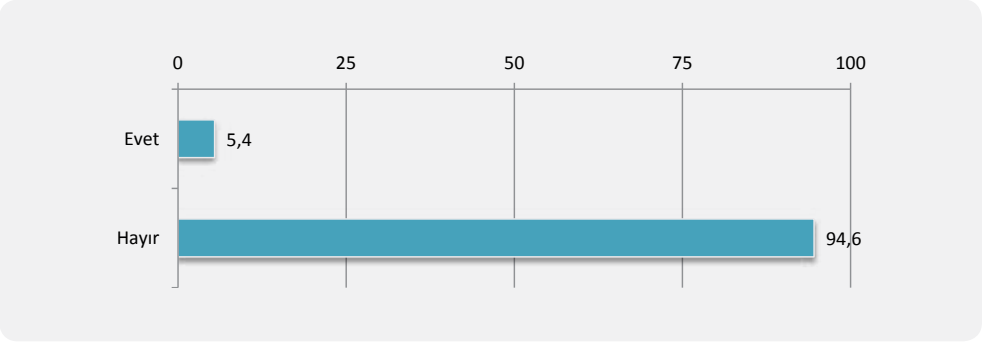

		Evet	Hayır
CİNSİYET	Kadın	3,1	96,9
	Erkek	7,8	92,2
YAŞ	18-24 Yaş	3,4	96,6
	25-34 Yaş	5,1	94,9
	35-44 Yaş	5,4	94,6
	45-54 Yaş	7,9	92,1
	55 Yaş ve üstü	5,9	94,1
EĞİTİM	Düşük	5,7	94,3
	Orta	3,7	96,3
	Yüksek	8,1	91,9
	ORTALAMA	5,4	94,6

Yukarıdaki soruya verilen cevaplar Sarıkamış şehitliklerinin ve Sarıkamış Harekâtı'nın geçtiği tarihsel mekânların toplumun çok az bir kesimi tarafından ziyaret edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Oysa yurdun neredeyse her köşesinden binlerce şehidin yattığı bu kutsal toprakların daha fazla ilgi çekmesi ve ziyaret edilmesi beklenirdi. Benzer bir mekân olan Çanakkale şehitliklerinin Sarıkamış'a oranla çok yüksek düzeyde (% 31,8)ziyaret edilmiş olması bu durumun izah edilmeye muhtaç olduğunu göstermektedir.

Öncelikle coğrafî konum ya da ulaşım şartlarının çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Çanakkale iki kıtayı birleştiren deniz ve kara yollarının kavşak noktasında, Sarıkamış ise Doğu Anadolu'nun uzak bir köşesinde bulunmaktadır. Bu durum doğal olarak Sarıkamış'taki ziyaretçi oranının büyük ölçüde azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca Sarıkamış'ta ne ziyaretçilerin ilgisini çekecek bir müze, ne de hem oradaki tarihsel havayı yansıtacak hem de şehitlerimizin aziz hatıralarını temsil edebilecek görkemli bir anıt vardır. Tabii bu ihmal edilmişlik görüntüsünün de Sarıkamış'a yapılan ziyaretleri olumsuz yönde etkilediğini kabul etmek gerekir. Ayrıca resmî devlet görüşünün Sarıkamış'ı yıllarca gizlemeye çalıştığını da unutmamak gerekir.

Sarıkamış hem devlet hem de özel teşebbüs eliyle yapılan yatırımlar sayesinde son yıllarda bir Kış turizm merkezi olma yoluna girmiştir. Bu durum ilerleyen yıllarda bölgeye gelecek yerli ve yabancı turist sayısının gittikçe artacağı anlamına gelmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak Sarıkamış'taki tarihsel mekânlara yapılacak ziyaretlerin artırılması mümkün olabilir. Bunun için kuşkusuz Sarıkamış'ın tarihsel mirasıyla birlikte daha iyi tanıtılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Sarıkamış'ın tanıtımını yeterli buluyor musunuz?

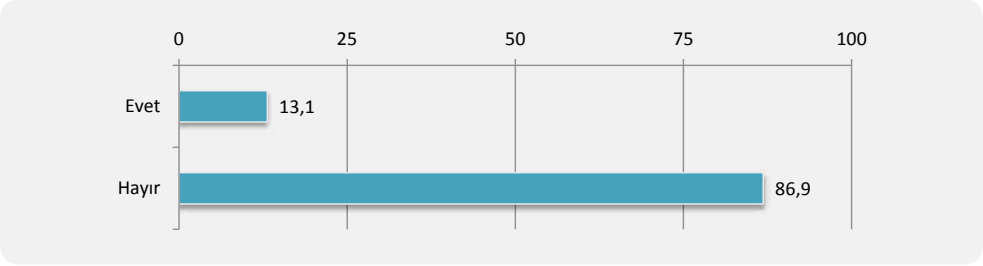

		Evet	Hayır
CİNSİYET	Kadın	14,3	85,7
	Erkek	12,1	87,9
YAŞ	18-24 Yaş	14,8	85,2
	25-34 Yaş	13,9	86,1
	35-44 Yaş	10,0	90,0
	45-54 Yaş	13,3	86,8
	55 Yaş ve üstü	12,9	87,1
EĞİTİM	Düşük	16,3	83,7
	Orta	11,3	88,7
	Yüksek	6,8	93,2
	ORTALAMA	**13,1**	**86,9**

Sarıkamış'ın günümüzdeki tanıtımının ne ölçüde yeterli görüldüğünü ölçmek amacıyla yöneltilmiş olan yukarıdaki soruya verilen cevaplar, doğal olarak % 86,9 gibi yüksek bir oranda tanıtımın yetersiz olduğu noktasındadır.

Sizce neden yeterince tanıtılmıyor?
(Birden fazla yanıt verildiği için toplam %100'ü geçmiştir.)

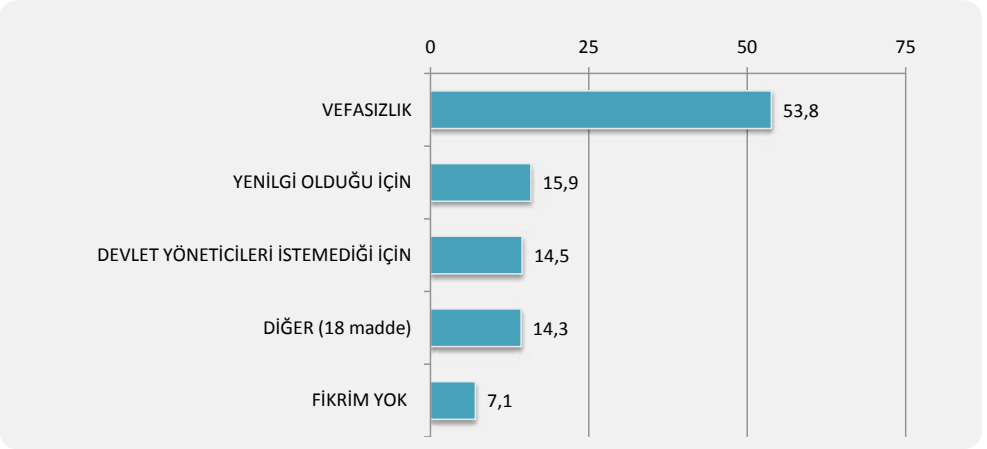

Yukarıdaki soru Sarıkamış'ın hangi nedenlerden dolayı yeterince tanıtılamadığını sorgulamayı amaçlamaktadır. Görüldüğü gibi halk algısında birinci neden vefasızlıktır (% 53,8). Ardından sırasıyla; yenilgi olduğu için (% 15,9) ve devlet yöneticileri istemediği için (% 14,5) şıkları gelmektedir.

Tablo vefasızlığın oldukça ağır bastığını göstermektedir. Bu görüntü geçmişine bağlı, şehitlerine saygılı olan Türkiye'ye ve Türkiye halkına hiç yakışmamaktadır. Devlet ve halk bir an önce el ele verip bu vefasızlık görüntüsüne son vermeli ve mirasına sahip çıkmalıdır. O zaman Sarıkamış şehitlerinin ruhları da şad olacaktır.

5

Bölüm 5.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmaya temel teşkil eden veriler, Türkiye halkının görüşlerini en iyi şekilde yansıtabilmek düşüncesiyle ülkenin tüm bölgelerinden seçilen on iki örnek ilden toplanmıştır. Söz konusu veriler, toplumun farklı cinsiyet, yaş, meslek, eğitim ve aile yapılarına mensup olan toplam 2.047 kişiye anket uygulamak suretiyle elde edilmiştir. Bu bakımdan ortaya çıkan çalışmanın büyük ölçüde halkın ortak kanaatlerini yansıttığı düşünülmektedir.

Yapılan çalışma Türk toplumunda tarih bilincinin oldukça güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen veriler, tarih ilminin toplumun önemli bir kesimi tarafından geçmişten ders almak ve geleceğe yönelik daha sağlam öngörülerde bulunabilmek için bir vasıta olarak algılandığını göstermektedir. Geleceğin sağlam temeller üzerine bina edilebilmesi için de tarihin her durumda gerçekleri yansıtması ve eleştirel bir niteliğe sahip olması arzu edilmektedir. Halkın arzusu, sadece büyük zaferlerle ya da başarılarla değil, aynı zamanda ağır yenilgilerle ve büyük hatalarla da yüzleşerek gelecek için daha isabetli kararlar alabilmektir. Ancak bu konuda daha çok Türk-İslâm tarihinin referans alındığı, Avrupa tarihi gibi toplumun inanç ve kültür kodlarına yabancı olan alanlara pek önem verilmediği dikkat çekmektedir.

Araştırmanın ortaya çıkardığı başka bir sonuç, Türkiye'deki resmi tarih tezlerinin ve bu tezler ekseninde okutulan tarih derslerinin halkın beklentilerini karşılamaktan bir hayli uzak olduğudur. Böyle bir algının oluşmasındaki temel neden, tarih eğitiminin katı bir ideolojik tahakküm altında görülmesidir. Bu yüzden, tarih derslerinin evrensel tarih gerçeğinden oldukça uzak olduğuna dair genel bir kanaatin bulunduğu dikkat çekmektedir.

Bununla birlikte resmi tarihe alternatif olma iddiasıyla ortaya atılan tezlerin de fazla kabul görmediği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan resmi tarih, hakkındaki tüm eleştirilere rağmen hâlâ en fazla güven duyulan ekol durumundadır. Araştırmaya katılanların, birinci sırada üniversitelerin tarih araştırmalarına, ikinci sırada okullarda öğretilen tarih derslerine güvendiklerini ifade ederken, güven sıralamasında alternatif tarih anlayışına son sırada yer vermeleri bu gerçeğe işaret etmektedir.

Toplumsal hayatta geçmişe ve tarihsel olaylara önemli roller biçildiği halde, geçmişi araştırmak ve öğrenmek noktasında büyük bir ilgisizliğin görülmesi çalışmanın dikkat çeken bir başka yönüdür. Elde edilen veriler, geçmişe dair okuma ve özellikle araştırma alışkanlığının oldukça düşük olması nedeniyle, okullarda verilen eğitimin yanı sıra televizyon programları, belgeseller ve filmler gibi görsel medya araçlarıyla tarihsel mekânlara yapılan gezilerin tarih bilincinin oluşmasında önemli bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmaya katılanların Çanakkale Savaşı ile ilgili algıları, bu savaşın askerî açıdan tam bir başarı ve dünya tarihinde ender rastlanır türden bir kahramanlık örneği olduğu noktasındadır. Bu algı tarihsel realiteyle de örtüşmektedir. Uzun zamandan beri galibiyet yüzü görmemiş Osmanlı kuvvetlerinin dönemin en güçlü ordularına

karşı Çanakkale'de elde ettikleri bu zafer kuşkusuz sadece Türk tarihinin değil, dünya tarihinin de dönüm noktalarından birisidir. O nedenle ülkemizde yıllardan beri Çanakkale Savaşı'nın genç nesillere aktarılmasına özel bir önem atfedilmektedir. Tarih ders müfredatlarında bu konuya oldukça geniş yer ayrılmış bulunmakta, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Çanakkale şehitleri her yıl resmi devlet törenleriyle anılmaktadır. Elde edilen veriler, bu yaklaşımın da etkisiyle, Çanakkale Savaşı konusunda hem devlet, hem de toplum katında büyük bir ilgi ve duyarlılığın bulunduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılanların % 31,8 gibi önemli bir kesiminin bu savaşlarının cereyan ettiği mekânları ziyaret etmiş olması gösterilen ilginin memnuniyet verici düzeyde olduğunu kanıtlamaktadır. Çanakkale ruhunu genç nesillere aktarmak amacıyla devlet yöneticileri, medya organları ve sivil toplum kuruluşları öncülüğünde günümüzde de sürdürülmekte olan çalışmalar, halkın önemli bir kesimi tarafından takdirle karşılanmaktadır.

Sarıkamış Harekâtı söz konusu olduğunda ise Çanakkale Savaşı hakkındaki takdir ve ilgiden maalesef eser dahi olmadığı görülmektedir. Bu bakımdan yapılan araştırma, Çanakkale Savaşı ile Sarıkamış Harekâtı arasında tanınırlık/bilinirlik açısından büyük farklılıklar bulunduğunu ortaya çıkarmaktadır. Sarıkamış Harekât'ına sahne olan mekânların araştırmaya katılanların sadece % 5,4'i tarafından ziyaret edilmiş olması bile bu farkın ne kadar büyük olduğunu göstermeye yetmektedir.

Yapılan araştırma harekât hakkındaki çok genel konuların bile halkın önemli bir kesimi tarafından bilinmediğini göstermektedir. Örneğin harekâtın hangi tarihte ve kime karşı yapıldığı hususunda araştırmaya katılanların yaklaşık yarısının bilgi sahibi olmadığı tespit edilmiştir.

Sarıkamış'ın bu derece az bilinip, yeterince tanınmamasında devlet yöneticilerince bilinçli olarak takip edilen ve yıllarca süren unutma/unutturma politikalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. 1. Dünya Savaşı'nın daha ilk aylarında gerçekleşen Sarıkamış yenilgisi, toplumda moral bozukluğuna neden olabilir düşüncesiyle dönemin Osmanlı yönetimince kamuoyundan itina ile saklanmıştı. Savaş yılları için normal görülebilecek bu durum, üzülerek söylemek gerekir ki geçtiğimiz birkaç yıl öncesine kadar devam etmiştir.

Yapılan bu araştırma, son yıllarda Sarıkamış şehitlerine gösterilen ilginin giderek artması ve bunun sonucu olarak harekâtın yıl dönümlerinde devlet töreniyle anılmaya başlamalarının bile yılların ihmal edilmişliğini ortadan kaldırmaya yetmediğini göstermektedir. Araştırmaya katılanların % 64,2'sinin Sarıkamış Harekâtı'nın yeterince hatırlanmadığını ifade etmiş olmaları bu açıdan üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Elde edilen veriler araştırmaya katılanların önemli bir kısmının (% 60'ından fazlası) devlet yöneticilerinin, medya organlarının ve tarihçilerin Sarıkamış Harekâtı'na ve şehitlerine yeterince ilgi göstermediği kanaatini taşıdıklarını ortaya koymaktadır.

Araştırmaya katılanlar, Sarıkamış Harekâtı'nın askerî açıdan tam bir başarısızlık ve ender rastlanır türden bir trajedi olduğunu bilmelerine rağmen Sarıkamış'a Çanakkale Zaferi kadar sahip çıkılması hususunda güçlü bir arzuya sahiptirler. Önemli bir kesimin algısına göre; Sarıkamış Harekâtı da tıpkı Çanakkale Savaşı gibi tüm İslâm coğrafyasından askerlerin birlikte savaşarak şehit düştükleri kutsal bir mücadeledir. Bu nedenle % 81,4 gibi büyük bir oran tarih şuuruna sahip bir neslin yetişmesi için Sarıkamış Harekâtı'nın yeni yetişen nesillere anlatılması gerektiğine inanmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma Sarıkamış Harekâtı'nın halk arasındaki tanınırlık düzeyinin oldukça düşük olduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır. Çanakkale ile karşılaştırıldığında durum daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Mevcut durum; Sarıkamış'ın tanıtımı konusunda toplumun beklentilerini karşılayabilmek için hem devlet kuruluşlarına ve hem de toplumun tüm kesimlerine önemli görevler düştüğünü göstermektedir.